

T.C.
Hitit Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

NİSÂ SÛRESİ ÖRNEĞİNDE
ARAP DİLİNDE İ'LÂL VE İBDÂL

Mustafa GERÇEKÇİOĞLU

Yüksek Lisans Tezi

Çorum 2016

NISÂ SÛRESİ ÖRNEĞİNDE ARAP DİLİNDE İ'LÂL VE İBDÂL

Mustafa GERÇEKÇİOĞLU

Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Şahabettin ERGÜVEN

Çorum 2016

KABUL VE ONAY

Mustafa GERÇEKÇİOĞLU tarafından hazırlanan “Nisâ Sûresi Örneğinde Arap Dilinde İ'lâl ve İbdâl” başlıklı bu çalışma, 27.06.2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

[İ m z a]

Prof. Dr. Yakup CİVELEK (Başkan)

[İ m z a]

Yrd. Doç. Dr. Şahabettin ERGÜVEN (Danışman)

[İ m z a]

Yrd. Doç. Dr. Erdal KAYA

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Enstitü Müdürü

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (27 / 06 / 2016)

Mustafa GERÇİKCİOĞLU

ÖZET

GERÇEKÇİOĞLU, Mustafa. *Nisâ Sûresi Örneğinde Arap Dilinde İ'lâl ve İbdâl*, Yüksek Lisans Tezi, Çorum, 2016.

Bu çalışma, Arap dilbilimi ve kaynakları açısından i'lâl ve ibdâlin önemini, kazandığı anlam örgüsünü, türlerini, harflerini, kurallarını, örneklerini, dilbilimcilerin bunlara ilişkin görüşlerini akademik olarak araştırıp incelemeyi, bununla birlikte i'lâl ve ibdâl kaideleri açısından Nisâ sûresinin tahlilini yapmayı hedeflemektedir. Tez, i'lâl ve ibdâle (sarfî ibdâl) dair genel konuları kapsamakta, örneklem ise, Nisâ suresiyle sınırlı bulunmaktadır. Çalışmada veri toplama, açıklama, analiz etme, sentezleme, tümdengelim yöntemler kullanılmıştır.

İ'lâl ve ibdâl kendine özgü harf ve kaidelerle Arapça kelimelerin telaffuzunda kolaylık, netlik, akıcılık ve güzellik sağlayan, bunun yanı sıra sarfî hataların giderilmesi, dilin gelişmesi ve zenginleşmesine katkıda bulunan mevzuların başında gelmektedir.

İ'lâl ve ibdâl konularının ele alındığı bu çalışmada öncelikle Arapçanın temel alanlarından biri olan “sarf” ilmi, bu ilmin konusu ve önemi üzerinde durulmuş, sarf ilmine dair eserler zikredilmiştir. Akabinde “illet” kavramı ve harfleri ele alınarak “i'lâl” bahsine geçilmiş, i'lâlin tanımıyla birlikte türleri belirtilmiştir. Bir sonraki aşamada kalb ile yapılan i'lâl, nakil-iskân yoluyla yapılan i'lâl, hazifle yapılan i'lâl ve bu i'lâl türleriyle ilgili kaideler, maddeler halinde incelenmiş, ilgili konu bağlamında dilbilimcilerin görüşlerine yer verilmiş, Kur'ân-ı Kerim ayetlerinden ve Arap şiirinden örnekler getirilerek konu pekiştirilmeye çalışılmıştır. Sonra fiillerde i'lâl bahsine geçilerek, nâkıs ve lefif fiillerde vâki olan i'lâller, mâzî ve muzâri fiil kiplerinde ele alınmıştır. İ'lâl mevzusu tamamlandıktan sonra “ibdâl” konusuna geçilmiştir. Bu bölümde ibdâl kavramı, harfleri ve türleri tetkik edildikten sonra, uygulama mahiyetinde Nisâ sûresinde i'lâl ve ibdâl örnekleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kavramlar

Sarf, i'lâl, ibdâl, harfler (illet ve ibdâl harfleri), Nisâ sûresi

ABSTRACT

GERÇEKÇİOĞLU, Mustafa. *I'lâl and İbdâl in Arabic Language, The Example of Surah An-Nisa*, Master's Thesis, Çorum, 2016.

This study aims to examine the importance of i'lâl and ibdâl in terms of Arabic linguistics and sources, the meaning they get, their types, letters, rules, samples and the views of linguists related to the topic. This study also aims to analyze Surah An-Nisa from the point of i'lâl and ibdâl principles. While the Thesis contains general subjects about i'lâl and ibdâl, the Sample is limited to Surah An-Nisa. The methods utilized in the present study are as follows: data collection, explanation, analyzing, synthesizing and deduction.

I'lâl and ibdâl are in the leading position of the topics such as providing ease, clearness, fluency, and beauty for the sake of Arabic pronunciation through specific letters and rules in Arabic and besides they also help eliminate grammatical errors, contribute in development and enrichment of the language.

The current study, in which i'lâl and ibdâl were discussed, elaborated primarily morphology / "sarf" which is one of the fundamental fields of Arabic, its subject and significance of this discipline, and mentioned works on morphology / sarf. Later on, the study dealt with the notion and letters of "illet", then proceeded to issue of "i'lâl" whose description and types were provided. The next chapter examined and itemized i'lâl via transformation, i'lâl via transportation, i'lâl via dropping and rules regarding these i'lâl types by providing views of Linguists within the framework of relevant topic. Arabic poems and verses from Qur'an were also stated to strengthen the topic. Afterwards, the next chapter discussed the topic of i'lâl in verbs and evaluated i'lâls, which were in nâkis ve lefif verb forms, in the form of mâzî and muzâri verb conjugation. After finalizing i'lâl issue, the following chapter examined the notion of ibdâl, its letters and types, and identified the samples of i'lâl and ibdâl through practicing Surah An-Nisa as an example.

Key Words

Morphology / sarf, i'lâl, ibdâl, letters (illet and ibdâl letters), Surah An-Nisa.

TEŞEKKÜR

Tez konusunu belirlemem ve kaynak kitaplara ulaşmamda yardımlarını esirgemeyen, ilgi ve desteğini hep yanımda hissettiğim çok kıymetli hocam ve tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Şahabettin ERGÜVEN Beyefendi'ye, muhterem hocam Yrd. Doç. Dr. İclâl ARSLAN Hanımefendi'ye ve çok değerli araştırmacı meslektaşım Öğr. Gör. Yalçın ATALIK'a teőekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR.....	ix
ÖNSÖZ	x
GİRİŞ	1
1. TEZİN KONUSU.....	1
2. TEZİN AMACI.....	1
3. TEZİN KAPSAMI	2
4. TEZİN YÖNTEMİ.....	2
I. BÖLÜM.....	3
SARF İLMİ, İLLET HARFLERİ, İ'LÂL VE TÜRLERİ	3
1. SARF İLMİ.....	3
2. İLLET HARFLERİ VE İ'LÂL	9
2.1. İlet Harfleri.....	9
2.1.1. Hemze İlet Harfi midir?	9
2.2. İ'lâl Kavramı (الإعلال)	10
3. İ'LÂL ÇEŞİTLERİ	13
3.1. KALB İLE YAPILAN İ'LÂL.....	13
3.1.1. Elif, Vâv ve Yâ İle Hemze Arasındaki İlişki	14
3.1.2. Hemze'nin Elif'e Dönüştürülmesi	14
3.1.3. Hemze'nin Vâv'a Dönüştürülmesi.....	15

3.1.4. Hemze'nin Yâ Harfine Dönüştürülmesi.....	17
3.1.5. Hemze'yle İlgili Bazı Durumlar.....	18
3.1.6. İllet Harflerinin Hemze'ye Dönüştürülmesi.....	19
3.1.6.1. Elif'in Hemze'ye Dönüştürülmesi	20
3.1.6.2. Vâv ve Yâ Harflerinin Hemze'ye Dönüştürülmesi	21
3.1.6.2.1. Vâv ve Yâ Harflerinin Hemze'ye Vücûben Dönüştürülmesi:.....	21
3.1.6.2.2. Vâv ve Yâ Harflerinin Hemze'ye Cevazen Dönüştürülmesi:	27
3.1.7. Vâv ve Yâ Harflerinin Elif'e Dönüştürülmesi	31
3.1.8. Elif'in Vâv'a Dönüştürülmesi	34
3.1.9. Elif'in Yâ'ya Dönüştürülmesi	35
3.1.10. Vâv'ın Yâ'ya Dönüştürülmesi	37
3.1.11. Yâ'nın Vâv'a Dönüştürülmesi	43
3.2. NAKİL – İSKÂN (TESKÎN) İLE YAPILAN İ'LÂL.....	47
3.2.1. Nakille Yapılan İ'lâl Kaideleri.....	48
3.2.1.1. Yalnızca Harekenin Nakledilmesiyle Yapılan İ'lâl	48
3.2.1.2. Harekenin Nakledilmesiyle Birlikte Harfin Kalbedilmesi Şeklinde Yapılan İ'lâl .	48
3.2.1.3. Hazifle Birlikte Harekenin Nakledilmesi Şeklinde Uygulanan İ'lâl.....	52
3.2.1.4. Kalb ve Hazifle Birlikte Hareke Naklinin Uygulandığı İ'lâl	55
3.2.2. İskân (Teskîn) İle Yapılan İ'lâlin Diğer Kaideleri	58
3.2.3. Nakilli İ'lâlin Şart Ve İstisnaları	59
3.3. HAZİFLE YAPILAN İ'LÂL.....	61
3.3.1. Kıyâsî Hazfın Yapılış Şartları ve Durumları.....	62
3.3.1.1. Ef'ale (أَفْعَل) Vezninin Hemzesinin Hazfedilmesi.....	62
3.3.1.2. Misâl-i Vâvî Olan Fiilin İlk Harfinin Hazfedilmesi.....	63
3.3.1.3. Ecvef Fiilin Orta Harfinin Hazfedilmesi.....	64
3.3.1.4. Nâkıs Fiilin Son Harfinin Hazfedilmesi.....	66
3.3.1.5. Mudaaf Fiilin Orta Harfinin Hazfedilmesi.....	67
3.3.1.6. İsm-i Mef'ûl Kipinde Orta Harfin veya "Mef'ûl" Vâv'ının Hazfedilmesi	69
3.3.1.7. İsm-i Maksûrun Elif'inin Hazfedilmesi	71

3.3.1.8. Mankûs İsmiin Vâv ve Yâ'sının Hazfedilmesi	71
3.3.1.9. Mâzî Sîgasında Orta Harfî Meftûh Ya da Meksûr Olan Nâkıs Fiilin Son Harfinin Hazfedilmesi	73
3.3.1.10. Orta Harfî Meftûh Olan ve Müenneslik Tâ'sına Bitişen Nâkıs Fiilin Mâzî Sîgasında Son Harfin Hazfedilmesi	76
3.3.1.12. (اِسْتَحْيَا) : İstahyâ) Fiilinde Hazif	77
3.3.1.13. Fiil ve İsimlerde Yâ ve Vâv'ın Hazfedilmesi ve Bu Harflerin Yerini Uygun Harekenin Alması	78
3.3.2. Gayr-ı Kıyâsî Hazifle İ'lâlin Yapılış Durumları	80
4. FİİLLERDE İ'LÂL	81
4.1. MÂZÎ FİİLLERDE İ'LÂL	81
4.1.1. Sülâsî ve Mezîd Mâzî Nâkıs ve Lefif Fiillerde İ'lâl.....	81
4.1.2. رَمَى / غَرَا Gibi Orta Harfî Meftûh Sülâsî Mücerred Mâzî Nâkıs Fiillerin İ'lâli.....	81
4.1.3. طَوَى / هَوَى ... Gibi Orta Harfî Meftûh Sülâsî Mücerred Mâzî Lefif Fiillerin İ'lâli....	83
4.1.3.1. İki İ'lâlin Peşpeşe Gelmesinden Kaçınılması.....	84
4.1.4. Son Harfî Yâ Olan Mezîd Mâzî Fiil Sîgasında İ'lâl.....	85
4.1.5. Son Harfinin Aslı Vâv Olan Mezîd Mâzî Fiil Sîgasında İ'lâl (أَعْرَى Örneği).....	85
4.1.6. Orta Harfî Fethalı, Son Harfî Yâ (ي) Olan Sülâsî Mücerred Nâkıs Fiilin Mâzî Müsennâ Gâib Kipinde (رَمِيَا) İ'lâl.....	88
4.1.7. Orta Harfî Fethalı, Son Harfî Yâ (ي) Olan Sülâsî Mücerred Nâkıs Fiilin Mâzî Müfret Gâibe Kipinde (رَمَيْتُ) İ'lâl	89
4.1.8. Orta Harfî Fethalı, Son Harfî Vâv (و) Olan Sülâsî Mücerred Nâkıs Fiilin Mâzî Müfret Gâibe Kipinde (غَرَيْتُ) İ'lâl	89
4.1.9. Orta Harfî Fethalı, Son Harfî Yâ (ي) Olan Sülâsî Mücerred Nâkıs Fiilin Mâzî Müsennâ Gâibe Kipinde (رَمَيْتَا) İ'lâl.....	90
4.1.10. Orta Harfî Fethalı, Son Harfî Yâ (ي) Olan Sülâsî Mücerred Nâkıs Fiilin Mâzî Cemî' Gâib Kipinde (رَمُوا) İ'lâl.....	91
4.1.11. Orta Harfî Fethalı, Son Harfî Yâ (ي) ve Vâv (و) Olan Sülâsî Mücerred Nâkıs Fiillerin Harekeli Merfû Zamirlere Bitişmiş Mâzî Kiplerini (رَمَيْنَ - عَرَوْنَ - رَمَيْتَ - عَرَوْتَ -	

Değerlendirme.....	93
4.1.12. Orta Harfî Kesralı Olan Sülâsî Mücerred Nâkıs ve Lefif-i Makrûn Fiillerin Mâzî Müfret Gâib Kipinde (قوي-روي - حيي - رضي - حشي) İ'lâl	94
4.1.13. Orta Harfî Kesralı Olan Sülâsî Mücerred Nâkıs ve Lefif Fiillerin Mâzî Cemî Gâib Kipinde (حيوا - رضوا - حشوا) İ'lâl	99
4.1.14. Gibi Orta Harfî Dammeli Olan Sülâsî Mücerred Nâkıs Fiilin Mâzî Cemî Gâib Kipinde (سرؤا) ve Harekeli Merfû Zamirlere Bitişmiş Mâzî Kiplerinde (... سرؤت - سرؤنا) İ'lâl	101
4.2. MUZÂRÎ FİİLLERDE İ'LÂL	102
4.2.1. Orta Harfî Fethalı Olan Nâkıs Fiilin Muzâri Müfret Gâib Kipinde (... يخشى) İ'lâl 102	
4.2.2. يرقوى / يقوى / يزوى Gibi Orta Harfî Meftûh Lefif-i Makrûn Muzâri Fiilin Müfret Gâib Sîgalarında İ'lâl.....	103
4.2.3. يخشيان / يرصيان / يرؤيان / يقويان / يحييان Gibi Orta Harfî Meftûh Lefif-i Makrûn ve Nâkıs Muzâri Fiillerin Tesniye Gâib Sîgalarında İ'lâl.....	103
4.2.4. Orta Harfî Meftûh Nâkıs Muzâri Fiilin Cemî' Gâib ve Muhatap Sîgalarında (تخشون / يخشون) İ'lâl	104
4.2.5. Orta Harfî Meftûh Nâkıs Muzâri Fiilin Cemî' Gâibe ve Muhataba Sîgalarında (تخشين / يخشين) İ'lâl.....	105
4.2.6. Orta Harfî Fethalı Olan Nâkıs ve Lefif Fiillerin Muzâri Müfret Muhataba Kipinde (ترصين / ترؤين / تقوين / تحيين / ترؤين) İ'lâl	106
4.2.7. Orta Harfî Kesralı Olan Nâkıs Fiilin Muzâri Müfret Gâib Kipinde (يرمي) İ'lâl.....	107
4.2.8. Orta Harfî Kesralı Olan Nâkıs Fiilin Muzâri Müsennâ Gâib Kipinde (يرميان) İ'lâl 108	
4.2.9. Orta Harfî Kesralı Olan Nâkıs Fiilin Muzâri Cemî Gâib Kipinde (يرمون) İ'lâl.....	108
4.2.10. Orta Harfî Kesralı Olan Nâkıs Fiilin Muzâri Cemî Gâibe Kipinde (يرمين) İ'lâl....	109
4.2.11. Orta Harfî Kesralı Olan Nâkıs Fiilin Muzâri Müfret Muhataba Kipinde (ترمين) İ'lâl	109
4.2.12. Orta Harfî Dammeli Olan Nâkıs Fiilin Muzâri Müfret Gâib Kipinde (يعزؤ) İ'lâl .	110
4.2.13. Orta Harfî Dammeli Olan Nâkıs Fiilin Muzâri Müsennâ Gâib Kipinde (يعزؤان) İ'lâl	111

4.2.14. Orta Harfî Dammeli Olan Nâkıs Fiilin Muzârî Cemî Gâib Kipinde (يَعْرُونَ) İ'lâl .	111
4.2.15. Orta Harfî Dammeli Olan Nâkıs Fiilin Muzârî Cemî Gâibe Kipinde (يَعْرُونَ) İ'lâl	112
4.2.16. Orta Harfî Dammeli Olan Nâkıs Fiilin Muzârî Müfret Muhataba Kipinde (تَعْرِينَ) İ'lâl.....	112
4.2.17. Ecvef Fiilin Muzârî Müfret Gâib Kipinde (يَقُولُ / يَخَافُ / يَبِيعُ) İ'lâl.....	113
II. BÖLÜM	114
İBDÂL VE ÇEŞİTLERİ.....	114
1. İBDÂL (الإبدال).....	114
1.1. İbdâl Kavramı.....	114
1.2. İbdâlin Türleri ve İbdâl Harfleri.....	116
1.2.1. İdgam İçin Yapılan İbdâl	117
1.2.2. İbdâl-i Lugavî.....	118
1.2.3. İbdâl-i Sarfî	119
1.2.4. İbdâl-i Lugavî İle İbdâl-i Sarfî Arasındaki Farklar	125
2. GENEL İ'LÂL / İBDÂL KAİDELERİ	125
III. BÖLÜM.....	135
NİSÂ SÛRESİNDE İ'LÂL VE İBDÂL ÖRNEKLERİ	135
1. NİSÂ SÛRESİNDE İ'LÂL VE İBDÂL ÖRNEKLERİ	135
1.1. Nisâ Sûresinin Tanıtımı.....	135
1.2. Nisâ Sûresinde İ'lâl ve İbdâl Örnekleri.....	135
1.3. NİSÂ SÛRESİNDE İ'LÂL ÖRNEKLERİ (Tablo 1).....	137
1.4. NİSÂ SÛRESİNDE İBDÂL ÖRNEKLERİ (Tablo 2).....	150
SONUÇ.....	151
KAYNAKÇA.....	153

KISALTMALAR

age :	Adı geçen eser.
agm :	Adı geçen makale / madde.
ty. :	Tarih yok.
y y. :	Yayın yeri yok.
Yay. :	Yayınevi / yayınları.
Nşr. :	Neşriyat.
Çev. :	Çeviren
C. :	Cilt
s. :	Sayfa
vb. :	ve benzeri
vd. :	ve diğerleri
TDV :	Türkiye Diyanet Vakfı
DİA :	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB :	Diyanet İşleri Başkanlığı
Tah. :	Tahkik
ö. :	Ölüm
M. :	Miladi
Hız. :	Hazreti
r.a :	Radyallahu anh

ÖNSÖZ

Dil, insanı insan yapan en önemli özelliklerden biri ve iletişim vasıtasıdır. Renkleri ve dilleri farklı olan biz insanlar, duygu ve düşüncelerimizi, isteklerimizi genellikle kelimelerle dile getirir ve yazıya aktarırız. Bu yönüyle insan olmanın gereklerini en üst düzeyde algılayarak aramızda ortak köprüler kurar, farklı ufuklara açılırız.

Bugün dünyada binlerce dil olduğu bilinmektedir. Bunların çoğu mahalli özellik taşımakla birlikte bazıları evrensel nitelik kazanmıştır. Bunlardan biri de Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflere kaynaklık eden ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kabul ettiği altı resmi dil arasında yer alan Arapça'dır.

Bir dili konuşan veya öğrenmek isteyen kişi açısından söz konusu dilin özellik ve inceliklerini bilmek, kullanmak çok önemlidir. Çünkü her dil, kendine özgü bir yapı ve niteliğe sahiptir. Buradan hareketle Arapçanın gerçekten çok zengin ve güçlü bir dil olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır.

Çalışmamızın içeriğini oluşturan i'lâl ve ibdâl, kendine özgü harf ve kurallarla Arapça kelimelerin telaffuzunda kolaylık sağlayan, bunun yanı sıra hataların giderilmesi, dilin gelişmesi ve zenginleşmesine katkıda bulunan mevzuların başında gelmektedir.

i'lâl ve ibdâli tez konusu seçmemizin temel sebebi, tespit edebildiğimiz kadarıyla akademik olarak bu konuları başlı başına ele alan Türkçe çalışmaların çok az olması, hatta bulunmamasıdır.

Ayrıca Arap dilinde i'lâl ve ibdâle örnek teşkil eden pek çok kelime (fiil, isim) görmek mümkündür. Söz konusu kelimelerdeki belli harf ve hareketlerin dönüşüm, nakil ve hazif işlemlerini bilmek, bu kelimelerin asıllarını ortaya koymak dile karşı bir vazifedir. Bunun yanı sıra i'lâl ve ibdâle uğrayan kelimenin dönüşüm hallerini bilmek kelime-zihin ilişkisini güçlendirecek, kelimenin sarfi kalıplara konulmasını kolaylaştıracaktır. Zira yukarıda da ifade ettiğimiz gibi i'lâl ve ibdâl bilgisine vakıf olmak, bu dilin ehline pek çok fayda sağlamaktadır.

İ'lâl ve ibdâl konularının ele alındığı bu çalışmanın giriş kısmında tezin konusu, amacı, kapsamı ve yöntemini açıkladık. Birinci bölümün girişinde sarf ilmi, bu ilmin konusu ve önemi hakkında bilgi vererek sarf ilmiyle ve i'lâl / ibdâl ile ilgili eserleri zikrettik. Daha sonra illet harflerini, hemzenin illet harfi sayılıp sayılmama durumunu, i'lâl kavramını, ilâlin türlerini (kalb ile yapılan i'lâl, nakil-iskân ile yapılan i'lâl, hazifle yapılan i'lâl) ve kaidelerini ele alıp inceledik. Daha sonra nâkıs ve lefif fiillerin mazi ve muzari kiplerinde gerçekleşen i'lâl kaidelerini işledik. İkinci bölümde ibdâl kavramını, harflerini, türlerini (idgam için yapılan ibdâl, ibdâl-i lugavî, ibdâl-i sarfî) ve ibdâl-i lugavî ile ibdâl-i sarfî arasındaki farkları etüt etmeye çalıştık. Teze esas konu olan ibdâl türünü sarfî ibdâl olarak belirledik. Çünkü şartları gerçekleştiğinde uygulanması zarûri / lâzım ve müşterek olan ibdâl türü, sarfî ibdâldir (kıyasî ibdâl). Bununla birlikte çalışmamızda diğer ibdâl türlerine de yer verdik. Her bölümde işlenen konuları örneklerle, - tespit edebildiğimiz kadarıyla - dilbilimcilerin birbirine muvafık ve muarız görüşleriyle, Kur'ân-ı Kerim'den şahit ayetler ve Arapça şiirlerle destekleyip zenginleştirmeye gayret ettik. Genel i'lâl ve ibdâl kaidelerini toplu olarak ve maddeler halinde yazdık. Üçüncü ve son bölümde ise Nisâ sûresinin tamamını (176 ayet-i kerîme) i'lâl ve ibdâl kaideleri açısından tahlil etmeye ve tekrarlar hariç tespit edilen kelimeleri tablo halinde sunmaya çalıştık.

Sonuç itibarıyla Arap dilbilimi kaynakları açısından incelemeye çalıştığımız ve Nisa sûresi örnekleminde ele aldığımız i'lâl ve ibdâli konu edinen bu tezin, maksadına ulaşan bir çalışma olmasını diler, bu alanda araştırma yapan ve perspektif kazanmaya çalışan ilim talibine yardımcı olmasını temenni ederiz. Gayret bizden başarı Allah'tandır.

GİRİŞ

1. TEZİN KONUSU

Arapçada oldukça geniş yer tutan i'lâl ve ibdâl kavramlarının Nisâ sûresi örneğinde ele alınması, tezimizin konusunu teşkil etmektedir. Bu kavramları konu olarak belirlememizin temel sebebi, tespit edebildiğimiz kadarıyla akademik olarak başlı başına bu alanda yapılmış Türkçe çalışmaların çok az olması hatta bulunmamasıdır. Türkçe olarak kaleme alınan sarf kitaplarında i'lâl ve ibdâl konularının yüzeysel olarak ele alındığı bir gerçektir. Bu çalışmamızda ilgili konuların akademik bir bakış açısıyla, kaynaklara dayalı olarak ele alınması hedeflenmektedir. Bununla birlikte imam hatip lisesi, ilahiyat fakültesi, İslami ilimler fakültesi ve Arap dili bölümlerinde öğrenim gören ve Arapçayla iç içe olan öğrencilerin bu konulara dair ilgi ve bilgilerinin yetersiz olduğu yönündeki gözlemimiz, bizi bu çalışmaya yönelten bir başka sebeptir.

2. TEZİN AMACI

Dil yaşayan bir olgudur. İnsanların içinde yaşadığı bu dünya, mahalli veya evrensel pek çok dile ev sahipliği yapmaktadır. Evrensel nitelik kazanmış dillerden biri de Arapça'dır. Arapça'nın dünyada en çok konuşulan diller arasında yer alması, Müslümanların temel dini kaynaklarının dili olması, Türkiye'de imam hatip lisesi, ilahiyat fakültesi, İslami ilimler fakültesi ve Arap dili bölümlerinde zorunlu ders olarak okutulması vb. faktörler özellikle toplumumuzda bu dilin önemini günden güne artırmaktadır. Dolayısıyla Arap gramatiğinin çetrefilli konularından olan, kendine özgü harf ve kurallarla Arapça kelimelerin telaffuzunda kolaylık ve rahatlık sağlayan, hataların giderilmesi, dilin gelişmesi ve zenginleşmesine katkıda bulunan i'lâl ve ibdâl ile ilgili akademik bir çalışma yapılması, bu alana katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir. Binaenaleyh i'lâl ve ibdâl bilgisine vakıf olmak, bu alandaki araştırmacı ve öğrencilere pek çok fayda sağlayacaktır.

Bu çalışma, Arap dilbilimi ve kaynakları açısından i'lâl ve ibdâl'in önemini, kazandığı anlam örgüsünü, türlerini, harflerini, kurallarını, örneklerini, dilbilimcilerin bunlara ilişkin görüşlerini akademik olarak araştırıp incelemeyi, bununla birlikte i'lâl ve ibdâl kaideleri açısından Nisâ sûresinin tahlilini yapmayı amaçlanmaktadır.

İ'lâl ve ibdâl konuları sarf ilminin temel konularından biridir. Yaptığımız ön araştırmalarda sarf ilminin nahiv ilminin gerisinde kaldığı müşahede edilmiştir. Oysaki sarf ilmi de nahiv ilmi gibi usul ve yöntemleri olan önemli bir ilimdir. Bu çalışmanın amaçlarından biri de sarf ilmine destek vermektir.

3. TEZİN KAPSAMI

Çalışmamız Arapça sarf ilmi açısından i'lâl ve ibdâlın anlamını, türlerini, harflerini, kaidelerini, kullanım biçimleri ve farklılıklarını, kıraat ilmiyle ilişkilerini, konuya misâl teşkil eden ayet-i kerîmeleri, Arap şiirlerini kapsamakta, örnekleme Nisâ suresiyle sınırlı bulunmaktadır.

4. TEZİN YÖNTEMİ

İ'lâl ve ibdâl konularıyla ilgili veri toplama yöntemi uygulanmış, toplanan veriler i'lâl ve ibdâl açısından tahlil edilmiştir.

I. BÖLÜM

SARF İLMİ, İLLET HARFLERİ, İ'LÂL VE TÜRLERİ

1. SARF İLMİ

“Sarf” (الصرف) kelimesi ikinci bâbptan صَرَف – يَصْرِفُ fiilinin mastarıdır. Sözlükte “bir şeyi çevirmek, döndürmek, bir halden başka bir hale dönüştürmek”¹ anlamlarına gelir. İbn Manzûr’a (ö. 711/1311) göre sarf “bir şeyin görünüşünü, yönünü değiştirmektir.”² Bunların yanı sıra sarf kelimesi “uzaklaştırma, yüz çevirme, evirip çevirmek, değiştirmek, uğraşmak, çare bulmak, harcamak, çekim, çekilmek, sevk etmek, nakletmek, çıkarıp vermek, döviz bozma, (İslam hukukunda) mübadeleli alışveriş” gibi zengin bir anlam örgüsüne sahiptir. Buradan hareketle “صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ”³ (Anlamayan bir toplum olmaları sebebiyle Allah onların kalplerini çevirmiştir) ayetini, sarf kelimesinin lafzi anlamına örnek verebiliriz.

Terim olarak ise “lafız veya anlamla ilgili bir maksat için kelimenin yapısında farklı kalıplara uygun değişiklik yapmak”⁴ anlamına gelen sarf, Arapça kelimenin yapısını, durumlarını, kelimeyi gerekli biçimlere sokma kaidelerini inceleyen ilimdir. Bu ilmin kaidelerini uygulamaya tasrif denir.⁵

Sarf ilmi, Arapça kelimelerin çeşitli biçimlere sokulmasından, i'lâl, ibdâl, kalb, hazif, idgam ve imâle gibi değişimlerden, kelimelerin harf sayısından, harflerin kelime içindeki dizilişlerinden, kelime türemiş ise hangi harflerle hangi kurala göre türediğinden, hareke ve sükûnlarından, çekimli fiiller ve mûrab isimlerden, bunların sahîh ya da illetli olmasından söz eder.⁶ Yani bu sayılanlar sarf ilminin konularını oluşturur. Dolayısıyla sarf ilminin kelimenin lafzına ve manasına yönelik iki gayesi vardır. Lafza yönelik gaye, kelimenin yapısı ve söylenişindeki değişiklikte kendini

¹ Muhammed Fîrûzâbâdî, *Kâmusu'l-Muhît Tercümesi*, Çev. Mütercim Asım Efendi, Türkiye Yazma Eserler Kururlu Başkanlığı Yay. İstanbul 2013, C. II, s. 791.

² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâr-ı Sâdir, Beyrut, ty. , C. 9. , s. 189.

³ Tevbe, 9/127.

⁴ Leylâ Abdullah Ali Bâvezîr, *el-Fi'lü'n-Nâkis Dirâse Savtiyye Sarfiyye fi Dav'i Nazariyyet'l-Âmili'l-Fonoloji (el-Makta'i)*, (Doktora Tezi), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke 2005, s. 90.

⁵ Mehmet Talû, *Arap Dili ve Edebiyatı Sarf ve Nahiv İlmi*, Kitâş Ltd. Ş. , İstanbul 2003, C. 2. ; s. 21.

⁶ Hüseyin Tural, *Temel Sarf Bilgileri*, 1. Basım, Ensar Nşr. , İstanbul 2011, s. 10.

gösterir. Manaya yönelik gaye ise, Arapçanın neredeyse başka bir dilde görülmeyen ve adına “iştikâk” denilen kelime türetme imkânının genişliğine sahip olmasında ortaya çıkmaktadır. Bu anlatılanlara, “yazmak” manasına gelen *el-kebtü* (الْكَتْبُ) kelimesinin türevlerini (كَتَبَ - يَكْتُبُ - كَاتِبٌ - مَكْتُوبٌ - اُكْتُبُ - كُتِبَ - كُتِبَتْ - كِتَابٌ - كُتِبَتْ - كُتِبَتْ - مَكَاتِبٌ - كُتِبَتْ - مَكَاتِبٌ - كُتِبَتْ - مَكَاتِبٌ gibi) misâl verebiliriz. Sarf ilminde fiil veya isim kalıplarında asıl ve ziyade harflerle bunların hareke ve sükûnları bir ölçüte göre belirlenir. Çok eskiden beri kullanılan ve “mîzân-ı sarfî” adı verilen bu ölçüt *فَعَلَ* dir. Üç harfli herhangi bir kelime kökünün ilk harfi fâ harfine, ikinci harfi ayn harfine, üçüncüsü de lâm harfine tekabül eder. Kelime dört kök harfli ise mîzanın sonuna bir lâm eklenerek *فَعَّلَ* yapılı, beş kök harfli ise bir lâm daha eklenir ve ölçü *فَعَّلَل* olur: *سَفَرَجَل* kelimesi gibi. Kelimede zaid harf veya harfler varsa mizanda karşılıklı yerlerine konarak ölçüt belirlemesi yapılı (*تَفَعَّلَ* gibi). Mîzana vezin (sîga, bina), buna uygun kelime kalıbına ise *mevzûn* denir.⁷

Örneğin *ك - ت* ve *ب* harflerinden oluşan *كَتَبَ* fiilini ele alırsak, bu fiil yukarıda belirtilen ve *ع - ف* ve *ل* harflerinden oluşan *فَعَلَ* ölçütüne göre değerlendirilir. *كَتَبَ* fiilinin ilk harfi olan kâf'a “fâu'l-fiil”, fiilin orta harfi olan tâ'ya “ayn'ü-l fiil”, fiilin son harfi olan bâ'ya “lâmü'l-fiil” denir.

Bilindiği üzere Arapçanın “nahiv (cümle kurma, gramer bilgisi)” ve “sarf (kelime türetme, şekil bilgisi)” olmak üzere iki temel alanı vardır. Bu alanlardan cümle yapısıyla veya kelime türetimiyle meşgul olacak herhangi bir insan, mutlaka sarf ilminin verilerine ihtiyaç duyacaktır. Sarf ilmi, adeta Arapçanın terazisidir, denebilir. Çünkü sarf ilminin amacı, Arapçanın kelime yapısını hatalardan korumak ve imlâ kurallarına uyulmasını sağlamaktır.⁸

Sarf ilminin konuları arasında mebnî ve yabancı isimlerle camid fiiller ve hurûf-u meânî yoktur. Bu ilmin kaynakları Kur'ân-ı Kerîm, hadis-i şerifler, cahiliye devri şiirleri ve Arap kelimeleridir. Sarf ilmini öğrenmenin hükmünün farz-ı kifâye olduğu belirtilmiş, bir binanın temeline benzetildiği için bu ilme “ilimlerin anası” denmiştir.⁹

⁷ Hulûsi Kılıç, “Sarf”, TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. , İstanbul 2009, C. XXXVI, s. 136.

⁸ Bilâl Temiz vd. , *Adım Adım Arapça/2 Sarf*, Cantaş Yay. , İstanbul 2010, s. 14.

⁹ Mehmet Talû, *Age*, C. 2. ; s. 22.

Sarf ilmi nahivle birlikte hicri I. asrın ikinci yarısında Ebu'l-Esved ed-Duelî (ö. 69/688) ile başlamış, el-Ahmer (ö. 194/809), el-Ferrâ (ö. 207/822), el-Ahfeş (ö. 215/830) sarfa dair ilk müstakil eserleri telif etmişlerdir. Ne yazık ki bu eserlerin hiçbiri elimize ulaşmamıştır.¹⁰ Günümüze ulaşan ilk müstakil sarf kitabı Ebû Osman el-Mâzinî'nin (ö. 249/863) et-Tasrîf adlı eseridir. Her ne kadar sarf ilminin kurucusunun Hz. Ali (ö. 40/661), Ebu'l-Esved ed-Duelî (ö. 69/688) veya Muâz b. Müslim el-Herrâ (ö. 187/802) olduğunu ileri sürenler olsa da yukarıda ismi zikredilen eserin zamanımıza ulaşan en eski sarf kitabı olması sebebiyle el-Mâzinî (ö. 249/863), sarf ilminin kurucusu kabul edilmiştir.¹¹

Ortaya çıkışından günümüze dek sarf ilmine dair kaleme alınmış belli başlı eserleri ve müelliflerini şöyle sıralayabiliriz:¹²

- *El-Kitâb* (Sarf kısmı), Sîbeveyh,
- *Vakf ve'l-İbtidâ', el-Cem' ve'l-İfrâd, et-Tasğîr, Ruâsî,*
- *El-Mesâdir*, Ali b. Hamza el-Kisâî,
- *El-Mesâdir*, Nadr b. Şümeyl,
- *El-İştikâk, el-Hemz, Feale ve Ef'ale*, Kutrub,
- *El-Mesâdir fi'l-Kur'ân, el-Maksûr ve'l-Memdûd, el-Müzekker ve'l-Müennes, el-İdğâm*, Ferrâ,
- *Dekâiku't-Tasrîf*, Kâsım b. Muhammed el-Mueddib,
- *Et-Tekmile*, Ebû Ali el-Fârisî,
- *Et-Tasrîf*, Rummânî,
- *Et-Tasrîfü'l-Mülûkî ve el-Münsif fi Şerhi't-Tasrîf li'l-Mâzinî*, İbn Cinnî,
- *El-Umde ve el-Miftâh*, Abdülkâhir el-Cürcânî,
- *Nüzhetü't-Tarf fi İlmi's-Sarf*, Ahmed b. Muhammed el-Meydânî,
- *Risâle fi't-Tasrîf*, Neşvân el-Himyerî,
- *El-Vecîz*, Kemâleddin el-Enbârî,
- *Miftâhu'l-Ulûm* (sarf kısmı), Sekkâkî,
- *Şerhu't-Tasrîfi'l-Mülûkî*, İbn Yaîş,
- *Eş-Şâfiye*, İbnü'l-Hâcib,

¹⁰ Tural, *Age*, s. 12.

¹¹ Hulûsi Kılıç, "Sarf", DİA, C. XXXVI, s. 136.

¹² Agm, DİA, C. XXXVI, s. 137. ; Tural, *Age*, s. 13.

- *Şerhu 'ş-Şâfiye*, Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî,
- *El-Mümti ' fi 't-Tasrîf*, İbn Usfûr el-İşbîlî,
- *El-Mübdi'*, Ebû Hayyân el-Endelüsî,
- *El-Bast ve 't-Ta 'rif fi İlmi 't-Tasrîf*, Mekkûdî,
- *Mizânü 'l-Edeb*, İsmâüddin el-İsferâyînî,
- *Kavâidü 'l-İ'lâl ve 'l-İdgâm*, Ali b. Hüseyin Edirnevî, (İstanbul 1276),
- *Teshîlü 't-Tasrîf*, Mazlûmzâde Mustafa, (İstanbul 1286),
- *Tafsîlü 't-Te 'lif*, Hacı İbrâhim Efendi, (İstanbul 1289),
- *Zübde fi İlmi 's-Sarf*, Abdülkerîm b. Hüseyin Amasyevî, (İstanbul 1292);
- *El-Müntehab*, Mehmed Zihni, (İstanbul 1303),
- *El-Muhtasar*, Abdüssamed Refî, (İstanbul 1307),
- *Mücmelü 's-Sarf*, Muhammed Lutfî, (İstanbul 1308),
- *Türkçe Külliyyât-ı Kavâid-i Arabiyye 'den Sarf Kısmı*, Fevzî Nâdirî, (İstanbul 1308),
- *Mufasssal Sarf-ı Arabî*, E. Serâyî, (İstanbul 1314),
- *Mülahhas Sarf-ı Arabî*, Komisyon, (İstanbul 1314),
- *İlm-i Sarf-ı Arabî*, Manastırlı Mehmed Rifat,
- *Temrinli ve İ'râblı Lisân-ı Arabî*, Hanbelîzâde Mehmed Şâkir, (Sarf kısmı, İstanbul 1327, 1329).
- *Esâsü 's-Sarf fi İlmi 't-Tasrîf*, Molla Fenârî,
- *Unkûdü 'z-Zevâhir*, Ali Kuşçu,
- *Et-Tevâbi' fi 's-Sarf*, Cemâleddin İshak Karamânî,
- *Kifâyetü 'l-Mübtedî'*, Birgivî,
- *Tîbü 'l-Arf*, Yûsuf Fâris Eftimus - Saîd Şukayr, (Beyrut 1888),
- *Unvânü 'z-Zarf*, Hârûn Abdürrâzık, (Bulak 1306/1889),
- *Şeze 'l-Arf fi Fenni 's-Sarf*, Ahmed el-Hamlâvî, (Bulak 1312),
- *Menârü 'l-Elbâb*, Didkos Sinân, (Orşelim 1903),
- *Dürüsü 't-Tasrîf*, Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, (Kahire 1958),
- *Fî İlmi 's-Sarf*, Seyyid Emîn Ali, (I-II, Kahire 1975-1976),
- *Fî İlmi 's-Sarf*, Fethî ed-Decnî, (Küveyt 1979),
- *İlmü 's-Sarf*, Muhammed Ebü'l-Fütûh, (Kahire 1986),
- *İlmü 's-Sarf*, Ebüssuûd Haseneyn, İlmü 's-sarf (Kahire 1987),
- *Tasrîfü 'l-Esmâ' ve 'l-Ef'âl*, Fahreddin Kabâve, (Beyrut 1408/1988),

- *Es-Sarfü'l-Vâzih*, Abdülcebbâr Alvân, (Bağdat 1408/1988),
- *El-Müncid*, Abdüsselâm b. Âmir, (Tunus 1990),
- *Tasrîfü'l-Esmâ'*, Hâzim Ali, (Kahire 1998),
- *İlmü's-Sarf*, Fâris M. Îsâ, (Amman 1421/2000),
- *Es-Sarfü'l-Kâfi*, Eymen Emîn Abdülganî, (Beyrut 1421/2000),
- *El-Müstakşâ*, Abdullah M. el-Hatîb, (I-II, Küveyt 1426/2005),
- *El-Muğni'l-Cedîd*, M. Hayr el-Hulvânî, (Beyrut),
- *Mebâdi'ü'l-Arabiyye*, Reşid eş-Şertûnî (I-IV, Beyrut 1960-1963),
- *Câmiu'd-dürûsi'l-Arabiyye*, Mustafa el-Galâyînî, (I-III, Kahire 1382/1962, 8. bs.),
- *En-Nahvü'l-Vâfi*, Abbas Hasan (I-IV, Kahire 1973),
- *El-Merci'*, Ali Rızâ,
- *El-Muhît*, Muhammed el-Antâkî,
- *Tuhfetü'l-İhvân*, İskilibî,
- *Temrinli ve İ'rablı Arapça 1. Kitap: Sarf*, Hanbelizâde Muhammed Şakir, Açıklama ve Notlarla Sadeleştiren Prof. Dr. Hüseyin Elmalı, (İzmir, 2009),
- *Arap Dili Araştırmaları 1*, Prof. Dr. Ahmet Bulut, (İstanbul, 2000),
- *Arap Dili ve Edebiyatı Sarf ve Nahiv İlmi, 2. ve 3. Cilt*, Mehmet Talû, (İstanbul, 2003),
- *Arapça Dilbilgisi Sarf*, Prof. Dr. Hulûsi Kılıç, (2005),
- *Arapça Dilbilgisi Sarf-Nahiv Kitabı*, Prof. Dr. Bekir Topaloğlu, Prof. Dr. Hayreddin Karaman, (İstanbul, 2010),
- *Sarf*, Dr. Bilal Temiz, Dr. Vecihi Uzunoğlu, Yrd. Doç. Dr. Cüneyt Eren (İstanbul, 2010),
- *Arapça Sarf İlmi*, Yrd. Doç. Dr. Nusrettin Bolelli (İstanbul, 2010),
- *Temel Sarf Bilgileri*, Prof. Dr. Hüseyin Tural, (İstanbul, 2011),
- *Arapça Sarf Bilgileri*, Prof. Dr. Tacettin Uzun, (Konya, 2012),
- *Ayet ve Hadis Örneklili Arapça Dilbilgisi Sarf*, Prof. Dr. M. Sadi Çöğenli, (2012)
- *Arapça Dilbilgisi Sarf*, Dr. Mustafa Meral Çörtü (İstanbul, 2014)

İ'lâl ve ibdâl ile ilgili Türkçe ve Arapça çalışmalardan (kitap, tez, makale) bir kısmı aşağıda zikredilmiştir:

- *Arap Dili Araştırmaları 1*, Prof. Dr. Ahmet Bulut (İstanbul, 2000), Türkçe.
- *İzzi Mefhumu ve İ'lâller*, Mikâil Adıgüzel (İstanbul, 1998), Türkçe.

- *Maksut Mefhumu ve İ'lâller*, Mikâil Adıgüzel (İstanbul, 1998), Türkçe.
- *Garaibü'l- İ'lâl ve'l- İştikak Ale'l-Bina*, el-Hac İbrahim b. Muhammed Yalvacı (İstanbul), Osmanlıca.
- *Kavâidü'l-İ'lâl ve'l-İdgâm*, Ali b. Hüseyin Edirnevî.
- *Arap Dilinde Ses Değişmesi*, Prof. Dr. Yakup Civelek, (Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, 2014), Türkçe.
- *Arap Dili Fiil Kalıplarında Fonetik Değişim ve Dönüşümler (İbdal - İ'lal – İdgâm - Kalb)*, Prof. Dr. Mehmet Reşit Özbalıkcı, (Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014), Türkçe.
- *El- İ'lâl ve'l- İbdâl fi'l-Kelime'ti'l-Arabiyyeti*, Şaban Salâh, Arapça.
- *Müncidü't-Talibîn fi'l-İbdâl ve'l- İ'lâl ve'l- İdgâm ve'l-Tikâi's-Sakineyn*, Ahmed İbrahim Amara, Arapça.
- *Teyşîru'l-İ'lâl ve'l-İbdâl*, Abdülalim İbrahim, Arapça.
- *El- İ'lâl ve'l- İbdâl beyne'n-Nazariyye ve't-Tatbîk*, Sabah Abdullah Biefdal, Arapça.
- *El- İ'lâl ve'l- İbdâl fi Sûrati'l-Ahkâf (Dirase Tahlîliyye Sarfiyye)*, Emîne Et-Takıyye, Arapça.
- *El- İ'lâl ve'l- İbdâl ve'l- İdgâm fi Dav'i'l-Kırâati'l-Kur'âniyye ve'l-Lehecâti'l-Arabiyye*, Enceb Gulâm Nebî b. Gulâm Muhammed, Arapça.
- *Et-Tahavvül fi Bünyeti'l-Fi'li'i-Mu'telli fi'l-Arabiyyeti fi Dav'i'l-Lügâti's-Samiyyeti, Dirasetün Târîhiyyetün Mukarinetün*, Muhammed Za'lü'l-Mulâhime, Arapça.
- *Şevâzzü'l-İ'lâl ve'l-İbdâl fi'l-Kur'âni'l-Kerim bi Rivayeti Hafs an Âsım*, Ferîd b. Abdülaziz ez-Zâmil es-Süleym, Arapça.
- *Eş-Şüzûz fi'l-İ'lâl ve't-Tashîh*, İbrahim Edîkenlî Senûsî, Arapça.

2. İLLET HARFLERİ VE İ'LÂL

2.1. İlet Harfleri

“İlet” kelimesinin hastalık, hastalanmak, sahibini asıl işinden, ihtiyacından alıkoyup meşgul eden durum (ikinci bir meşguliyet), özür, mazeret, sebep, neden, dert, noksanlık, kusur, zayıflık¹³ gibi manaları vardır. Arapça’da elif (ا), vâv (و) ve yâ (ي) harflerine “illet harfleri-illetli harfler” denir.

Dilbilimciler elif, vâv, yâ harflerini, kelime içinde çok değiştiklerinden dolayı, bir halden başka bir hale giren, sağlığı bozulmuş hastanın durumuna benzeterek “illet harfleri” diye isimlendirmişlerdir. Dil âlimlerine göre bu harflerin telaffuzunda değişikliğin çok olmasının nedeni, dilde kolaylık sağlanması ve Arap kelâmında çok kullanılmalarıdır.¹⁴

İlet harflerinden elif, çekimli fiil ve isimlerde aslı üzere yani elif olarak bulunmaz. Çünkü elif, bu konumdayken ya vâv’dan ya da yâ’dan dönüşmüştür. Yani bu elif’in aslı vâv veya yâ’dır.¹⁵ Bu sebeple çağdaş bazı araştırmacılar illet harflerinin sadece vâv ve yâ olduğunu düşünmektedirler.¹⁶

2.1.1. Hemze İlet Harfi midir?

Dil âlimlerinin çoğunluğuna göre, illet harfleri üç tanedir: elif, vâv ve yâ. Dilbilimciler hemzenin illet harfi olup olmadığı konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu konuda dilbilimcilerin görüşlerini incelediğimizde üç farklı fikrin ortaya atıldığını görüyoruz.

1- “Hemze sahih harftir.” İbnü’l-Kattâ’ (ö. 515/1121), Ebû Hayyân (ö. 745/1344) ve çağdaş araştırmacıların çoğunluğu bu görüşe sahiptir.

¹³ İbn Manzûr, *Age*, C. 11. , s. 471.

¹⁴ Radiyyüddîn Muhammed b. Hasan el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni’l-Hâcib*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1975, s. 68.

¹⁵ *Age*, C. 3. , s. 66.

¹⁶ Temmâm Hassân, *el-Lügatü’l-Arabiyye Ma’nâhâ ve Mebnâhâ*, el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-Âmmetü li’l-Kitâb, 1979, yy. , s. 276. ; Abdussabûr Şâhîn, *el-Menhecü’s-Savtiyyü li’l-Bünyeti’l-Arabiyye*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1980, s. 185.

2- “Hemze illet harfidir. Çünkü hafifletme (tahfif), kolaylaştırma (teshîl) ve atılma (hazif) yapılırken çok fazla değişikliğe uğramaktadır. Çok değişme ve hazif konusunda vâv, yâ ve elif gibidir.” Halil b. Ahmed (ö. 175/791) ve Ebû Ali el- Farisî (ö. 377/987)’nin bu görüşüne sahip olduğu söylenmiştir.

3- “Hemze, mu’tel yani illet özelliği olan kelimeye tâbi bir harftir.” Bazı dilciler bu durumu “شَبِيهٌ بِحَرْفِ عِلَّةٍ” (illet harfine benzeyen) şeklinde ifade etmişlerdir. Fârâbî (ö. 339/950), İbn Manzûr (ö. 711/1311) ve Kemalpaşazâde (ö. 940/1534) bu görüşü paylaşmaktadırlar.¹⁷

Fârâbî, konu hakkında şu sözleri söylemiştir: “Hemze, harekeleri alma bakımından sahih harf gibidir. Ancak illet harflerine dahil edildi. Çünkü illet harfleri lîn (esneklik, yumuşaklık) özelliği göstermektedir. Hemze de onlara tâbi olmaktadır.”¹⁸

Üçüncü görüşün sahiplerine göre hemze bir illet harfi değil, üç harekeyi (fetha, damme, kesra) bizzat kabul eden sahih bir harftir.¹⁹ Çeşitli çekimlerde mu’tel kelimelere tâbidir.

2.2. İ'lâl Kavramı (الإعلال)

Sözlükte “i'lâl” kelimesi, “hastalık, hastalanmak, rahatsızlık” anlamlarına gelmektedir. “İ'tilâl” kelimesi de i'lâl kavramıyla aynı anlamda kullanılmaktadır.

Sarf ilminde ise “i'lâl”, telaffuzda hafiflik, kolaylık ve rahatlık, dinlemede güzellik amacıyla illet harflerinin birbirine ya da hemze'ye dönüştürülmesidir.²⁰ Yani genel anlamıyla Arapça kelimenin uğradığı değişikliği ifade eden bir kelimedir.²¹ En kısa tarifıyla i'lâl, illet harflerinin kolaylık için değiştirilmesidir, diyebiliriz.

İlet harflerinin birbirine veya hemzeye dönüştürülmesi üç şekilde yapılır:

¹⁷ Enceb Gulâm Nebî b. Gulâm Muhammed, *el-İ'lâl ve'l-İbdâl ve'l-İdgâm fi Dav'i'l Kiraâti'l-Kur'âniyye ve'l-Lehcâti'l-Arabîyye*, (Doktora Tezi), Külliyyetü't-Terbiye li'l-Benât, Mekke 1989, s. 64, 65.

¹⁸ Ebû İbrahim el-Fârâbî, *Dîvânü'l-Edeb*, Matbaatü'l-Emâne bi Mısır, Mısır 1976, s. 76.

¹⁹ İbn Kemal Paşa, *el-Felâh fi Şerh-i Merahi'l-Ervâh*, 1937, yy. , s. 6.

²⁰ Ahmed el-Hamlâvî, *Şeze'l-Arf fi Fenni's-Sarf*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, ty. , s. 175. ; Temiz vd.. *Sarf*, s. 251 ; Talû, *Age*, C. 2. ; s. 140. ; Hayreddin Karaman, Bekir Topaloğlu, *Arapça Dilbilgisi Sarf-Nahiv*, 10. Baskı, Ensar Nşr. , İstanbul 2010, s. 87.

²¹ Gulâm Nebî, *Age*, s. 59.

- 1- Kalb (İllet harfini diğer bir illet harfine veya hemzeye dönüştürmek)
- 2- İskân (Teskîn), Nakil (İllet harfine sükûn vermek, harfin harekesini nakletme)
- 3- Hazif (Kelimedeki illet harfini atmak)²²

Bu usûllerle birlikte i'lâl, “fiil veya isim kalıplarında illet harflerinin kalb, iskân veya hazif yoluyla değiştirilmesidir.” şeklinde tarif edilebilir.

Konunun daha iyi anlaşılması için bu anlatılanları birkaç misâl ile açıklamaya çalışalım. İ'lâlin gerekçeleri, ilerleyen sayfalarda ele alınacağı için burada sebepler üzerinde durulmayacaktır.

1-Kalble i'lâle misâl: قَوْلٌ fiilinin aslı قَوْلٌ dir. Burada ortadaki vâv harfi, elif'e dönüşmüştür. Bu konuda başka bir örnek olan صَائِمٌ kelimesinin aslı صَاوِمٌ idi. Kelimedeki vâv harfi, hemze'ye dönüşmüş, kalble i'lâl oluşmuştur.

2-İskân-nakil ile i'lâle misâl: يَبِيعُ fiilinin aslı ise يَبِيعُ idi. Burada yâ harfinin harekesi (kesra), kendinden önceki sakin sahih harf olan ب harfine nakledildi. Dolayısıyla fiil, yâ harfi harekesiz bırakılarak يَبِيعُ şeklini aldı.

3-Hazifle i'lâle misâl: وَعَدَ fiilinin muzârîsi olan يُعِدُّ nün aslı يُوْعِدُ idi. Burada vâv harfi hazfedilmiştir.²³

Bazı çağdaş araştırmacılara göre i'lâl, “hemzeyle birlikte illet harflerinden birinin başka bir yere konulmasıdır.”²⁴ Yani onların nazarında i'lâl bir değişiklik, bir değiştirme değil, aksine harfin hazfedilmesi ve başka bir harfin onun yerine konulmasıdır. Araştırmacılardan kimine göre ise bu, i'lâlin tarifi açısından böyledir.²⁵

İbn Cinnî (ö. 392/1002)' ye göre esasen i'lâl, kelimenin son harfinde (lâmü'l-fiil) gerçekleşir. Sonra bunu son harfe yakınlığından dolayı ayn'ü-l fiil denilen orta harf,

²² el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 66.

²³ Şaban Salâh, *el-İ'lâl ve'l-İbdâl fi'l-Kelime'ti'l-Arabiyye*, Külliyyetü Dari'l-Ulûm, Kahire 1983, s. 5.

²⁴ Mecdî Vehbe, Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemü'l-Mustalehâti'l-Arabiyye fi'l-Lugati ve'l-Edeb*, Mektebetü Lübnân, ty. , s. 51.

²⁵ Gulâm Nebî, *Age*, s. 63.

daha sonra da fâu'l-fiil denilen ilk harf izler. Son harf, i'lâl işlemine daima ilk harften daha elverişlidir. Çünkü ilk harf sahih olmaya daha yakındır.²⁶

İ'lâl işlemi, kaideleriyle birlikte hem fiillerde hem de isimlerde meydana gelir. Dilbilimcilere göre fiil, çekiminin çokluğundan dolayı isimden daha ağırdır. Bu yüzden i'lâlde asıl ve evlâ olan isim değil fiildir. Fiili ise, الإقامة / الأعدة gibi masterlar ve قائم / مُقيم / مُقام gibi ism-i fail ve ism-i mef'uller izler. İsimlerde oluşan i'lâl işlemleri, fiillerdeki i'lâl kaidelerine tâbidir.²⁷

Bu arada şunu da ifade etmek gerekir ki, i'raptan dolayı illet harflerinin değişmesine i'lâl denmez. Meselâ مُسلمين → مُسلمون gibi veya أبوه → أبيه gibi.²⁸

Tanımında da geçtiği gibi i'lâlin birtakım faydaları vardır. Meselâ kelimeyi telaffuzda kolaylık, hafiflik sağlaması bunlardan biridir. Örneğin قُولُ demek قِيلَ demekten daha hafif ve kolaydır. İ'lâle uğrayan kelimenin dönüşüm hallerini bilmek kelime-zihin ilişkisini güçlendirecek, kelimenin sarfî kalıplara konulmasını kolaylaştıracaktır. Başka bir yararı ise Arapça bir sözlükte bir maddeyi ararken o kelimenin aslının ne olduğunu bilmemizi sağlamasıdır. Örneğin صُمٌّ veya عِدَّةٌ kelimelerini Arapça sözlükten ararken صُمٌّ kelimesinin, ecvef fiil olan صَوَّمَ = صَمَّ nin emri olduğunu, ecvef fiilin müfret muhatap kipinde aynü'l-fiil denilen orta harfin, iki sakinin bir araya gelmesinden dolayı hazfedildiğini, düşürülen harfin de illet harfi olduğunu bildiğimiz zaman kelimenin aslına çok daha kolay ulaşabiliriz. Benzer şekilde عِدَّةٌ kelimesini sözlükten bulmak isteyen kişi misâl (mu'tel) fiilin masterında fâu'l-fiil denilen ilk harfin hazfedildiğini i'lâl bilgisi marifetiyle fark ettiğinde sözlükte ع maddesine değil, و maddesine bakar. Çünkü bu kelimenin mâzî fiil kipi وَعَدَ dir.²⁹

²⁶ İbn Cinnî, *el-Munsıf*, İdâre-i İhyâi't-Türâsi'l-Kadîm bi Vizâratî'l-Meârifî'l-Umûmiyye, 1954, s. 112. yy

²⁷ Bâvezîr, *Age*, s. 95.

²⁸ el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 67.

²⁹ Abdullah Dervîş, *Dirâsât fi İlmi 's-Sarf*, Mektebetü't-Tâlîbi'l-Câmiî, 3. Baskı, Mekke 1987, s. 88.

3. İ'LÂL ÇEŞİTLERİ

3.1. KALB İLE YAPILAN İ'LÂL

“Kalb” kelimesi lugatta “bir şeyin yönünü çevirmek, değiştirmek, içini dışına getirmek”³⁰ anlamında kullanılmaktadır.

Sarf ilminde “kalb” kavramının tarifine göz attığımızda, dil âlimlerinin bu kavramı üç ayrı şekilde değerlendirdiğini görüyoruz.³¹

- 1- Kalb: İlet harfleri ve hemze'nin, birbirinin yerini almasıdır ki bu, hemze'nin hafifletilmesini, ayrıca vâv ve yâ'nın, tâ (ت) harfine dönüşmesini kapsar (اُوْتَعِدَ → اِتَّعَدَ), (اِتَّسَرَ → اِئْتَسَرَ) gibi. Radıyyüddîn el-Esterâbâdî (ö. 688/1289'dan sonra) ve Suyûtî (ö. 911/1505) bu görüştedirler.
- 2- Kalb: Bir harfin, hafifletme amacıyla illet harflerinin yerini almasıdır. Bu durum, dönüştürülen harfin illet harfi, dönüşümün de hafifletmeye yönelik olmasıyla ilgilidir. Bu tarif hemzenin tahfifi, vâv (و) ve yâ (ي)'nin, tâ (ت) ve hemze (ء)'ye dönüştürülmesini kapsamaktadır (اُجُوْءُ → اَوَّاصِلُ), (وَجُوْءُ → وَوَّاصِلُ) gibi. İbn Cinnî (ö. 392/1002) ve İbnü'l-Hâcib'i (ö. 646/1249) bu fikirde olan dilciler arasında görüyoruz.
- 3- Kalb: İlet harflerinin birbirinin yerini almasıdır. Bu tanım, hemze'nin hafifletilmesi ve illet harflerinin tâ, hemze ve bunların dışındaki sahîh harflere dönüştürülmesini içerir. Bu görüşü benimseyenlere göre bu iki işlem, “ibdâl” alanına girmektedir. Sîbeveyh (ö. 180/796), Zemahşerî (ö. 538/1144), İbn Mâlik (ö. 672/1274) ve son dönem dil âlimlerinin çoğu bu görüşü paylaşmaktadırlar.

Sîbeveyh'in el-Kitâb'ındaki şu ifadeleri onu, aynı zamanda ikinci görüşü benimseyen dilcilerden biri kabul etmemizi gerekli kılmaktadır: “*Şunu bil ki, bu vâv dammeli ise seçim yapmakta serbestsin. Dilersen vâv'ı olduğu hâl üzere bırakırsın.*”

³⁰ İbn Manzûr, *Age*, C. 1. , s. 685.

³¹ Gulâm Nebî, *Age*, s. 69, 70.

*Dilersen onun yerine hemze'yi getirirsin: وَكُلُّ → أَلَدُّ / وَجُوهٌ → أَجُوهٌ gibi.*³² Buradan anlaşılıyor ki İbn Cinnî'de olduğu gibi Sîbeveyh'e göre "kalb" ve "ibdâl" kelimeleri eş anlamlıdır.³³

3.1.1. Elif, Vâv ve Yâ İle Hemze Arasındaki İlişki

İbn Cinnî, elif'in hemze'ye dönüştürülmesi konusunda şu ifadeleri kaydediyor: “*Elif, hareke taşıyamayan, geniş mahreçli, zayıf bir harftir. Elif'e hareke verme ihtiyacı duyduklarında, onu kendisine en yakın harfe dönüştürürler ki o da hemze'dir.*”³⁴ Burada hemze'yle elif arasında sese dayalı bir ilişkiden söz edilmektedir.

Dilciler hemze'nin illet harflerinden herhangi birine dönüşmesini kalble i'lâl bâbında değerlendirmişlerdir. İlet harflerinden herhangi birinin, hemzeye dönüşmesi ise onlara göre i'lâl değil ancak hemzenin tahfîfi ve teshîlidir.³⁵

Vâv ve yâ ile hemze arasındaki ses ilişkisi cehr sıfatında görülür. Tabii bütün bu ilişkiler, kadîm dil âlimlerine göre böyledir. Oysa çağdaş araştırmacılar hemze ile elif, vâv ve yâ harfleri arasında sese dayalı bir ilişki görmemektedirler. Bu yüzden hemzeyle bu harfler arasındaki karşılıklı değişime (ibdâl) olumsuz gözle bakmaktadırlar. Onlar, bu harfler arasındaki dönüşümü (kalb) şu şekilde değerlendirmektedirler: Vâv ya da yâ düşürülmeli, vurgulu hemze de (hemze-i nebriyye) bu harflerin yerine getirilmelidir. Çağdaş araştırmacıların söylediği gibi bu harfler arasında sese dayalı bir ilişki olmadığı kabul edilse bile, şeklî (tasrîfi) bir ilişki olduğunu kabul etmek gerekir ki bu da, aralarındaki değişikliğin çok olması ve çekim esnasındaki dönüşümdür.³⁶

3.1.2. Hemze'nin Elif'e Dönüştürülmesi

Genel kaide olarak ikincisi sakin olan iki hemze peşpeşe gelirse, ikinci hemze ilk hemzenin harekesine uygun bir med harfine dönüştürülür.³⁷

³² Sîbeveyh, *el-Kitâb*, el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb (Tah. ve şerh: Abdüsselam Muhammed Harun), 1975, yy., C. 4., s. 321.

³³ İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 2., s. 116.

³⁴ İbn Cinnî, *Sirru Smâati'l-İ'râb*, Dâru'l-Kalem, Şam 1985, C. 1., s. 72.

³⁵ el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3., s. 67.; Bâvezîr, *Age*, s. 93, 94.

³⁶ Gulâm Nebî, *Age*, s. 73.

³⁷ el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3., s. 52, 53.; Salâh, *Age*, s. 7.; el-Hamlâvî, *Age*, s. 182.

Arka arkaya gelen iki hemzededen ilki fethayla harekeli, ikincisi sakinse, ikinci hemze elif'e kalbedilir.³⁸

Misâl: (أَلْفٌ) آلاَفٌ → أَلَاَفٌ / آسَفٌ → أَسْفٌ / آتَى → أَاتَى / آمَنَ → أَمَنَّ (أَلْفٌ kelimesinin çoğulu) / آثَارٌ → أَاثَارٌ (أَثَرٌ kelimesinin cemîsi) / أَلْجَامُ → أَلْجَامُ (أَجْمَةٌ kelimesinin çoğulu) ... gibi.

Burada birer misâl olarak Nisâ sûresinin 136. ayet-i kerîmesini (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا) (آمِنُوا), Zuhruf sûresinin 55. ayet-i kerîmesini (فَلَمَّا أَسْفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمُ) ve Âl-i İmran sûresinin 125. ayet-i kerîmesini (يُمِدِّدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ) zikredebiliriz.

3.1.3. Hemze'nin Vâv'a Dönüştürülmesi

Şu durumlarda hemze vâv'a dönüştürülür:

a) İlki dammeli, ikincisi sakin olan iki hemze peşpeşe gelirse, ikinci hemze vâv'a dönüştürülür. Çünkü ilk hemzenin harekesine (damme) uygun olan harf vâv'dır.³⁹

Misâl: ... أُوذِيَّ → أُوذِيَّ / أُوتِرَ → أُوتِرَ / أُوتِيَّ → أُوتِيَّ / أُومِنُ → أُومِنُ / أُوثِمِنُ → أُوثِمِنُ gibi.

“فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَاؤُمُ اقْرَؤُوا كِتَابِيهٗ”⁴⁰ âyet-i kerîmesindeki أُوتِيَ fiili konumuza örnek teşkil etmektedir.

b) İlk hemze meftûh veya mazmûm olur da ikinci hemze meftûh olursa, ikinci hemze vâv'a kalbedilir.⁴¹

Misâl: أَدِمُ (e'dem) → أَوَادِمُ (evâdim). Bu kelime, aslı أَدِمُ (e'dem) olan آدم (Âdem)'in cemîsidir. Aynı kelimenin ism-i tasgîri de konumuz için örnek teşkil etmektedir: أُؤَيِّدُ (üeydim) → أُؤَيِّدُ (üveydim).

c) İkincisi dammeli olan iki harekeli hemze peşpeşe gelirse, ikinci hemze vâv'a kalbedilir.⁴²

³⁸ Tural, *Age*, s. 244. ; Salâh, *Age*, s. 7.

³⁹ Salâh, *Age*, s. 12. ; Tural, *Age*, s. 244.

⁴⁰ Hâkka 69/19.

⁴¹ Salâh, *Age*, s. 12.

⁴² *Age*, s. 12.

Misâl: أُبُّ (ebbün) kelimesinin أَفْعُلُ veznindeki cemîsi أُوبُّ gibi. أُوبُّ 'ün aslı أُأُبُّ (e'bübün) idi. İlk bâ harfinin harekesi (damme) kendinden önceki hemzeye nakledildi. Bâ harfleri idgâm edildi. Harekesi damme olan ikinci hemze vâv'a dönüştürüldü.

d) Tesniye alâmeti olan elif-i memdûdeyle biten isimler tesniye, cemî' müennes ve ism-i mensûb yapılırken bu isimlerin hemze'leri vâv'a çevrilir.⁴³

Tesniyeye misâl: حَسَنَاءُ → حَمْرَاوَانُ / حَمْرَاءُ → حَمْرَاوَانُ / حَمْرَاءُ → حَمْرَاوَانُ / حَمْرَاءُ → حَمْرَاوَانُ / حَمْرَاءُ → حَمْرَاوَانُ ... gibi.

Cemî' müennes misâl: حَمْرَاءُ → حَمْرَاوَاتُ / حَمْرَاءُ → حَمْرَاوَاتُ / حَمْرَاءُ → حَمْرَاوَاتُ / حَمْرَاءُ → حَمْرَاوَاتُ / حَمْرَاءُ → حَمْرَاوَاتُ

İsm-i mensûba misâl: حَمْرَاءُ → حَمْرَاوِيَّةٌ / حَمْرَاءُ → حَمْرَاوِيَّةٌ / حَمْرَاءُ → حَمْرَاوِيَّةٌ / حَمْرَاءُ → حَمْرَاوِيَّةٌ / حَمْرَاءُ → حَمْرَاوِيَّةٌ ... gibi.

e) مَفَاعِلُ / فَعَائِلُ gibi vezinlerde gelen cemî' kipinde hemze vâv'a dönüştürülür. Fakat bunun için cemî' kipindeki elif'ten sonra ârizî bir hemze'nin olması ve bu cemînin müfredindeki son harfin i'lâle uğramamış vâv olması gereklidir.⁴⁴

Misâl: هِرَاوَةٌ (hirâvetün) kelimesinin cemîsi هِرَاوِيَّةٌ (herâvâ). هِرَاوِيَّةٌ 'nın aslı هِرَاوَةٌ idi. Müfredinde zâid med harfî olan elif, فَعَائِلُ vezninin elif'inden sonra geldi. Bundan dolayı hemze'ye çevrildi: هِرَاوِيَّةٌ. Vâv harfî kesradan sonra geldiği için yâ'ya dönüştürüldü: هِرَاوِيَّةٌ. Hemzenin kesrası tahfif için fethaya kalbedildi: هِرَاوِيَّةٌ. Kendisi harekeli, mâkablî fethalı olan yâ harfî elif'e kalbedildi: هِرَاوِيَّةٌ. Üç tane elif benzeri harf bir araya geldiğinden dolayı ve cemî'nin, müfredine benzemesi için hemze vâv'a kalbedildi ve هِرَاوِيَّةٌ / هِرَاوِيَّةٌ oldu. Bu tür cemî' kiplerin فَعَائِلُ vezninde geldiklerini kabul eden görüş mu'tel olanı sahih olana hamleden Basralıların görüşüdür. Kûfelilere göre ise bu cemîlerin tamamı فَعَالِي veznindedir. Onlara göre vâv, müfred olan هِرَاوَةٌ 'de mu'tel olmadığı gibi çoğul olan هِرَاوِيَّةٌ 'da da sahih konumdadır.⁴⁵

⁴³ el-Esterâbâdî, *Age*, C. 2. , s. 55. ; *Age*, s. 13.

⁴⁴ Salâh, *Age*, s. 13. ; el-Hamlâvî, *Age*, s. 180, 181.

⁴⁵ Salâh, *Age*, s. 13.

3.1.4. Hemze'nin Yâ Harfine Dönüştürülmesi

Aşağıdaki hâllerde hemze yâ harfine dönüştürülür:

a) Peşpeşe gelen iki hemzeden birincisi meksûr, ikincisi sakin ise ikinci hemze yâ'ya çevrilir.⁴⁶

Misâl: إِيْمَانُ → إِيْمَانُ / إِيْمَانُ → إِيْمَانُ / إِيْمَانُ ... gibi.

“إِيْمَانُ”⁴⁷ için İLAF kelimesi (aslî İLAF) âyetlerindeki İLAF kelimesi (aslî İLAF) hemzenin yâ harfine dönüşmesine misâldir.

b) Muzârât harfi olmayan hemzeden sonra meksûr bir hemze gelirse, bu ikinci hemze yâ'ya dönüştürülür.⁴⁸

Misâl: إِيْمَانُ 'ın çoğulu olan إِيْمَانَةٌ kelimesinin إِيْمَانَةٌ olması gibi (إِيْمَانَةٌ → إِيْمَانَةٌ). Fakat إِيْمَانَةٌ biçiminde kullanımı yaygınlaşmıştır.

c) Peşpeşe gelen iki hemzeden ilki muzârât harfi ise ikinci hemzenin yâ harfine dönüştürülmesi de dönüştürülmemesi de (aslî üzere kalması: tashîh, tahkîk) caizdir.⁴⁹

Misâl: أَنُّ fiilinin muzârîsi nefis-i mütekellim vahde (أَنَا) kipinde أَنُّ olabileceği gibi أَنُّ de olabilir.

d) Peşpeşe gelen iki harekeli hemze'den ikincisi kelimenin son harfi olursa, ikinci hemze yâ harfine kalbedilir.⁵⁰

Misâl: خَطِيئَةٌ kelimesinin çoğulu olan خَطَايَا 'nın cemî olma sürecinde (ikinci ve beşinci adımlarda) hemze yâ'ya dönüştürülür: خَطَايَا 'nın aslı خَطَائِيْ idi. Müfredinde zâid med harfi olan yâ, فَعَائِلٌ vezninin elif'inden sonra geldi. Bundan dolayı hemze'ye çevrildi: خَطَائِيْ . Daha sonra ikinci hemze tahfif için yâ'ya kalbedildi. Çünkü bir hemzeden sonra gelen ve son kısımda bulunan hemze mutlak olarak yâ'ya kalbedilir:

⁴⁶ Salâh, *Age*, s. 8. ; Tural, *Age*, s. 244.

⁴⁷ Kureyş 106/1-2.

⁴⁸ el-Hamlâvî, *Age*, s. 182.

⁴⁹ Salâh, *Age*, s. 8.

⁵⁰ *Age*, s. 8, 9.

حَطَائِي . Yine hafifletme maksadıyla hemze fethalandı: حَطَائِي . Kendisi harekeli, mâkabli fethalı olan yâ harfî elif'e kalbedildi: حَطَاء . Üç tane elif benzeri harf bir araya geldiğinden ve bu durum çirkin görüldüğünden dolayı hemze yâ harfine dönüştürüldü: حَطَايَا.⁵¹

3.1.5. Hemze'yle İlgili Bazı Durumlar

Hemzeyle ilgili yukarıda zikredilenler dışında şu bilgileri ilave etmek uygun olacaktır:⁵²

- Hemze kelimenin son harfî olup zâid ve sakin olan vâv ya da yâ'dan sonra gelirse, olduğu gibi kalması da, mâkablinin (önceki harfî) harekesine uygun bir harfe dönüşmesi de caizdir.

Misâl: مَجِيٌّ = مَجِيٌّ veya مَجِيٌّ / وَضُوٌّ = وَضُوٌّ veya وَضُوٌّ gibi.

- Hemze kelimenin son harfî olup kendinden önceki vâv ya da yâ aslî ise öncelikli olan hemzenin olduğu gibi kalmasıdır. Fakat kendinden önceki harfe dönüştürülmesi ve idgamı da caizdir.

Misâl: شَيٌّْ = شَيٌّْ veya شَيٌّْ / سُوءٌ = سُوءٌ veya سُوءٌ gibi.

- Kesra veya dammeden sonra kelimenin ortasında meftûh olarak gelen hemzenin olduğu gibi kalması da, hafifletilerek kendisine uygun illet harfine dönüşmesi de caizdir.

Misâl: ذِيَابٌ = ذِيَابٌ veya ذِيَابٌ gibi.

- Harekeli bir harften sonra kelimenin sonunda bulunan hemzenin olduğu gibi kalması da, hafifletilerek kendisine uygun illet harfine dönüşmesi de caizdir.

Misâl: يُحْطِيٌّ = يُحْطِيٌّ veya يُحْطِيٌّ / يَنْقَرًا = يَنْقَرًا veya يَنْقَرًا gibi.

⁵¹ Hâlid el-Ezherî, *Şerhu't-Tasrih ale't-Tevdih*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ty. , C. 2. , s. 371. ; Salâh, *Age*, s. 9, 10. ; el-Hamlâvî, *Age*, s. 180, 181.

⁵² el-Hamlâvî, *Age*, s. 183.

- (Hemze dışındaki) sahih bir harften sonra gelen hemze sakin ise, bu hemzenin aslı üzere kalması da kendinden önceki harfin harekesine uygun bir harfe kalbedilmek suretiyle hafifletilmesi de caizdir.

Misâl: بِئْرٍ : بِئْرٍ veya بئرٍ / سُورٍ veya سُورٍ / لَوْمٍ : لَوْمٍ veya لَوْمٍ / رَأْسٍ veya رَأْسٍ gibi.

- أَكَلٍ / أَخَذَ / أَمَرَ gibi ilk harfi hemze olan (mehmûzu'l-fâ) fiillerin emrinde hemze vücûben hazfedilir.

Misâl: أَمْرُنَ / مُرًا → أَمْرًا / خُدُوا → أَخَذُوا / خُذِي → أَخَذِي / كُلُوا → أَكَلُوا / كُنْ → أَكَلْ ... مُرَّنَ gibi.

Esasında bu örneklerde hemze sakin, mâkabli dammeli olduğu için hemze'nin vâv'a kalbedilmesi gerekirdi: أُكَلْ / أُخِذْ gibi. Fakat bu fiiller Arap kelâmında çok kullanıldığı için kurala uyulmayıp hemze hazfedilmiştir. مُرٌ emir fiilinin geçiş durumunda وَأَمْرٌ şeklinde aslı üzere geldiği vâkîdir:⁵³ وَأَمْرٌ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ⁵⁴

- Mâzî fiil أَفْعَلَ vezninde yani if'âl bâbında geldiği zaman, bu fiilin muzârisinden, ism-i fâil ve ism-i mef'ûlünden hemze hazfedilir.⁵⁵

Misâl: مُكْرَمٌ → مُؤَكْرَمٌ / مُكْرَمٌ → مُؤَكْرَمٌ / أَكْرَمٌ → يُكْرَمُ / يُؤَكْرَمُ → (أَكْرَمَ) / مُرْسَلٌ ... مُرْسَلٌ → مُؤْرْسَلٌ / مُرْسَلٌ → مُؤْرْسَلٌ / يُرْسَلُ → يُؤْرْسَلُ → (أُرْسَلُ) gibi.

- رَأَى gibi nâkıs fiillerin muzâri ve emir sîgalarında hemze vücûben hazfedilir.

Misâl: رَهَ = رَ → تَرَى / يَرَى = يَرَا → يَرَأُ → يَرَأُ → يَرَأِي

3.1.6. İlet Harflerinin Hemze'ye Dönüştürülmesi

Sarfçuların çoğuna göre elif, vâv ve yâ, hemze'ye dönüştürülür.⁵⁶ Bilinmelidir ki, fiil ve mütemekkin (mu'rab, çekimli, üç harekeyi de kabul eden) isimlerde elif (ل), aslı

⁵³ R. Akbal, *Miftâhu'l-Ulûm Emsile Binâ Maksûd*, Yasin Yay. , İstanbul 2013, s. 471.

⁵⁴ Tâ-Hâ 20/132.

⁵⁵ el-Hamlâvî, *Age*, s. 196. ; Tural, *Age*, s. 259. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 265.

⁵⁶ İbn Cinnî, *Sirru Sînâti'l-İ'râb*, C. 1. , s. 72.

harf olamaz. Ancak zaid veya dönüşmüş elif olarak karşımıza çıkar.⁵⁷ Dönüşmeden maksat elif olarak gördüğümüz harfin, vâv veya yâ'dan çevrilmiş olmasıdır. Yani o elif'in aslı vâv veya yâ'dır.

3.1.6.1. Elif'in Hemze'ye Dönüştürülmesi

a) Elif (müenneslik elifi) kelimenin sonunda zâid bir elif'ten sonra bulunduğu zaman hemze'ye dönüşür.⁵⁸

Misâl: صَحْرَاءُ, صَفْرَاءُ, حَمْرَاءُ ... gibi. Örneğin حَمْرَاءُ kelimesini ele alalım. Bunun aslı حَمْرَى'dır, سَكْرَى gibi. Son harfin öncesinde med için كِتَاب kelimesindeki elif gibi bir elif ziyade edildi ve kelime حَمْرَاءُ (حَمْرَاي) şeklini aldı. Burada iki zâid elif bir araya geldi. Bu elif'leri isimlendirirsek birincisi zâid elif, ikincisi müenneslik elifi'dir. İki elif bir araya gelince, onlardan birinin harekelenmesine ihtiyaç duyuldu. Sonuçta, i'rab harfi olduğu için ikinci elif harekelenerek hemze'ye dönüştü. Böylece حَمْرَاءُ oldu.⁵⁹

b) فَعَائِل veznindeki münthe'l-cümû' sîgasında cemî elifinden sonra gelen ve bu kelimenin müennes müfredinde üçüncü harf olarak bulunan zâid elif, hemze'ye kalbedilir.

Misâl: سَحَابٌ → سَحَابُ → سَحَابَةٌ / فَلَايِدُ → فَلَايِدُ → فَلَايِدَةٌ / رَسَائِلُ → رَسَائِلُ → رَسَائِلُ / حَمَائِمُ → حَمَائِمُ → حَمَائِمُ / دَعَائِمُ → دَعَائِمُ → دَعَائِمُ / حَبَائِلُ → حَبَائِلُ → حَبَائِلُ ... gibi.⁶⁰

İbn Cinnî'ye göre bu kelimelerdeki dönüşümün sebebi iki elif'in bir araya gelmesidir (örneğin رسائل kelimesi). Ona göre eğer bu iki elif'ten ilki hazfedilirse cemîliğe delalet eden elif ortadan kalkmış olur. Şayet ikincisi hazfedilirse çoğul kelimenin yapısı değişmiş olur. Dolayısıyla hazif işlemi geçersiz olmaktadır. Bu durumda yapılacak şey ikinci elif'in harekelenmesidir. İlk elif harekelenmedi. Çünkü harekelenirse hemzeye çevrilir. Öyle olunca da cemîliğin göstergesi ortadan kalkmış olur. Son tahlilde ikinci elif'e hareke verilir. Elif hemze'ye dönüşerek رَسَائِلُ olur.⁶¹

⁵⁷ Talû, *Age*, C. 2. ; s. 141.

⁵⁸ Tural, *Age*, s. 244.

⁵⁹ el-Ezherî, *Age*, C. 2. , s. 368. ; İbn Cinnî, *Sirru Smâati'l-İ'râb*, C. 1. , s. 83, 84, 85.

⁶⁰ Tural, *Age*, s. 245. ; Salâh, *Age*, s. 14.

⁶¹ İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 1. , s. 326, 327.

3.1.6.2. Vâv ve Yâ Harflerinin Hemze'ye Dönüştürülmesi

Vâv ve yâ'nın hemze'ye dönüşmesinin üç hükmü vardır⁶²: Bu, dilbilimcilerin çoğunun üzerinde ittifak ettiği bir konudur.⁶³

- 1- Vâv ve yâ'nın hemze'ye vücûben (zorunlu, gerekli biçimde) dönüşmesi.
- 2- Vâv ve yâ'nın hemze'ye cevâzen (dönüşüp dönüşmemesi hususunda serbest olarak) dönüşmesi.
- 3- Vâv ve yâ'nın hemze'ye şâz olarak (kurala aykırı biçimde) dönüşmesi.

Bu konulardan ilk ikisi ele alınıp işlenecek, şâz olarak hemze'ye dönüşen vâv ve yâ üzerinde durulmayacaktır.

3.1.6.2.1. Vâv ve Yâ Harflerinin Hemze'ye Vücûben Dönüştürülmesi:

Vâv ve yâ şu durumlarda vücûben hemze'ye dönüşür:⁶⁴

a) Vâv ve yâ, kelimenin sonunda zâid bir elif'ten sonra bulunduğu zaman hemze'ye dönüşür. Burada zâid elif, kelimenin üçüncü veya daha sonraki harfi olmalıdır.⁶⁵

Vâv (و)'a misâl: رَجَاءٌ → رَجَاوُ / أَبَاءٌ → أَبَاوُ / كَسَاءٌ → كَسَاوُ / سَمَاءٌ → سَمَاوُ / دُعَاءٌ → دُعَاوُ / اصْطِفَاءٌ → اصْطِفَاوُ /

Yâ (ي)'ya misâl: إِعْطَاءٌ → إِعْطَايُ / بُكَاءٌ → بُكَايُ / قَضَاءٌ → قَضَايُ / بِنَاءٌ → بِنَايُ / رَدَاءٌ → رَدَايُ / إعطاء ... gibi.

Bütün bu örneklerdeki vâv ve yâ, esasında kelimenin üçüncü harfidir (lâmü'l- kelime). Elif'ler de zaittir.

⁶² Ebu'l-Hasen el-Eşmûnî, *Menhecü's-Sâlik ilâ Elfiyeti' bni Mâlik*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1954, C. 3. , s. 825. ; el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 174.

⁶³ Gulâm Nebî, *Age*, s. 74.

⁶⁴ el-Ezherî, *Age*, C. 2. , s. 368.

⁶⁵ İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 2. , s. 137. ; Tural, *Age*, s. 246, 250. ; Salâh, *Age*, s. 19.

Bu noktada bir hususun belirtilmesinde fayda var: *بناءة* → *بناية* misâline baktığımızda *بناءة* kelimesindeki *yâ*'dan sonra *tâ* (ة) harfinin olduğunu görüyoruz. Yukarıda anlatılan kuralda *vâv* ve *yâ*'nın kelimedeki bulunması gereken yerle ilgili “kelimenin sonunda” kaydı yer almaktaydı. Peki burada neden *بناءة* → *بناية* oldu? Burada kelimenin sonundaki *ة* harfi lâzımî midir yoksa arızî midir sorusuna verilen cevap önemlidir. *بناءة* kelimesindeki *tâ* harfi arızîdir, asıl değildir. Kelimenin müennesliğini ifade etmek için gelmiştir. Dolayısıyla bu harf, kuralımızın işlemesine mani değildir. Ancak *هداية* → *هداءة* gibi kelimelerde bu kural uygulanmaz. Meselâ *هداية* → *هداءة* olmaz. *هداية*, *رماية*, *إداوة*, *حلاوة* gibi kelimelerle yukarıda örnek verdiğimiz *بناءة* kelimesi arasında birtakım benzerlikler vardır: *vâv* ile *yâ*'nın konumu ve sondaki *tâ*'nın müenneslik ifade etmesi gibi. Peki aralarındaki fark nedir? *بناءة* kelimesindeki *tâ* harfinin arızî, diğerlerindeki *tâ* harfinin ise lâzımî olmasıdır. Dolayısıyla bu fark i'lâl kuralının uygulanıp uygulanmamasına etki etmektedir. Yani anlatmaya çalıştığımız şey, *هداية*, *رماية*, *إداوة*, *حلاوة* kelimelerinde *tâ* harfi aslî olduğu için ve *yâ* ve *vâv* harfleri de sonda olmadığı için hemze'ye dönüşüm kuralının uygulanmadığıdır.⁶⁶

b) *Vâv* ve *yâ*'dan her biri, fiili i'lâl işlemi gören ve *فاعِلَّة* - *فاعِلٌ* vezninde gelen ecvef isimlerin orta harfi olduğu zaman hemze'ye dönüşür ki burada da bu iki harf zâid elif'ten sonra gelir.⁶⁷

Vâv (و)'a misâl: *قال* → *قاولٌ* → *قائلٌ* / *خاف* → *خاوفٌ* → *خائفٌ* / *صامٌ* → *صائمٌ* → *صائمٌ* / *صائمٌ* → *صائمٌ* → *صائمٌ* ... gibi.

Yâ (ي)'ya misâl: *باع* → *بائعٌ* → *بائعٌ* / *زاد* → *زائدٌ* → *زائدٌ* / *مالٌ* → *مائلٌ* → *مائلٌ* / *سارٌ* → *سائرٌ* → *سائرٌ* ... gibi.

Bu örnek kelimelerin nasıl i'lâle uğradıklarını bir misâl ile açıklamaya çalışalım:

Aslı *قَوْلٌ* olan *قال* fiilinden ism-i fail yapabilmek için ilk harf olan *kaf*'la orta harf olan elif arasına zâid bir ism-i fail elifi getirdik. Kelime “قال” biçimini aldı. Dolayısıyla iki sakin elif bir araya geldi (ictimâ-1 sakineyn / iltikâ-1 sakineyn). İlki ism-i fail elifi, ikincisi de fiilin harflerinden bir harf (*vâv*'dan dönüşmüş olan elif) olduğu için iki

⁶⁶ Gulâm Nebî, *Age*, s. 76. ; el-Hamlâvî, *Age*, s. 177.

⁶⁷ Gulâm Nebî, *Age*, s. 78. ; Karaman, Topaloğlu, *Age*, s. 91.

sakinden birini hazfedemedik. İşte iki sakinin bir araya gelmemesi için bu ikinci elifi hemzeye çevirdik. قَائِلٌ oldu.⁶⁸

Ecvef fiilin ism-i faili, bazen hemzenin hazfedilmesi şeklinde de gelir:⁶⁹ هَاعِ, هَارٍ gibi. Bu kelimeler aslında هَائِعٌ, هَائِزٌ, هَائِعٌ şeklinde idi. Kıyassız olarak hemze hazfedildi ve bu kelimeler هَاعِ, هَارٍ, هَائِعٌ biçimini aldı.⁷⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de Tevbe sûresinin 109. ayetinde (... عَلَى شَفَا جُرُفٍ هَارٍ) geçen "هار" lafzı böyledir.

عَوْرٌ, عَيْنٌ gibi fiillerin orta harfleri (ي ve و), i'lâl işlemi görmediği için bu iki harf, söz konusu fiillerin ism-i faillerinde de hemze'ye dönüşmez.⁷¹ Çünkü عَارٌ - عَانَ sîgaları ile karışma ihtimali vardır. Ayrıca fiilde i'lâl olmayan, o fiilin ism-i failinde de i'lâl olmaz kaidesini unutmamak gerekir.⁷²

Bu anlatılanlar kadîm dilcilere göredir. Çağdaş dilcilere göre ise örneğin قَاوِلٌ → قَائِلٌ kelimesindeki dönüşümün gerekçesi vâv'ın kesrayla söylenmesinden kaçınmaktır. Çünkü bu, Araplara göre hoş olmayan (mekruh) bir telaffuzdur.⁷³

c) فَعَائِلٌ - مَفَاعِلٌ ve فَوَاعِلٌ gibi sîga-i müntehe'l-cümû' veznindeki cemi' elifinden sonra gelen ve müfredinde üçüncü sırada zâid med harfî olarak bulunan vâv ile yâ, hemze'ye dönüşür.⁷⁴

Vâv (و)'a misâl: عَجَوْرٌ → عَجَاوِرُ → عَجَائِرُ / عَرُوسٌ → عَرَاوِسُ → عَرَائِسُ → حَمُولَةٌ / عَرَائِسُ → حَمُولَةٌ → حَمَائِلٌ ... gibi.

Yâ (ي)'ya misâl: صَحِيفَةٌ → صَحَائِفُ → صَحَائِفُ / عَجِيبٌ → عَجَائِبُ → عَجَائِبُ / قَبِيلَةٌ → قَبَائِلُ → قَبَائِلُ ... gibi.⁷⁵

⁶⁸ Akbal, *Age*, s. 452.

⁶⁹ *Age*, s. 453.

⁷⁰ Aslında burada kalb-i mekân denilen harflerin yer değiştirmesi durumu vardır. الْهَائِرُ kalb-i mekân ile الْهَارِيُّ, buradan da kelime, telyîn (yumuşatma, sakin kılma) ile الْهَارِيْ شَكْلِيْنَ almış, başındaki (ال) takısı gidince هَارٍ olmuştur. (Talû, 2003: 144)

⁷¹ Gulâm Nebî, *Age*, s. 78.

⁷² el-Hamlâvî, *Age*, s. 177.

⁷³ Gulâm Nebî, *Age*, s. 81.

⁷⁴ *Age*, s.82. ; Karaman, Topaloğlu, *Age*, s. 92. ; Talû, *Age*, C. 2. ; s. 144.

⁷⁵ Sîbeveyh, *Age*, C. 4. , s. 356. ; İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 1. , s. 326. ; Tural, *Age*, s. 247, 251. ; Temiz vd., *Age*, s. 252.

Yukarıdaki kelimelerin müfreterindeki vâv ve yâ'lar عَجُوزٌ, صَحِيفَةٌ misâllerindeki gibi zaittir. Kelimenin yapısına dahil değildir. Zira عَجُوزٌ, صَحِيفَةٌ kelimelerinin kök harfleri ج ز ع / ح ف ص dir.

Bir önceki maddede (b) açıklandığı gibi bu örneklerde de vâv ile yâ'nın harekesinin kesra olması (عَجَاوُزٌ, صَحَائِفٌ...) Araplara göre konuşmada hoş olmayan bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Bu sebeple de vâv ile yâ hemze'ye dönüştürülmüştür.

Eğer vâv ile yâ جَدَاوُلٌ → جَدَاوُلٌ / مَعِيشَةٌ → مَعِيشَةٌ örneklerindeki gibi buldukları konumda zâid med harfi değilse, bu takdirde hemze'ye kalbedilmeyip asıllarına döndürülürler ve kıyasa tabi tutulmazlar. جَدَاوُلٌ → جَدَاوُلٌ örneğindeki vâv harfi, med görevinde değildir. مَعِيشَةٌ → مَعِيشَةٌ misâlindeki yâ harfi ise, aslî med olup zâid değildir. Çünkü kökü ع ي ش'tir.⁷⁶

El-Esterâbâdî فَاعِلٌ ve فَعَائِلٌ vezinlerindeki hemzenin gerekçesi hakkında şu sözleri kaleme almıştır: “(كِبَائِرٌ / عَجَائِزٌ / ... / بَائِعٌ / قَائِلٌ / كِسَاءٌ / رَدَاءٌ) gibi kelimelerdeki hemzenin aslı, vâv ve yâ'dan munkalib elif'tir. Elif'in harekelenmesine ihtiyaç duyulup vâv ve yâ'ya dönüştürülmesinden imtina edilince elif, vâv ve yâ'dan sonra kendine en uygun harfe kalbedilir ki o da hemzedir...”⁷⁷

d) Vâv ya da yâ'dan biri, aralarında مَفَاعِلٌ vezninin zâid elif'i bulunan iki illet harfinin ikincisi olarak geldiğinde hemze'ye kalbedilir. Bu illet harflerinin ikisi de yâ olabilir: نَيِّفٌ → نَيِّيفٌ → نَيَّيفٌ gibi. İkisi de vâv olabilir: أَوَّلٌ → أَوَاوِلٌ → أَوَائِلٌ / عَائِدَةٌ / عَوَاوِدٌ → عَوَائِدٌ gibi. Yahut da biri yâ, diğeri vâv olabilir: سَيِّدٌ → سَيَّوِدٌ → سَيَّائِدٌ gibi. Bu örneklerde zâid elif'ten sonra gelen harf, hemze'ye dönüştü.⁷⁸

Benzer örnekler eğer مَفَاعِلٌ vezninde gelseydi ikinci illet harfi hemze'ye dönüşmez, kendi yapısı üzere kalırdı: طَوَاوِيسٌ gibi.⁷⁹

Sîbeveyh, Halil b. Ahmed ve dilcilerin cumhuruna göre elifle birlikte iki vâv, iki yâ ve vâv ile yâ'nın beraberliği kelimenin yapısında “istiskâl” denilen telaffuza ağır ve

⁷⁶ el-Hamlâvî, *Age*, s. 178.

⁷⁷ el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 102.

⁷⁸ Gulâm Nebî, *Age*, s. 84. ; Salâh, *Age*, s. 21.

⁷⁹ Sîbeveyh, *Age*, C. 4. , s. 369. ; İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 2. , s. 44.

zor gelen bir durumu ortaya çıkarmaktadır.⁸⁰ Dolayısıyla her üç durumda zâid eliften sonra gelen ikinci illet harfi hemze'ye çevrilir.

El-Ahfeş (ö. 215/830 [?])'e göre ise, $أَوَّلٌ \rightarrow \text{أَوَّوْل} \rightarrow \text{أَوَائِلٌ}$ örneğinde olduğu gibi sadece elifle birlikte iki vâv bir araya geldiği zaman vâv, hemze'ye dönüşebilir. İki yâ veya vâv ve yâ elif'le bir araya geldiği zaman elif'ten sonraki illet harfinin hemze'ye kalbedilmesi câiz olmaz. O, bu konuda $بَيْعٌ \rightarrow \text{بَوَائِع} / \text{بَيِّن} \rightarrow \text{بَيَّائِن} / \text{سَيِّدٌ} \rightarrow \text{سَيَّوْد}$ misâllerini vermekte ve “İki vâv, iki yâ ile vâv ve yâ'dan daha ağırdır. Çünkü $أَوَائِلٌ$ örneğindeki gibi dönüşüm dışında başka dönüşüm işitilmemiştir. Ağırlık bakımından aynı derecede olmayan örnekler ona kıyas yapılamaz.”⁸¹ demektedir.

Sarfçıların çoğunluğu, Sîbeveyh'in zikrettiği sebeplerden dolayı onun ve Halil b. Ahmed'in görüşünü tercih etmektedir.⁸²

e) İster harekeli ister sakin olsun iki vâv, kelimenin birinci ve ikinci harflerinde bir araya geldiğinde bu vâv'lardan ilki vücûben hemze'ye kalbedilir.⁸³

Bu konu yalnızca vâv harfiyle ilgilidir. İki vâv'ın bir araya gelmesi iki şekilde gerçekleşir:

1- Kelimedeki ikinci vâv harekeli olursa ilk vâv hemze'ye kalbedilir. Misâl: $وَإِثْقَةُ$ - $وَإِثْقَةُ$ kelimleri $فَوَائِلٌ$ vezninde çoğul yapıldığında $وَإِثْقُ$ - $وَإِثْقُ$ olur. Çünkü bu kelimelerin mâzî fiillerinin ilk harfleri vâv'dır. Sonra ilk vâv hemze'ye çevrilir ve kelimeler $وَإِثْقُ$ - $وَإِثْقُ$ biçimini alır.⁸⁴

Mühelhil (Adiy) b. Rebîa'nın (ö. m. 525) şu dizisinde geçen $الأَوَائِقِ$ kelimesi buna örnektir:⁸⁵

“ضَرَبْتُ صَدْرَهَا إِلَيَّ وَ قَالَتْ: يَا عَدِي لَقَدْ وَفَّقَكَ الأَوَائِقِ”

⁸⁰ Sîbeveyh, *Age*, C. 4. , s. 371. ; İbn Usfûr, *el-Mümti' fi't-Tasrîf*, 4. Baskı, Dâru'l-Âfâkî'l-Cedîde, Beyrut 1979, C. 1. , s. 343.

⁸¹ Sîbeveyh, *Age*, C. 1. , s. 345. ; İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 2. , s. 45.

⁸² Gulâm Nebî, *Age*, s. 87.

⁸³ Sîbeveyh, *Age*, C. 4. , s. 333. ; el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 76.

⁸⁴ Muhammed b. Yezîd el-Müberred, *el-Muktedab*, Metâbiu'l-Ehrâmi't-Ticâriyye, 1978. , yy. , C. 1. , s. 232. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 91.

⁸⁵ İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 1. , s. 218. ; el-Ezherî, *Age*, C. 2. , s. 370.

“Bana doğru döndü ve şöyle dedi: Ey Adiy andolsun ki koruyanlar korumuştur seni.”

واقية kelimesinin çoğulu olan الأواقي 'nin aslı الوَاقِي idi. Vâv hemze'ye kalbedildi, kelime الأواقي oldu.

2- Kelimedeki ikinci vâv aslî olup sakin olursa ilk vâv vücûben hemze'ye kalbedilir. Vâv'ın aslî olmasından maksat, başka bir harften çevrilmiş olmamasıdır. أَوْل kelimesinin müennesi olan أُولَى'yı buna örnek verebiliriz. Kelimenin aslı وُولى idi. İkinci vâv aslî olup sakin olduğu için ilk vâv hemze'ye dönüştürüldü ve أُولَى oldu.⁸⁶

Eğer أُوِي kelimesinde olduğu gibi ikinci vâv sakin olup aslî bir harften dönüşmüşse ilk vâv Halil b. Ahmed, Sîbeveyh ve Kûfelilere göre vücûben, Basralılara göre ise cevazen hemze'ye kalbedilir. أُوِي kelimesinin aslı وُوي idi.⁸⁷ Sonra kelimenin sakin hemzesi hafifletildi. Böyle olunca iki vâv bir araya gelmiş oldu ve vâv'lardan ilki hemze'ye çevrildi.

El-Mâzinî, أُوِي örneğinde vâv'ın hemze'ye dönüştürülmesinin vacip değil caiz olduğu görüşünü savunmaktadır. Çünkü ona göre ilk vâv lâzımî değil ârızîdir. Dolayısıyla vâv'ın dammesinden dolayı kelimenin أُوِي ve وُوي şeklinde telaffuzu caizdir (iki vâv'ın bir araya gelmesinden dolayı değil).⁸⁸

Kıraat âlimlerinin çoğunluğuna göre Necm Sûresi'nin 50. ayetindeki “عَادًا الْأُولَى” ifadesi yazıldığı şekilde okunmuştur.⁸⁹

Vâv ve yâ'nın hemze'ye vücûben kalbedilmesi bahsinde geçen örneklerin hepsi isimdir. Çünkü bu bahis âdeta isimlere özgüdür.⁹⁰

⁸⁶ İbn Cinnî, *Age*, C. 1. , s. 219.

⁸⁷ el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 76.

⁸⁸ İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 1. , s. 219, 220. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 93.

⁸⁹ Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî, *et-Teysîr fi'l-Kıraâti's-Seb'i*, 3. Baskı, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1985, s. 205.

⁹⁰ Gulâm Nebî, *Age*, s. 96.

3.1.6.2.2. Vâv ve Yâ Harflerinin Hemze'ye Cevazen Dönüştürülmesi:

Vâv ve yâ şu durumlarda hemze'ye cevazen dönüşür:

a) İki vâv, kelimenin birinci ve ikinci harflerinde bir araya gelip de ikinci vâv aslî veya zâid bir harften dönüşmüş bir med harfi olursa ilk vâv'ın cevazen hemze'ye dönüşmesi mümkündür.⁹¹ Bu da iki şekilde olur:

- 1- İkinci vâv sakin olup aslî bir harften dönüşmüşse ilk vâv hemze'ye kalbedilir: أُورِيْ kelimesi gibi. Bu kelimenin aslı وُورِيْ idi. Sonra kelimenin sakin hemzesi hafifletildi, iki vâv bir araya gelmiş oldu. Vâv'lardan ilki dilcilerin çoğunluğuna göre cevazen, Kûfeliler, Halil b. Ahmed, Sîbeveyh ve Radıyyüddîn el-Esterâbâdî'ye göre vücûben hemze'ye çevrildi.
- 2- İkinci vâv sakin olup zâid bir harften dönüşmüşse ilk vâv'ın hemze'ye kalbedilmesi caizdir. Misâl: أُورِيْ - أُوفِيْ meçhul fiillerinin أُورِيْ - أُوفِيْ şeklinde telaffuz edilebilmeleri gibi. Bu fiillerdeki ikinci vâv'lar, fail elifi'nden dönüşmüş med harfleridir. Bu sebeple hemze'ye dönüşmeleri caizdir. Bu fiillerin asılları وَاوَى - وَافَى'dir.⁹²

“فَوَسَّوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوَاءَاتِهِمَا”⁹³ ayetinde geçen وُورِيَ fiilini cumhur ulema, aslı üzere (yazıldığı gibi vâv ile) okumuştur. Abdullah b. Mes'ûd'un (ö. 32/652-53) kırâatında ise vâv'ın hemze'ye kalbedilmesiyle أُورِيْ şeklinde okunmuştur.⁹⁴

“وَوُرِّتُمْوهَا”⁹⁵ ayetindeki أُورِّتُمْوهَا ifadesi cumhur ulemâ tarafından ilk vâv'ın hemze'ye dönüşmesiyle yazıldığı gibi (hemzeli) okunmuştur. وُورِّتُمْوهَا fiilinin aslı وُورِّتُمْوهَا'dır. Çünkü madde kökü وَرَثٌ'dir.

“وُورِّتُمْوهَا” fiiline baktığımızda ilk vâv'ın kendi cinsinden bir harekeyle (damme) harekelenmiş olduğunu ve kendisinden sonra yine bir vâv'ın geldiğini görüyoruz. Âdeta kelimeye üç vâv'ın bir araya gelmesi gibi bir durum oluşuyor. Çünkü damme de vâv

⁹¹ el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 78, 79.

⁹² İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 1. , s. 218, 219. ; el-Eşmûnî, *Age*, C. 3. , s. 833.

⁹³ A'râf 7/20.

⁹⁴ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahru'l-Muhît*, Kahire 1910, C. 4. , s. 279.

⁹⁵ A'râf 7/43.

gibidir, aynı cinstendir. Dolayısıyla burada açıkça dile ağır ve zor gelen bir telaffuz biçimi ortaya çıkmaktadır. İşte telaffuzdaki bu zorluktan kaçınmak için ilk vâv hemzelenmiş ve أُرْتُمُوها şeklini almıştır.

Örneklerdeki gibi ikinci vâv zâid bir harften dönüşmüş bir med harfi ise, ilk vâv'ın hemze'ye dönüştürülmesi de dönüştürülmemesi de caizdir. Her ikisi de fasihtir.⁹⁶

b) Vâv ve yâ'nın hemze'ye cevazen dönüşmesiyle ilgili bu maddeyi, söz konusu iki harfin dammeli, kesralı ve fethalı olması yönüyle ele alacağız.

Dammeli Vâv (و) : Alimlerin çoğu vâv'ın şeddeli olmaması, harekesinin ise lâzımî bir damme olması halinde hemze'ye kalbedilmesinin caiz olduğunu söylemişlerdir. Tabii bu noktada vücûben dönüşümü gerektiren bir durum olmamalıdır. Misâl: ساق / أُجُوهُ → وُجُوهُ kelimesinin çoğulu وَجْهٌ kelimesinin çoğulu سُوُوقٌ → سُوُوقٌ gibi.⁹⁷

“Vâv'ın harekesinin lâzımî bir damme olması”, harekenin i'râb dammesi olmadığı anlamına gelir. Örneğin “هذه دَلْوٌ” cümlesindeki damme, i'râb dammesidir. Yani âmilin etkisiyle değişebilen harekedir.

Dammeli vâv'ın hemze'ye dönüştürülmesinin sebebi dammenin, vâv gibi muâmele görmesindedir. Böyle olunca kelimedeki birden fazla vâv dilde ağırlık meydana getirmektedir. İşte bu durumdan kurtulmak için vâv'ın hemze'ye kalbedilmesi caiz görülmüştür. Bu dönüşümün vücûben değil de cevazen olmasının nedeni ise dammeli vâv'ın konuşmada iki vâv kadar ağırlık oluşturmamasıdır.⁹⁸

Bu konuda Kur'ân-ı Kerîm'den bir örnek vermek gerekirse “وَإِذَا الرُّسُلُ أُقْنِتَتْ”⁹⁹ ayetinde geçen أُقْنِتَتْ fiilini zikretmek mümkündür. Cumhur ulema bu fiili hemze ile okumuştur.¹⁰⁰ Bu kelimenin aslı وُقِنَتْ tir. Çünkü kökü وَقَّ نٌ dir. أُقْنِتَتْ kelimesindeki hemze kurala uygun şekilde (kıyasen) dammeli vâv'dan kalbedilmiştir.¹⁰¹

⁹⁶ Gulâm Nebî, *Age*, s. 105.

⁹⁷ Sîbeveyh, *Age*, C. 4. , s. 331-362 ; İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 1. , s. 211-214.

⁹⁸ Sîbeveyh, *Age*, C. 4. , s. 331. ; İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 1. , s. 213-214.

⁹⁹ Mürselât 77/11.

¹⁰⁰ İbn Mücahid, *es-Sab'a fi'l-Kırâât*, Dâru'l-Meârif, 2. Baskı, 1983, yy. , s. 666. ; ed-Dânî, *Age*, s. 218.

¹⁰¹ Ebû İshâk İbrahîm ez-Zeccâc, *Meânî'l-Kur'ân ve İ'râbuhû*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1988, C. 5. , s. 266.

Aynı şekilde Zümer Sûresi'nin 60. ayetindeki (وَجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةٌ) kelimesini konuyla ilgili bir misâl olarak zikredebiliriz. Bu ayetteki وَجُوهُهُمْ kelimesini kırâat âlimleri aslı üzere yani vâv olarak, Übeyy b. Ka'b (ö. 33/654 [?]) ise hemze ile okumuştur (أَجُوهُهُمْ). Bu okuyuş resm-i Osmanî'ye muhalif düştüğü için şâz kabul edilmiştir. Ancak dilbilimcilere göre her iki okuyuş da caiz ve fasihtir. Arap lehçelerinde dammeli vâv'ın hemze olarak veya aslı üzere vâv olarak okunduğu bir vâkiyadır. Arapların çoğu, vâv'ı hemze'ye kalbederek okumaktadır. Temîmliler ise aslı üzere vâv olarak okumayı esas almaktadır.¹⁰²

Bilindiği gibi Arap şiirleri bu dilin temel kaynaklarından. Bu noktada Ma'rûf b. Abdurrahmân'ın aşağıdaki dizesini¹⁰³ konumuza misâl verebiliriz:

لِكَلِّ دَهْرٍ قَدْ لَبَسْتَ أَتُوبَا   حَتَّى اكْتَسَى الرَّأْسَ قِنَاعاً أَشْيَبَا،

“Hayatımın her döneminde ona uygun giysiler giydim. Derken başıma örttüm bu ihtiyarlık (ak saçlılık) örtüsünü.” Dizede geçen أَتُوبَا kelimesindeki hemze, dammeli vâv'dan dönüştürülmüştür.

Dammeli Yâ (ي): Yâ harfi dammeli olduğunda hemze'ye kalbedilmez. Sibeveyh bu konuda “ Şunu bil ki, bu yâ dammeli iken vâv'a yapılan işlem ona yapılmaz. Çünkü o, يَوْمٍ - يودُخْ ve benzerleri gibi kendisinden sonra vâv bulunan yâ gibidir. Onlara (Araplara) göre yâ, vâv'dan daha hafiftir.”¹⁰⁴ Bu sözden anlaşılan şudur: Dammeli yâ hemze'ye kalbedilmez. يُيسِن - يُيسِن örneklerinde olduğu gibi bulunduğu hal üzere kalır.¹⁰⁵ Yani bu kelimeler أُيسِن - أُيسِن biçimini almazlar.

Kesralı Vâv (و): Kelime kesralı bir vâv ile başlıyorsa kesranın mekruh görülmesinden dolayı bu vâv'ın hemzeye dönüştürülmesi caiz görülmüştür. Misâl: “ قَبْدًا ” ayetinde¹⁰⁶ geçen وَعَاءٌ kelimesinin Saîd b. Cübeyr'in (ö. 94/713 [?]) kırâatında إِجَاعٌ → وَجَاحٌ / إِسَادَةٌ → وَسَادَةٌ okunması ve إِعَاءٌ kelimesi gibi.¹⁰⁷

¹⁰² Gulâm Nebî, *Age*, s. 110.

¹⁰³ İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 1. , s. 284. ; İbn Uşfûr, *Age*, C. 1. , s. 336.

¹⁰⁴ Sibeveyh, *Age*, C. 4. , s. 337-338.

¹⁰⁵ *Age*, C. 4. , s. 338.

¹⁰⁶ Yûsuf 12/76.

¹⁰⁷ İbn Cinnî, *el-Muhteseb fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî'l-Kırââtî ve'l-Îzâhî Anhâ*, Lecnetü İhyâi't-Türâsî'l-İslâmî, Kahire 1966, C. 1. , s. 348.

Sibeveyh'e göre bu dönüşümün kıyasî olmadığı onun şu sözlerinden anlaşılmaktadır: “*Fakat birçok insan, meksûr olarak gelen ve ilk harf olan vâv’ı dammeli vâv’da olduğu gibi hemze’ye çeviriyor. Buradaki kesrayı kerih gördüler...*”¹⁰⁸

Aynı şekilde İbn Cinnî konuyla ilgili şunları zikretmiştir: “*Fakat bu hususta kesralı vâv, dammeli vâvın hükmüne hamledilmiştir. Çünkü dammenin ağır geldiği gibi kesra da vâv’a ağır gelir. Meksûr vâv’daki hemze, mazmûm vâv’daki gibi istikrarlı değildir.*”¹⁰⁹

İbn Usfûr’a (ö. 669/1270) göre ise Araplardan, kelimenin ilk harfi olan meksûr vâv’ın hemze’ye kalbedilmesi konusunda kıyası gerektirecek kadar çok sayıda örnek vârid olmuştur.¹¹⁰

Kesralı Yâ (ي): Kesralı yâ, elif’le şeddeli yâ arasında bulunduğu zaman cevazen hemze’ye kalbedilir. Misâl: رَائِيَّ - غَائِيَّ - نَهَائِيَّ gibi. Bunlar رَايَةٌ - غَايَةٌ - نَهَائِيَّةٌ kelimelerinin ism-i mensûblarıdır. Söz konusu örneklerin aslı رَائِيَّ - غَائِيَّ - نَهَائِيَّ idi. Kelimelerde üç yâ peş peşe geldi. İlk yâ’nın hemze’ye dönüştürülmesiyle kelimelerin telaffuzu hafifletildi.¹¹¹

Fethalı Vâv (و) ve Fethalı Yâ (ي): Dilcilerin çoğu, ilk harf olarak gelen meftûh vâv’ın semâî (duymaya dayalı) olarak hemze’ye çevrilmesinin caizliği konusunda ittifak halindedirler. Meftûh vâv’ın kıyasen hemzeye çevrilmesi şâz sayılmıştır. Çünkü damme ve kesranın aksine fetha hafif bir harekedir. Misâl: وَنَاةٌ → وَحَدٌّ / أَنَاةٌ → أَحَدٌ gibi.¹¹² İbn Cinnî son örnekle ilgili olarak şu cümleyi kaydeder: “*وَحَدٌّ → أَحَدٌ konusunda dediler ki: Bu, asıl olarak elde edilmeyen nadir bir şâzdır. Ancak nadir olarak muhafaza edilir.*”¹¹³

Şairin şu sözü, Arap kelâmında meftûh vâv’ın hemze’ye kalbedilmesi hususunda güzel bir örnektir: “*مَا كُنْتُ أَحْسَى أَنْ يَبِينُوا أَشْكَ ذَا*”¹¹⁴ “Bu kadar çabuk ortaya çıkacaklarından

¹⁰⁸ Sibeveyh, *Age*, C. 4. , s. 331.

¹⁰⁹ İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 1. , s. 229.

¹¹⁰ İbn Usfûr, *Age*, C. 1. , s. 333-335.

¹¹¹ el-Esterâbâdî, *Age*, C. 2. , s. 51. ; el-Eşmûnî, *Age*, C. 3. , s. 835. ; Salâh, *Age*, s. 40.

¹¹² el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 79. ; İbn Cinnî, *Sirru Sinâati'l-İ'râb*, C. 1. , s. 92.

¹¹³ İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 1. , s. 231.

¹¹⁴ İbn Cinnî, *Sirru Sinâati'l-İ'râb*, C. 1. , s. 111.

korkmuyordum.” Dizedeki أَشْكُ kelimesinin aslı وَشْكُ idi. Meftûh vâv, hemze’ye çevrildi.

Aynı şekilde ilk harf olarak gelen meftûh yâ’nın semâî olarak hemze’ye çevrilmesi caizdir. Misâl: يَلُّ → أَلُّ gibi.¹¹⁵

3.1.7. Vâv ve Yâ Harflerinin Elif’e Dönüştürülmesi

Vâv ve yâ illet harflerinin en ağırlarıdır. Bu iki harfın harekeli olması ağırlıklarını artırır. Vâv ve yâ’nın elif’e kalbedilmesiyle ilgili iki kaide vardır:

1) Vâv ya da yâ harekeli, bu harflerden önceki harf de meftûh ise bu illet harfleri elif’e çevrilir.¹¹⁶ Elif’e dönüştürülme sebebi ise fethanın elif için uygun olmasıdır. الْقَوْلُ / الْبَيْعُ / الْغَزْوُنَ / رَمَيْنَ / غَزْوُنَ / الْبَيْعُ misâllerinde olduğu gibi vâv ya da yâ aslî sükûn üzere olursa bu harfler elif’e dönüştürülmez.¹¹⁷

Vâv (و)’a misâl: قَوْلٌ → قَالَ / دَعَا → دَعَا / خَوْفٌ → خَافَ / بَابٌ → بَابٌ gibi.

Yâ (ي)’ya misâl: مَيْلٌ → مَالَ / بَاعَ → بَاعَ / أُعْطِيَ → أُعْطِيَ / نَيْبٌ → نَابٌ gibi.

Bu kaidenin bazı istisnaları vardır¹¹⁸:

a) İlk maddede zikredilen masterların فَعْلٌ veznindeki ecvef masterlar: الْفَوْقُ / الْعَيْدُ / الْفَوْهُ / الشَّوْهُ / الْهَيْفُ gibi.

b) İlk maddede zikredilen masterların فَعْلٌ veznindeki mâzîsi: حَوْلٌ / عَوْرٌ / عَيْنٌ gibi.

c) اِفْتِعَالٌ anlamına gelen, yani ortaklığa delâlet eden اِفْتِعَالٌ bâbının ecvef mâzî kipi: اِجْتَوَرُوا - اِعْتَوَرُوا / تَشَاوَرُوا - اِسْتَوَرُوا / تَعَاوَرُوا - اِعْتَوَرُوا / اِجْتَوَرُوا - اِعْتَوَرُوا gibi. Bu şart vâv harfine mahsustur. Ortaklığa delâlet etme durumu olmadığı için yâ harfinde bu şart söz konusu edilmemiştir.

¹¹⁵ İbn Cinnî, *Sirru Snâati'l-İ'râb*, Age, C. 1. , s. 92, 93.

¹¹⁶ Tural, Age, s. 245, 251.

¹¹⁷ el-Esterâbâdî, Age, C. 3. , s. 95. ; Akbal, Age, s. 442.

¹¹⁸ Karaman, Topaloğlu, Age, s. 88. ; Gulâm Nebî, Age, s. 183, 184. ; el-Hamlâvî, Age, s. 190.

ç) *فَعْلَانُ* vezninde olan yani sonu, elif - nûn gibi isimlere mahsus bir ziyade ile biten ecvef ve nâkıs kelimelerin orta harfî olan vâv ve yâ: *الْحَيَوَانُ / الْمَوْتَانُ / الطَّوْفَانُ / الْجَوْلَانُ / الْهَيْمَانُ* gibi.

d) Orta harf olan vâv ile yâ'dan sonra harekesiz / sakin harfin bulunduğu kelimeler: *طَوِيلٌ / بَيَانٌ / خَوْرُنُقٌ* gibi.

e) Makrûn lefiflerin birinci illet harfi: *طَوَى / رَوَى / التَّوَى* gibi.

f) *الْعَوْضُ / الْحَيْلُ / السُّورُ* örneklerinde olduğu gibi vâv ve yâ'dan önceki harfin harekesi fetha değilse bu kaide gerçekleşmez.

g) Vâv ve yâ 'dan sonra elif harfi geldiği için nâkıs isim ve fiillerin tesniyeleri: *عَصَوَانُ / فَتَيَانُ / أَلْيَدَيَانُ / عَزَوَا / رَمَيَا* gibi. Burada vâv ya da yâ'nın elif'e dönüştürülmemesinin nedeni fethayı gerekli kılan bir durumun meydana gelmiş olmasıdır.¹¹⁹

h) Kelimenin son harfî olan vâv ya da yâ'dan sonra şeddeli nisbet yâ'sı gelirse yine bu kural uygulanmaz: *عَلَوِيٌّ / فَتَوِيٌّ* gibi.

1) Vâv ile yâ'nın harekelerinin aslî olmadığı kelimeler: *جَيْلٌ / تَوْمٌ* gibi. Çünkü bunlar *جَيْلٌ / تَوْمٌ* kelimelerinin hafifletilmiş halidir (Hemzenin harekesi yâ ve vâv harflerine nakledilmek ve hemze hafzedilmek suretiyle hafifletildi).

i) Fetha tek kelime içinde değilse yine bu kaide geçerli olmaz: *كَتَبَ / ضَرَبَ وَاجِدٌ* gibi.

2) Vâv ile yâ meftûh olur, bu harflerden önce de sakin ve sahih bir harf bulunursa vâv ile yâ'nın fethası bu harfe verilir ve kendileri elif'e kalbolunur.¹²⁰

Vâv (و)'a misâl: *يَخَوْفُ → يَخَوْفُ → يَخَافُ / يَنْوُمُ → يَنْوُمُ → يَنَامُ / الْمَكُونُ → الْمَكُونُ → الْمَكَانُ / أَقْوَمَ → أَقْوَمَ → أَقْوَمَ / الْمَكَانُ* gibi.

¹¹⁹ el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 157.

¹²⁰ Karaman, Topaloğlu, *Age*, s. 88.

يَنَالُ → يَنْبُلُ / إِسْتَبَانَ → إِسْتَبَيْنَ → إِسْتَبَيْنَ / أَفَادَ → أَفِيدَ → أَفِيدَ (ي) 'ya misâl: الْمُسْتَطِيبُ → الْمُسْتَطِيبُ → الْمُسْتَطِيبُ gibi.

Bu kaidenin de bazı istisnaları vardır:

1- Birinci kuralın i'lâl görmeyen istisnaları bu kuralda da geçerlidir: إِسْتَعْوَرَ / يَعْوَرُ / أَعْوَرَ gibi.

2- 2- İlk kuralın bâbinden olan ecvef fiil ve sıfatlar, أَفْعَلٌ ve مَفْعَلٌ vezinleri ve taaccüb fiilleri de müstesnadır: اسْوَدَّ / اسْوَدَّ / اسْوَدَّ / اسْوَدَّ / اسْوَدَّ / اسْوَدَّ / اسْوَدَّ / اسْوَدَّ / اسْوَدَّ / اسْوَدَّ gibi.

3- Şu kelimeler de müstesnadır: اسْتَحْوَدَّ / أَغْيَلُ / مَشْوَرَةٌ / مَزِيمُ / جَمِيرُ / مَدِينُ / جَدُولُ gibi.

Peki اسْتَحْوَدَّ / أَغْيَلُ ... gibi kelimeler neden istisna olmuştur da kıyasa uygun işlem görmemiştir? Gerçi yaygın kullanıma muhalefet edip bu kelimeleri kıyasî olarak ele alan lehçeler olmuştur. Fakat dilcilere göre bu kelimeler, kıyasa tabi tutulmayan ve muhafaza edilen şâz (kaide dışı) örneklerdir.¹²¹ Sarfçılar, bu kelimelerin çoğunlukla اِفْعَالٌ ve اسْتَفْعَالٌ bâblarına ait olduğunu ve gayr-ı kıyasî kullanıldığını gördüler. Örnekleri derleyip topladılar ve bunları bir kaide / sabite haline getirdiler.¹²²

İbn Cinnî, bu kelimelerin kıyasî bakımından şâz olduğunu, fakat pratikte kullanımının bir kural halini aldığını (fasîh olduğunu) ileri sürmektedir.¹²³ Nitekim "اسْتَحْوَدَّ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ"¹²⁴ ayetinde geçen اسْتَحْوَدَّ fiilini, konumuza misâl vermek mümkündür: اسْتَحْوَدَّ fiili burada i'lâl şartlarını taşımasına rağmen kıyasın aksine i'lâl işlemi görmemiştir. Normal şartlarda kıyasa uygun olarak bu fiilin اسْتَحَادَ şeklinde okunması gerekirdi. Fakat bu fiil ve diğer örnekler Araplardan böyle duyulmuştur (sema'). Arap bunları böyle kullanmıştır. Dolayısıyla bu durum, zikredilen örneklerin fasîh olduğunu göstermektedir. Arap şair Ömer b. Ebî Rebîa'nın (ö. 93/711-12) şu dizeleri de konumuza örnek teşkil eder:

صددت فأطولت الصدود وقلما

وصالٌ على طول الصدود يذوم

¹²¹ el-Eşmûnî, *Age*, C. 3. , s. 865. ; İbn Uşfûr, *Age*, C. 2. , s. 482.

¹²² Gulâm Nebî, *Age*, s. 200.

¹²³ İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 1. , s. 278.

¹²⁴ Mücadele 58/19.

“Ey sevgili, çok naz yaptın, hep engelledin beni ve uzattın bu nazı.
Oysa bu kadar çok naz ve kaçış ile çok az sürer aşk bağı.”

Burada şahit, أَطَوْلْتُ fiilidir. Bu fiil, tıpkı أَقَامَ → أَقْوَمَ fiilinde olduğu gibi i'lâl görebileceği halde şiirde aslı üzere geldi.¹²⁵

Radiyyüddîn el-Esterâbâdî, bu müstesna kelimelerdeki i'lâlin aslî olmadığını, bunun i'lâl görmüş kelimeye hamletme amacıyla yapıldığını belirtmektedir.¹²⁶ İbn Cinnî ise bu şâz istisnaların sadece değişikliğe uğrayan kelimelerin asıllarına dikkat çekmek maksadıyla ortaya çıktığını ileri sürmektedir.¹²⁷ Yani bu kelimelerin aslî hali üzere bulunması örneğin قَامَ ‘nin aslının قَوَّمَ ‘nin aslının بَاعَ olduğuna işaret etme amacını taşımaktadır.

Lisânü'l-Arab'ta şöyle denmektedir: “Kim حَادَّ → يَحُوذُ derse ancak اِسْتَحَادَّ der. Kim de اِحْوَذَ derse aslı üzere söylemiş olur ve اِسْتَحْوَذَ der.”¹²⁸

Bir fiilin mazîsinde veya ma'lûm kipinde i'lâl kaideleri tatbik edilmiyorsa, o fiilin muzarisinde, mastarında ve meçhûlünde de tatbik edilmez. İlet harfinin i'lâl edilmeyip olduğu gibi bırakılmasına “tashîh” denir.¹²⁹

3.1.8. Elif'in Vâv'a Dönüştürülmesi

Elif, üç durumda vâv'a kalbedilir:¹³⁰

1- Elif, meçhûl fiil ve ism-i tasgîr dammesinden sonra gelirse; daha kısa ifadeyle elif dammeden sonra gelirse vâv'a çevrilir.

Misâl: حَوَيْمِدٌ → حَامِدٌ / اَلْكُوَيْتِبُ → اَلْكَاتِبُ / حَوْكَمَ → حَاكَمَ / عَوْقِبَ → عَاقِبَ / فُوَيْتَلِ → قَاتَلِ / حَوَيْمِرٌ → حَامِرٌ / شَوَيْهَدَةٌ → شَاهِدَةٌ / شَوَيْجِرٌ → شَاعِرٌ / عَوَيْمِرٌ → عَامِرٌ ... gibi.

2- Elif, bazı cemi'lerin elif'inden önce bulunursa vâv'a dönüştürülür.

¹²⁵ Gulâm Nebî, *Age*, s. 201.

¹²⁶ el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 97.

¹²⁷ İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 1. , s. 191.

¹²⁸ İbn Manzûr, *Age*, C. 3. , s. 487.

¹²⁹ Talû, *Age*, C. 2. ; s. 153.

¹³⁰ Karaman, Topaloğlu, *Age*, s. 89. ; Tural, *Age*, s. 244. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 207. ; Salâh, *Age*, s. 17, 18.

→ شَاعِرَةٌ / أَلْفَوَانِيْسُ → أَلْفَاثُوْسُ / قَوَافِلُ → قَافِلَةٌ / شَوَاهِدُ → شَاهِدَةٌ / أَلْفَوَارِسُ → أَلْفَارِسُ / Misâl:
... gibi. أَلْعَوَاقِبُ → أَلْعَاقِبَةُ / قَوَاعِدُ → قَاعِدَةٌ / شَوَاعِرُ

3- Maksûr isimlerde nisbet yâ'sından önce üçüncü harf olarak bulunan elif, vâv'a kalbedilir.¹³¹

Misâl: أَلرَّبِّيُّ → أَلرَّبَّا / نَوَيُّ → نَوَى / رَضَوِيُّ → رِضَا / عَصَوِيُّ → عَصَا / هُدَوِيُّ → هُدَى / ... gibi.

İkinci harfî sakin olan dört harfli maksûr isimler nisbet yapılırken elif'in vâv'a dönüştürülmesi caizdir.

... gibi. بَنَهَوِيُّ → بَنَهَا / طَنَطَوِيُّ → طَنَطَا / مُوسَوِيُّ → مُوسَى / مَعْنَوِيُّ → مَعْنَى

3.1.9. Elif'in Yâ'ya Dönüştürülmesi

Elif, şu üç durumda yâ'ya dönüştürülür:¹³²

1- Elif, cemi' kelimelerde ve bu kelimelerin ism-i tasgîrlerinde kesradan sonra bulunursa yâ'ya kalbolunur. Kısaca elif, kesradan sonra vâkî olursa yâ'ya çevrilir.

Misâl: مَصَابِيْحُ (Cemi'nin asıl hali) → مَصْبَاْحُ (Müfret) → مَصْبَاْحُ (Cemi' kelimedeki elifin yâ'ya dönüşmüş hali) / مِيزَانُ → مِيزَانُ / مَفَاتِيْحُ → مَفَاتَاْحُ → مَفْتَاْحُ / أَلْقَرَطَاسُ - مَوَازِيْنُ → مَوَازَانُ → مِيزَانُ / مَفَاتِيْحُ → مَفَاتَاْحُ → مَفْتَاْحُ / أَلْقَرَطَاسُ → أَلْقَرَطَاسُ ... gibi.

Bu kelimelerin ism-i tasgîrlerinde de kesradan sonra gelen elif, yâ'ya dönüştürülür.

Misâl: مُصَبِّحُ (Kelimenin ism-i tasgîrinin aslı) → مُصْبَاْحُ (Müfret kelime) → مُصَبِّحُ (İsm-i tasgîrde elif'in yâ'ya dönüşmüş hali) / مِيزَانُ → مِيزَانُ / مَفَاتِيْحُ → مَفَاتَاْحُ → مَفْتَاْحُ / مُنْيَشِيْرُ → مُنْيَشِيَارُ → مُنْيَشِيَارُ / مُوَيَزِيْنُ → مُوَيَزَانُ ... gibi.

2- Elif, tasgîr yâ'sından sonra bulunursa aynı şekilde yâ'ya çevrilir.

¹³¹ el-Ezherî, *Age*, C. 2. , s. 328. ; el-Esterâbâdî, *Age*, C. 2. , s. 38-40

¹³² Karaman, Topaloğlu, *Age*, s. 89. ; Tural, *Age*, s. 244. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 206. ; Salâh, *Age*, s. 15, 16. ; el-Esterâbâdî, *Age*, C. 1. , s. 249.

Misâl: ... حُمَيْرٌ → جَمَارٌ / رُسَيْلَةٌ → رِسَالَةٌ / عَلِيمٌ → عَلَامٌ / كَتِيبٌ → كِتَابٌ gibi.

3- İsmın sonunda zâid olan elif'ler, tesniye ve müennes cemi' hallerinde yâ'ya kalbolunur. Başka bir ifadeyle elif, ism-i maksûrun tesniye ve müennes cemi' hallerinde dördüncü ve daha üst sıradaki bir harf olarak bulunursa yâ harfine kalbedilir.

Misâl: → بُشْرِيَانِ → بُشْرَى / ذُكْرِيَاتِ → ذُكْرِيَانِ → ذُكْرَى / أَلْحَبِّيَاتِ → أَلْحَبِّيَانِ → أَلْحَبَّى → بُشْرِيَاتِ / بُشْرَى - أَلْحَبَّى kelimelerinin sonundaki elif'ler, elif-i maksûredir.

¹³³منحنى / مستشفى / مصطفى / مستدعى / معطى / ملهى gibi örneklerdeki elif-i maksûrelerin aslı vâv ya da yâ'dır. Yani söz konusu elif'ler vâv ya da yâ'dan dönüşmüştür. Örneğin مستشفيات → مستشفیان → مستشفى dediğimizde yukarıdaki kurala uyuyor. Fakat başlığımıza doğrudan uymuyor. Dolayısıyla bu tür misâller için “aslı yâ / vâv olan elif'in yâ'ya / vâv'a dönüşmesi” demek daha doğru olur. Yani daha önce elif'e dönüşmüş olan yâ / vâv, bu tür örneklerde aslına dönmüş oluyor.

Bu noktada mütekellim yâ'sına muzâf olan elif-i maksûrenin yâ'ya dönüştürülüp dönüştürülmemesi hususuna kısaca değinmek istiyorum. كِتَابِي tamlamasına göz attığımızda, yâ ile münasebetinden dolayı ب harfinin harekesinin kesra olduğuna şahit oluyoruz. Şayet عَصَايَ / عَصَايِ örneklerinde olduğu gibi mütekellim yâ'sından önceki harf elif ise, bu harf öylece bırakılır. Çünkü elif üzerinde harekenin açığa çıkarılması mümkün değildir. Ne var ki bazı Arap lehçelerinde bu elif, konuşmada açıklık ve ifadeyi bir seferde aktarma gibi düşüncelerle yâ'ya çevrilmiş ve mütekellim yâ'sına idgam edilmiştir: هُدَى / بُشْرَى ... gibi. Bu söyleyiş onlara daha hafif gelmiştir.¹³⁴ Her iki kullanımın da örnekleri vardır.

Mütekellim yâ'sından önceki elif'in, kendi hali üzere bırakılması konusunda şu ayetler örnek verilebilir:

قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا...¹³⁵

فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ...¹³⁶

¹³³ el-Eşmûnî, *Age*, C. 4. , s. 111. ; el-Ezherî, *Age*, C. 2. , s. 294.

¹³⁴ Sibeveyh, *Age*, C. 3. , s. 413-414. ; İbn Cinnî, *Sirru Sinâati'l-İ'râb*, C. 2. , s. 703. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 211.

¹³⁵ Ta Hâ 20/18.

¹³⁶ Bakara 2/38.

Burada şahitler, عَصَايَ ve هُدَايَ tamlamalarıdır.

Mütekellim yâ'sından önceki elifin, yâ'ya dönüştürülmesi ve mütekellim yâ'sına idgam edilmesi konusunda da Arap şairlerinden Ebû Züeyb el-Hüzelî (ö. 28/648-49)'nin şu mısraları misâl verilebilir:

سَبَقُوا هَوَايَ وَأَعْتَقُوا لِهَوَاهُمْ

فَتُخْرِمُوا , وَلَكِنَّ جَنْبَ مَصْرَعٍ¹³⁷

“Benim arzuladığım şeyde beni geçip (ölüme) benden önce koşular arzuladıkları o şeye. Zaten her bedenın yıkılacağı (öleceği) bir yer ve zaman var.”

Buradaki şahit kelime (tamlama) هَوَايَ'dir. Aslı هَوَايَ'dir. Burada tahfif için elif, yâ'ya dönüştürülmüş ve mütekellim yâ'sına idgam edilmiştir.

... gibi elif'le biten harflere mütekellim yâ'sı veya başka herhangi bir zamir bitiştiğinde ittifakla elif, yâ'ya dönüştürülür¹³⁸: إليك / عليّ gibi.

3.1.10. Vâv'ın Yâ'ya Dönüştürülmesi

Vâv, tahfif için on yerde yâ'ya kalbolunur. Çünkü yâ, vâv'dan daha hafiftir. İlet harfleri içinde en ağır olanı vâv'dır.¹³⁹ Bu dönüştürmenin bir diğer amacı da üç hareketlilikten kaçınmak, dolayısıyla kelimedeki ses insicâmını ihdâs etmektir.¹⁴⁰

Vâv'ın yâ'ya dönüştürüldüğü durumlar:

1- Vâv kelimenin sonunda bulunur, kendinden önceki harfin hareketi de kesra olursa yâ'ya çevrilir.¹⁴¹

Misâl: الدَّاعُو / أَلْغَارِي → أَلْغَارُو / عُفِي → عُفُو / قَوِي → قَوُو / دُعِي → دُعُو / رَضِي → رَضُو → الدَّاعِي / أَلْدَاعِي → شَقِي → شَقِيُو / أَدْعِيَّةُ → أَدْعِيَّةُ / أَلْعَادِي → أَلْعَادُو / أَلْعَالِي → أَلْعَالُو / أَلْسَامِي → أَلْسَامُو / أَلْدَاعِي → الدَّاعِيَان → الدَّاعِيَان ... gibi.

¹³⁷ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, C. 1. , s. 76.

¹³⁸ el-Ezherî, *Age*, C. 2. , s. 61. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 217.

¹³⁹ el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 92, 166. ; İbn Cinnî, *Sirru Sinâati'l-İ'râb*, C. 2. , s. 585.

¹⁴⁰ Gulâm Nebî, *Age*, s. 219.

¹⁴¹ Karaman, Topaloğlu, *Age*, s. 91. ; Tural, *Age*, s. 249. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 219.

Bu ve benzeri örneklerde hangi illet harfinin aslî olduğunu anlamak için ilgili maddenin köküne bakmak gerekir. Örneğin رَضِيَ fiilinin mastarı olan رَضُونَ kelimesine baktığımızda vâv'ın aslî harf olduğunu görebiliriz. Yine عَفِيَ fiilinin aslının عَفُو; الغَازِي; الغَازِي kelimesinin aslının العَزُو; الدَّاعِي; nin aslının ise الدَّعْوَة olduğunu anlayabiliriz.

Vâv'ın yâ'ya kalbolduğu bu ilk kaide, yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere رَضِيَ gibi malûm mazî fiil, عَفِيَ عَنْهُ gibi mazî mechûl fiil, الدَّاعِي gibi nâkıs ism-i failerde uygulanır.

2- Vâv, i'lâl işlemi uygulanmış ecvef fiilin mastarının orta harfi olup da kendisinden önceki hareke kesra, sonraki harf de elif ise yâ'ya kalbolunur. Bu mastar ister sülâsî (üç harfli) olsun, ister gayr-ı sülâsî olsun fark etmez. Söz konusu mastarın fiili i'lâl görmüş olmalıdır.¹⁴²

Misâl: عَتَبَادٌ → اِعْتَبَادٌ → اِنْقَادٌ → اِنْقَادٌ / صِيَامٌ → صَوَامٌ → صَوَامٌ / قِيَامٌ → قَوَامٌ → قَامٌ
→ اِسْتِيَاقٌ → اِسْتِيَاقٌ / اِعْتِيَادٌ → اِسْتِيَاقٌ ... gibi.¹⁴³

Örnek ayet: ¹⁴⁴”وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا“

Şayet fiilin orta harfinde i'lâl işlemi uygulanmıyorsa aynı şekilde fiilin mastarında da uygulanmaz (vâv olarak kalır): لَوَادٌ → لَوَادٌ / جَوَارًا → جَاوَرَ
... gibi. Kezâ لَوَادٌ misâllerindeki gibi elif'in olmaması, رَوَاحًا örneğindeki gibi kesranın olmaması durumlarında da vâv, vâv olarak kalır, yâ'ya dönüşmez.¹⁴⁵

¹⁴⁶”... مِنْكُمْ لَوَادًا الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ...”

3- Vâv, müfredinin ilk harfi sahih olan cemi' kelimenin orta harfi olup kendisinden önceki harfin harekesi de kesra olursa yâ'ya çevrilir.

Misâl: رَوَاضٌ → رَوَاضٌ / رَوْضٌ / حِيَاضٌ → حِيَاضٌ / حَوَاضٌ / دِيَارٌ → دِيَارٌ → دَارٌ
→ قِيَمٌ → قِيَمٌ / قِيَمَةٌ → قِيَمَةٌ / حِيَلٌ → حَوْلٌ → حَوْلَةٌ / حِيَلَةٌ / حِيَلَةٌ → حِيَلَةٌ → حِيَلَةٌ ... gibi.¹⁴⁷

¹⁴² Gulâm Nebî, *Age*, s. 220. ; Karaman, Topaloğlu, *Age*, s. 90.

¹⁴³ Tural, *Age*, s. 249. ; Karaman, Topaloğlu, *Age*, s. 90.

¹⁴⁴ Nisâ 4/ 5.

¹⁴⁵ el-Hamlâvî, *Age*, s. 185. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 220.

¹⁴⁶ Nûr 24/63.

¹⁴⁷ Tural, *Age*, s. 248.

Bu noktada müfret kelimeye orta harf olan vâv'ın sakin olması şartını da belirtmek gerekir. Eğer vâv harfi, طَوِيلٌ örneğindeki gibi sakin değilse, şâz kullanımlar hariç yâ harfine dönüştürülmez. Bunun yanı sıra كَوْرٌ kelimesinin cem'i olan كَوْرَةٌ örneğinde olduğu gibi çoğul olan kelimeye elif bulunmuyorsa vâv sahih olarak kalır, yâ harfine dönüştürülmez.¹⁴⁸

4- Eğer vâv kelimenin dördüncü veya daha sonraki bir harfi olup da kendinden önceki hareke de fetha ise, yâ harfine çevrilir.

Misâl: يَرْضَيَانُ → يَرْضَوَانُ / عَافَيْتُ → عَافَوْتُ / زَكَّيْتُ → زَكَّوْتُ / أَعْطَيْتُ → أَعْطَوْتُ / يَرْضَيَانُ → يَرْضَوَانُ / مُعْطَيَانُ → مُعْطَوَانُ / اسْتَدْعَيْتُ → اسْتَدْعَوْتُ ... gibi.¹⁴⁹

5- Vâv harfi kelimenin ortasında mükerrer olmaksızın, kesradan sonra sakin halde bulunursa yâ harfine dönüştürülür. Daha kısa ifadeyle, kesradan sonra sakin olarak bulunan vâv harfi, yâ'ya kalbolunur.

Misâl: مَبْعَادٌ → مَوْعَادٌ / مَبْقَاتٌ → مَوْقَاتٌ / مَبْرَانٌ → مَبْرَانٌ / مَبْرَانٌ → مَبْرَانٌ / مَبْرَانٌ → مَبْرَانٌ / مَبْرَانٌ → مَبْرَانٌ / مَبْرَانٌ → مَبْرَانٌ ... gibi.¹⁵⁰

سَوَارٌ / سَوَارٌ kelimelerinde vâv'ların harekeli olması, اِجْلُودٌ / اِجْلُودٌ kelimelerinde ise vâv'ların mükerrer olması ilgili kaidenin uygulanmasına mani olmuştur.¹⁵¹

6- İsm-i tafdîlin müennesi olan فُعْلَى vezninde gelen kelimeye elif'ten önce bulunan vâv, yâ harfine dönüştürülür.

Misâl: الدُّنْيَا → الدُّنْيَا / العُلَى → العُلَى ... gibi.¹⁵²

Bu grup içerisinde اَلْفُصْوَى gibi şâz olarak kullanılan kelimeler de vardır. اَلْفُصْوَى kelimesini Hicazlılar vâv'la telaffuz etmişlerdir. Söz konusu kelime, şâz olmasına rağmen kullanım bakımından fasîhtir. Böyle kullanmakla اِسْتَحْوَذَ örneğinde olduğu gibi harfin aslının vâv olmasına dikkat çekilmiştir. Temîmoğulları ise, aynı kelimeyi kıyasa uygun biçimde yâ harfiyle (اَلْفُصْبَا) telaffuz etmişlerdir. Fu'lâ (فُعْلَى) veznindeki kelime

¹⁴⁸ Gulâm Nebî, *Age*, s. 220. ; el-Hamlâvî, *Age*, s. 186. ; Karaman, Topaloğlu, *Age*, s. 90.

¹⁴⁹ Tural, *Age*, s. 248. ; Karaman, Topaloğlu, *Age*, s. 90.

¹⁵⁰ Gulâm Nebî, *Age*, s. 220. ; Karaman, Topaloğlu, *Age*, s. 90. ; Tural, *Age*, s. 249.

¹⁵¹ el-Hamlâvî, *Age*, s. 186.

¹⁵² Karaman, Topaloğlu, *Age*, s. 91. ; Tural, *Age*, s. 248.

yer ismi belirtiyorsa, ilgili kelimedede herhangi bir değişiklik yapılmaz. Bu noktada, bir yerin adı olan حَزْوَى kelimesi konumuza misâl teşkil etmektedir.¹⁵³

7- Bir kelimedede vâv ve yâ yan yana bulunur da, bunlardan ilki sakin olursa vâv yâ'ya dönüştürülür. Meydana gelen iki yâ'nın birincisi ikincisine idgâm edilerek şeddelenir. İlgili kelime مَرْمُويّ gibi ism-i mef'ûl kalıbında ise yâ'nın kesra ile münasebetinden dolayı önceki harf kesralanır.

Misâl: مَيُوتُ / نِيَّةُ → نُوِيَّةُ / سَيِّدُ → سَيُّودُ / قَيِّمُ → قَيِّومُ / لَيُّ → لَوِيُّ / طَيُّ → طَيِّبُ → طَوِيُّ → مَيُوتُ / مَطُويُّ / مَحْكِيُّ → مَحْكُويُّ / مَرُويُّ → مَرُويُّ / مَرْمِيُّ → مَرْمِيُّ → مَرْمُويُّ / هَيِّنُ → هَيِّنُ / هَيِّنُ → هَيِّنُ / مَيِّتُ → مَطُويُّ ... gibi. Mamafih bu grupta da anlamının şiddet ihtiva etmesi, insan ismi olması gibi gerekçelerle şâz olarak kullanılan kelimeleri görmek mümkündür: ضَيُّونُ / حَيِّوةُ / أَيُّومُ ... gibi.¹⁵⁴

8- Vâv, ilk ve orta harfi dammeli olan cemî' فُعُول kalıbının son harfi ise, yâ'ya dönüştürülür. Bu maddeyi şöyle ifade etmek de mümkündür: Cemi' olan kelimenin sonunda ilki zâid iki vâv bulunursa, ikisi de yâ'ya çevrilir.¹⁵⁶

Misâl: عُصُوُّ → عُصُويُّ. Burada vâv ve yâ harfleri bir araya geldi. "Vâv ve yâ harfleri bir araya gelir, bunlardan ilki sakin olursa vâv, yâ'ya dönüştürülür (7. madde)." kuralı gereği عُصُويُّ → عُصُويُّ olur. Meydana gelen iki yâ'nın birincisi ikincisine idgâm edilerek şeddelenir ve عُصُويُّ olur. Sonra şeddeli yâ harfinin kesrayla olan münasebetinden dolayı, kelimenin ilk ve ikinci harfleri kesralanır ve عُصُويُّ olur¹⁵⁷ (عُصُوُّ → عُصُويُّ → عُصُويُّ → عُصُويُّ). Aslında ilk harfin harekesinin damme olarak kalması veya kesralanması caizdir: عُصُويُّ - عُصُويُّ gibi. Misâl olan diğer kelimeler: دُلُوُّ → دُلُويُّ ... gibi.

Cemî' فُعُول kalıbında şâz kabul edilen ve i'lâle uğramayıp olduğu gibi bırakılan kelimeler (tashîh) az da olsa söz konusudur. أَبُّ / أَخُّ / بَهُوُّ / نَحُوُّ / نَجُوُّ kelimelerinin cemî'leri olan أَبُّوُّ / أَخُّوُّ / بَهُوُّوُّ / نَحُوُّوُّ / نَجُوُّوُّ gibi kelimeler bu konuda örnek teşkil eder. Böyle duyulduğu gibi kullanılan kelimelere kıyas uygulanmaz. Eğer فُعُول kalıbında olan

¹⁵³ el-Hamlâvî, *Age*, s. 186.

¹⁵⁴ Tural, *Age*, s. 249-250. ; Karaman, Topaloğlu, *Age*, s. 90.

¹⁵⁵ Gulâm Nebî, *Age*, s. 220. ; el-Hamlâvî, *Age*, s. 187.

¹⁵⁶ el-Hamlâvî, *Age*, s. 188. ; Karaman, Topaloğlu, *Age*, s. 90.

¹⁵⁷ el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 171. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 221.

kelime müfret ise, burada vâv harfi yâ'ya dönüştürülmez. Misâl: عَلَا fiilinin mastarı عَلَا , عَلَا fiilinin mastarı عَلَا / سَمَا → نَمَا / سَمُوا → سَمَا / عَلَا gibi. Furkan sûresinin 21. ayet-i kerîmesi burada mevzumuzu örnek teşkil edecektir: “وَعَتَوُا كَبِيرًا” . فُعُول kalıbındaki müfret örneklerden şâz olanlar da vardır: عَلَا → عَيْنًا / فَسَا → قَسِيًّا gibi.¹⁵⁸ “ وَ قَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ ”¹⁵⁹, şâz olarak i'lâl olabilen bu kelimelerden عَيْنًا örneğini ihtiva etmektedir.

9- Vâv harfî aslî olarak رَضِيَ (رَضَوُ) / قَوِيَ (قَوَوْ) gibi فَعَلَ vezninde olan ve orta harfî kesralı olan mazî fiilin “mef'ûl”ünün son harfî olarak gelirse, yâ harfine dönüştürülür.

Misâl: مَقْوِيٌّ / مَرَضُوٌّ → مَقْوِيٌّ / مَرَضُوٌّ → مَرَضُوٌّ (مَرَضُوٌّ) gibi. Bundan sonra 7. maddede belirtilmiş olan kurala uygun olarak vâv, yâ'ya dönüştürülür: مَقْوِيٌّ / مَرَضُوٌّ . Meydana gelen iki yâ'nın birincisi ikincisine idgâm edilerek şeddelenir: مَقْوِيٌّ / مَرَضُوٌّ . Yâ harfinin kesrayla olan münasebetinden dolayı önceki harf kesralanır: مَقْوِيٌّ / مَرَضُوٌّ .

Meryem sûresinin 55. ayet-i kerîmesini (وَكَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرَضِيًّا) konumuza örnek göstermek mümkündür.

مَرَضِيٌّ kelimesindeki yâ'nın aslı vâv olduğu için bu kelime مَرَضُوٌّ şeklinde de telaffuz edilebilir.¹⁶⁰ مَرَضِيٌّ diyen kimse رَضِيَ fiilinin i'lâlinde dolayı i'lâl yapmış olur. Şerhu'ş-Şâfiye'de şöyle denilmektedir: “Burada dönüşümün olması evlâdır. Terk edilmesi de caizdir. Bu, vâv'ın üzerinde dammenin olmadığı bütün mef'uller için geçerlidir. Ancak burada söz konusu olan, مَرَضِيٌّ gibi kesralı فَعَلَ bâbindan gelenlerdir. مَرَضِيٌّ ifadesi مَرَضُوٌّ ifadesinden daha yaygındır.”¹⁶¹

Halil b. Ahmed, Sîbeveyh ve Basralıların tamamı şunu ifade etmektedirler: “فُلَانٌ مَرَضِيٌّ و مَرَضُوٌّ ...Asıl harf vâv'dır.” Halil b. Ahmed'e göre bu vâv, kendisinden önce sakın vâv bulunan son harf olduğu için yâ'ya kalbolunmuştur.

Basralıların dışındakilere göre bu konuda iki görüş vardır: İlki, eğer fiil رَضِيَ ise vâv, yâ'ya dönüşür, مَرَضِيٌّ olur. İkincisi ise, bazı Arapların رَضَا'nın tesniyesinde رَضِيَانٌ

¹⁵⁸ el-Hamlâvî, *Age*, s. 188. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 221. ; Karaman, Topaloğlu, *Age*, s. 90.

¹⁵⁹ Meryem 19/8.

¹⁶⁰ Sîbeveyh, *Age*, C. 4. , s. 385.

¹⁶¹ el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 171.

ve رضوان ifadelerini kullandıkları, رضیان kelimesini tercih eden kimsenin sadece مَرْضِيّ ifadesini kullanabileceği, رضوان sözcüğünü söyleyen birinin ise مَرْضِيّ veya مَرْضُوّ tabirlerinden herhangi birini kullanmasının caiz olduğu şeklindeki görüştür.

Son tahlilde dilcilerin مَرْضِيّ ve مَرْضُوّ konusunda üç gruba ayrıldıklarını görüyoruz. İlk gruba göre مَرْضُوّ şeklinde kıyasî olan yani i'lâle uğramamış asıl formu esastır. Çünkü vâv şeddeyle kuvvetlendirilmiştir. İlâl de caizdir. Bu, Basralıların görüşüdür. İkinci grubun görüşü ise i'lâlin tercihe şayan, tashîhin (asıl formu üzere kalması) şâz olduğu yönündedir. Dolayısıyla bu gruba göre مَرْضِيّ formu kullanılmalıdır. Bu görüş İbn Hişâm (ö. 761/1360)'a aittir. Üçüncü grup, kelimenin hem i'lâle uğramış hem de tashîh halinin cevazına hükmetmiştir. Bu gruba göre iki durum da caiz olsa da kelimenin i'lâl edilmesi tercih edilir.¹⁶² Kanaatimizce dilde esneklik ve kolaylık olması açısından bu son görüş kabule şayandır.

Vâv, رَضِيّ gibi orta harfi kesralı değil de دَعَا (دَعَو) / عَزَا (عَزَو) gibi orta harfi fethalı bir fiilin “mef'ûlü”nün son harfi olarak gelirse yâ harfine dönüşmez¹⁶³: مَدْعُوّ → مَدْعُوّ... gibi.

10- Vâv ilk harfi dammeli, orta harfi şeddeli, son harfi sahih olan فُعَلْ veznindeki cemî' kelimenin orta harfi olursa, şeddeli vâv harfi şeddeli yâ harfine dönüştürülür.¹⁶⁴

Misâl: نَيْمٌ → نُومٌ → نَائِمٌ / صَبِيْمٌ → صُوْمٌ → صَائِمٌ gibi.

İllet harfinin i'lâl edilmeyip olduğu gibi bırakılması anlamına gelen “tashîh” bu kaide çerçevesinde de uygulanır. Yani yukarıdaki örneklerde vâv'ın yâ'ya kalbedilmemesi de caizdir: نُومٌ / صُوْمٌ gibi. Bu şekilde kullanımları daha yaygındır.

Onuncu maddede belirtilen kuralın gerçekleşmesi için فُعَلْ veznindeki cemî' kelimenin son harfinin illet harfi olmaması ve kelimenin orta harfiyle son harfinin arasına elif'in girmemesi gerekir. Bu iki durumda da tashîh vacip olur.

Sonu illet harfi olan فُعَلْ veznindeki cemî' kelimeye misâl: غَاوٍ / شَوَى → شَاوٍ

¹⁶² Gulâm Nebî, *Age*, s. 239, 240.

¹⁶³ *Age*, s. 221. ; el-Hamlâvî, *Age*, s. 187.

¹⁶⁴ Tural, *Age*, s. 250. ; el-Hamlâvî, *Age*, s. 188. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 221.

عُوَى ... gibi. Şayet burada tashîh olmazsa iki i'lâl peşpeşe gelecektir ki bu da caiz değildir.

فُعَلٌ (fu'alün) veznindeki cemî' kelimenin orta harfiyle son harfini elif'in ayırdığı duruma misâl: نَوَامٌ / صَوَامٌ ... gibi. Burada vâv, yâ harfine dönüştürülmeksizin olduğu gibi kalır.

İbnü'l-Hacib (ö. 646/1249) ve bazı dilciler, صَيِّمٌ / نُيِّمٌ (suyyemün / nüyyemün) örneklerinde iki vâv'ın bir araya geldiğini, bunlardan ilkinin sakın olduğunu ve ikisinin de yâ harfine çevrildiğini, bu yüzden de bu dönüştürme işleminin şâz olduğunu savunur. Onlara göre eğer vâv, yâ ile bir arada bulunur ve bu iki harften ilki sakın olursa veya vâv cemî' kelimedede son harf olursa dönüştürme işlemi gerçekleşir. Çünkü son harf olma konumu, tahfif mahallidir. Şeddeli vâv, sahih harfe yakın olsa da kelimenin sonunda olmadığı halde yâ harfine dönüştürüldüğünden burada şâz söz konusu olmaktadır.¹⁶⁵

Diğer kaidelerde olduğu gibi burada da şâz kullanımlar bulunmaktadır: Ebü'l-Hâris Zürrumme'nin (ö. 117/735) şu dizelerinde geçen النَّيِّامُ (en-nüyyâm) kelimesi gibi¹⁶⁶:

أَلَا طَرَفَتْنَا مَيَّةُ ابْنَةُ مُنْذِرٍ فَمَا أَرَقَ النَّيِّامُ إِلَّا سَلَامُهَا

“Münzirin kızı Meyye ne var çıkıp gelse bize. Zira uyuyanların uykusunu kaçıran onun selamından başkası değil.”

Anlaşıyor ki Araplar kelime türetirken o kelimenin aslına dikkat çekmek için bazen vâv'ı kalbetmeksizin hali üzere bırakıyorlar. Bazen de birinin i'lâl işlemi uyguladığına diğeri uygulamıyor.¹⁶⁷

3.1.11. Yâ'nın Vâv'a Dönüştürülmesi

Yâ harfi dört yerde vâv harfine kalbolunur.¹⁶⁸

1- Yâ harfi sakın ve tek olup mâkabli (öncesi) dammeli olduğu zaman vâv'a çevrilir.

¹⁶⁵ el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 143.

¹⁶⁶ el-Hamlâvî, *Age*, s. 188.

¹⁶⁷ Gulâm Nebî, *Age*, s. 236.

¹⁶⁸ el-Ezherî, *Age*, C. 2. , s. 383. ; Sibeveyh, *Age*, C. 4. , s. 375, 389. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 243.

Misâl: مُيِّنُ / يُونِعُ → يُيِّنُ / يُوقِنُ → يُيِّنُ / مُوسِرُ → مُيِّنُ / يُوسِرُ → يُيِّنُ / مُونِعُ → مُيِّنُ / يُونِعُ → مُيِّنُ / يُوقِنُ → مُيِّنُ / مُوسِرُ → مُيِّنُ / يُوسِرُ → مُيِّنُ / مُونِعُ ... gibi.

هُيِّمُ / يُيِّنُ gibi فُعْلٌ vezninde gelen cemî' kelimeler bu kuralın istisnasıdır. Bunlar هَيْمٌ ve هَيْمٌ idi. هَيْمٌ ve هَيْمٌ kelimesinin cemî'leridir. Bu kelimelerin aslı هَيْمٌ ve هَيْمٌ idi. Çünkü هَيْمٌ - أَهْيِمٌ ve هَيْمٌ - أَهْيِمٌ kalıbının cemî'si ilk harfin dammesiyle هَيْمٌ vezninde gelir. هَيْمٌ ve هَيْمٌ kelimelerindeki ilk harflerin dammesi kendilerinden sonraki yâ'nın sıhhati için kesraya çevrildi ve هَيْمٌ / هَيْمٌ biçiminde değil هَيْمٌ / هَيْمٌ şeklinde okundu.

Yâ harfi هَيْمٌ örneğindeki gibi harekeli, هَيْمٌ kelimesindeki gibi idgam edilmiş olursa vâv'a dönüştürülmez. Bu durumlarda yâ'nın selameti gerekir.¹⁶⁹

2- Yâ harekeli olarak فُعْلٌ vezninin son harfi olup, kendisinden önce de damme bulunursa vâv'a dönüştürülür.

Misâl: نَهْوٌ → نَهْيٌ / قَضُوْا → قَضَيْتُمْ ... gibi.

Dilbilgisi kitaplarında yâ harfinin, kelimenin üzerine bina edildiği tâ harfiyle biten bir ismin veya zâid elif ve nûn harfleriyle biten bir ismin son harfi olması durumunda vâv'a kalbedildiği zikredilmektedir.¹⁷⁰

Misâl: رَمِيَانٌ → رَمِيَانٌ / مَرْمُوءَةٌ → مَرْمُوءَةٌ ... gibi.

3- Yâ, ilk harfi fethalı olan ve isim olarak gelen (sıfat değil) فُعْلَى veznindeki kelimenin son harfi olursa vâv'a kalbolunur. Burada isim özelliğine dikkat çekilmesinin sebebi, ismin sıfattan daha hafif olmasıdır.¹⁷¹

Misâl: قَتَوِيٌّ → قَتَا / تَقْوَى → تَقْوَى ... gibi.

4- Yâ, ilk harfi dammeli olan ve isim olarak gelen فُعْلَى veznindeki kelimenin orta harfi olursa vâv'a çevrilir.¹⁷² Vâv'a dönüşüm damme için münasiptir.

Misâl: طَوِيٌّ → طَوِيٌّ / طَوِيٌّ → طَوِيٌّ ... gibi.

¹⁶⁹ Tural, *Age*, s. 252. ; el-Hamlâvî, *Age*, s. 188.

¹⁷⁰ İbn Usfûr, *Age*, C. 2. , s. 519. ; el-Hamlâvî, *Age*, s. 189.

¹⁷¹ Gulâm Nebî, *Age*, s. 243. ; el-Hamlâvî, *Age*, s. 189.

¹⁷² el-Hamlâvî, *Age*, s. 189.

Ra'd sûresinin 29. ayet-i kerîmesinde (الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَى لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ) geçen طُوبَى kelimesini konumuza örnek verebiliriz.

فُعْلَى veznindeki kelime ismin yerine geçen sıfatsa ve أَفْعَل kipinin müennesi ise yâ harfî, vâv harfîne dönüştürülür.

Misâl: خُورَى → خَيْرَى → أَحَيْرُ / كُوسَى → كَيْسَى → أَكَيْسُ / طُوبَى → طَيْبَى → أَطَيْبُ gibi.

Şayet فُعْلَى veznindeki kelime sadece sıfat olursa, bu durumda yâ sahih olarak kalır ve yâ'dan önceki harf kesralanır. Yani yâ'nın tashîhi (i'lâl olmaması) ve ilk harfin dammesinin kesraya dönüşmesi gerekir.¹⁷³

Misâl: ¹⁷⁴“تِلْكَ إِذًا قِسْمَةٌ ضِيزَى” ayet-i kerîmesindeki haksızca, insafsızca anlamına gelen ضِيزَى kelimesi ve iki omuzun, iki yanın hareket ettirildiği yürüyüş anlamındaki ifadesindeki جِيكَى kelimesi gibi.

Bazı dilciler bu konuda şunu zikretmişlerdir: فُعْلَى veznindeki kelime sıfat olur da, ilk harfin harekesi olan damme olduğu gibi kalırsa, yâ harfî, vâv harfîne kalbedilir. Eğer damme kesraya çevrilirse yâ öyle kalır, vâv'a dönüştürülmez.¹⁷⁵

Misâl: ... الكَيْسَى - الكُوسَى / الضَّيْقَى - الضُّوقَى / الطَّيْبَى - الطُّوبَى gibi.

Endülüslü âlim İbn Mâlik ve onun İbnü'n-Nâzım diye tanınan oğlu Bedreddin Muhammed (ö. 686/1287), cumhur ulemanın aksine الكُوسَى / الخُورَى gibi فُعْلَى vezninde gelen ve orta harfî yâ olan kelimeler sıfat olduğu zaman, bunların i'lâl olması da olmaması da caizdir fikrini benimsemişlerdir.¹⁷⁶

Sîbeveyh bu konuda şunları dile getirmiştir: “İsim olduğu zaman işte فُعْلَى , işte الطُّوبَى ve الكُوسَى . Çünkü bunlar son harf ve elif olmadan niteleme özelliği taşımazlar. Dolayısıyla bu kelimeler, niteleme özelliği olmayan isimlerin yerinde kullanıldılar.”¹⁷⁷ Burada yâ harfî, vâv'a çevrilmiştir.

¹⁷³ el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 86. ; İbn Usfür, *Age*, C. 2. , s. 542. ; el-Hamlâvî, *Age*, s. 189.

¹⁷⁴ Necm 53/22.

¹⁷⁵ el-Hamlâvî, *Age*, s. 189.

¹⁷⁶ Gulâm Nebî, *Age*, s. 252.

¹⁷⁷ Sîbeveyh, *Age*, C. 4. , s. 364. ; İbn Usfür, *Age*, C. 2. , s. 493.

Bazı Arap lehçelerinde vezne uygun gelen kelimelerin tashîh olması gerekirken, i'lâl yapıldığı da vakîdir. Burada amaç, ilgili kelimelerin iki farklı kullanımının da (i'lâl ve tashîh) olabileceğine işaret etmek olabilir. Ebû Cündeb el-Hüzeli (ö. 106/724)'nin mısralarında geçen مَضُوفَةٌ kelimesi buna örnektir:

وكنث إذا جاري دعا لمضوفة

أشمر حتى يبلغ الساق مؤزري¹⁷⁸

“Komşum beni ziyafete davet ettiğinde,

İzârımı (eteğimi) bacağıma kadar sıyırdım ben.”

Şair, ضيف kökünden ism-i mef'ûl olan مَضِيفَةٌ yerine aynı kelimenin i'lâl edilmiş hali olan مَضُوفَةٌ 'yi kullanmıştır. Onun lehçesinde مَضُوفَةٌ 'deki vâv, مَضِيفَةٌ 'deki yâ'dan daha açıktır. Burada yâ harfi, kendisinden önceki dammeden dolayı vâv'a kalbolunmuştur. Çünkü مَضِيفَةٌ 'nin aslı مَضِيفَةٌ idi. Damme kendisinden önceki sahih ve sakin harf olan ض 'a nakledildi. Böylece مَضِيفَةٌ oldu. Dammeden sonra gelen sakin yâ ile telaffuz dile ağır geldiğinden ve vâv harfinin dammeye benzerliğinden dolayı yâ harfi vâv'a çevrildi ve مَضُوفَةٌ oldu. Bu, dilcilerin çoğunluğuna göre şâz¹⁷⁹, el-Ahfeş'e göre ise kıyasîdir¹⁸⁰.

El- Ahfeş, sakin, öncesi dammeli ve kelimenin orta harfi olan her bir yâ harfinin vâv'a kalbolunduğu görüşündedir (مَضُوفَةٌ). Dilcilerin çoğunluğu ise aynı özellikteki yâ harfinin sıhhatinden dolayı, üstteki paragrafta anlatıldığı şekilde dammenin kesraya çevrildiği görüşünü ileri sürmektedirler (مَضِيفَةٌ).¹⁸¹ Ayrıca فُعْلَى veznindeki kelime sadece sıfat olursa, bu durumda yâ'nın sahih olarak kaldığı daha önce zikredilmişti.

Sibeveyh'in, el-Kitâb'ında dediği gibi Araplara göre yâ harfi, vâv'dan daha hafif ve daha kolaydır.¹⁸² Yâ harfini vâv'dan daha hafif görmelerine rağmen sesle ilgili bir illet olmaksızın yâ'nın vâv'a dönüştürülme örnekleri onlardan vârid olmuştur: الفَتْوَى / التَّقْوَى ... gibi.¹⁸³ İbn Cinnî bunu istihsan (iyi, hoş, güzel ve uygun bulmak) konusuyla

¹⁷⁸ İbn Usfûr, *Age*, C. 2. , s. 470. ; İbn Yaîş, *Şerhu 'l-Mufasssal*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, ty. , C. 10. , s. 81.

¹⁷⁹ el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 136.

¹⁸⁰ İbn Yaîş, *Age*, C. 10. , s. 81.

¹⁸¹ İbn Usfûr, *Age*, C. 2. , s. 469-470. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 251.

¹⁸² Sibeveyh, *Age*, C. 4. , s. 338.

¹⁸³ Gulâm Nebî, *Age*, s. 245.

bağlantılı ve sanki vâv için bir zorunluluk olarak yorumlamıştır.¹⁸⁴ Yine bu çerçevede İbn Cinnî şu sözleri kaydetmiştir. “Genel olarak yâ'nın vâv'a karşı çok üstün olduğunu görmez misin? Bununla birlikte daha sonra bu durumdan sıkılıp basit bir şekilde yâ'yi vâv'a kalbetmeye yöneldiler. Hiçbir şey bir halden bir hale geçmekten daha basit değildir. Dolayısıyla sevilip istenen şey çok olursa usanılır...”¹⁸⁵

Sonuç olarak vâv'ın yâ'ya dönüştürülme şartlarıyla karşılaştırıldığında yâ'nın vâv'a kalbedilme durumları gerçekten azdır.

3.2. NAKİL – İSKÂN (TESKÎN) İLE YAPILAN İ'LÂL

İ'lâlin bu türünde harekeli illet harfinin harekesi bir önceki sakin ve sahih harfe nakledilir. Bundan sonra illet harfi, harekeden soyutlanmasıyla birlikte kendi sûreti üzere kalır.¹⁸⁶ İ'lâlin bu çeşidi vâv ve yâ harflerine mahsustur. Elif harfi bu i'lâl alanına dahil edilmez. Çünkü vâv ve yâ harfleri hareke alabilir. Fakat elif, mutlak sûrette hareke alamaz.¹⁸⁷

Buradaki i'lâl ile, sadece hareke ele alınmakta, kelimedeki asıl harfler olduğu gibi kalmaktadır. Amaç, illet harflerinden bir kısmının harekelerinde değişiklik yapmamız ve belli şartlar muvacehesinde ağırlığı gidermek için harekeyi illet harfinden bir önceki sahih harfe nakletmemizdir. Bu durumda illet harfi sakin olarak kalır. Bundan dolayı bu i'lâl türüne nakilli i'lâl (الإِعْلَالُ بِالتَّغْلِيلِ) denildiği gibi sakin kılma yoluyla yapılan i'lâl anlamında “teskînli i'lâl (الإِعْلَالُ بِالتَّسْكِينِ)” de denir.¹⁸⁸

Bu tür i'lâl şu çerçeve üzerine bina edilir: İlet harfi aslî haldeyken kendi cinsine uygun bir harekeyle harekeli ise, harekesi kendisinden önceki sakin harfe nakledildikten sonra kendisinin sakin olarak kalması gerekir.

Misâl: يَبِيعُ → يَبِيعُ / يَبِيعُ / يَبِيعُ → يَبِيعُ / يَبِيعُ / يَبِيعُ → يَبِيعُ / يَبِيعُ / يَبِيعُ → يَبِيعُ / يَبِيعُ / يَبِيعُ → يَبِيعُ / يَبِيعُ / يَبِيعُ ... gibi.¹⁸⁹

¹⁸⁴ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, Dâru'l-Hüdâ li't-Tibâati ve'n-Neşr (Tah. Muhammed Ali en-Neccâr), 2. Baskı, Beyrut, ty. , C. 2. , s. 231. ; *el- Munsıf*, C. 2. , s. 157.

¹⁸⁵ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, C. 1. , s. 87.

¹⁸⁶ Abbâs Hasan, *en-Nahvü 'l-Vâfi*, Dâru'l-Meârif, 7. Baskı, Mısır, ty. , C. 4. , s. 794.

¹⁸⁷ Gulâm Nebî, *Age*, s. 256.

¹⁸⁸ el-Eşmûnî, *Age*, C. 3. , s. 813. ; *Age*, s. 257.

¹⁸⁹ Abbâs Hasan, *Age*, C. 4. , s. 795. ; *el-Esterâbâdî*, *Age*, C. 3. , s. 144.

3.2.1. Nakille Yapılan İ'lâl Kaideleri

Nakille i'lâlde illet harfinin harekesinin kendinden önceki sakin ve sahih harfe nakledildiğini söylemiştik. İşte bu nakilden sonra illet harfi ya kendi sûreti üzere kalır, ya başka bir harfe dönüşür ya da hazfedilir. Nakille yapılan i'lâlin birtakım şartları, durumları vardır.¹⁹⁰

3.2.1.1. Yalnızca Harekenin Nakledilmesiyle Yapılan İ'lâl

Vâv dammeli, yâ kesralı olarak kelimenin orta harfi konumundaysa ve bu harflerden önce de sakin sahih harf varsa vâv'ın dammesinin, yâ'nın kesrasının önceki sakin sahih harfe nakledilmesi vacip olur.¹⁹¹

Vâv'ın dammesinin nakline misâl: يَفُورُ → يَفُورُ → يَفُورُ / يَفُورُ → يَفُورُ → يَفُورُ / يَفُورُ → يَفُورُ → يَفُورُ ... gibi.

Yâ'nın kesrasının nakline misâl: يَجِيءُ → يَجِيءُ → يَجِيءُ / يَجِيءُ → يَجِيءُ → يَجِيءُ / يَجِيءُ → يَجِيءُ → يَجِيءُ ... gibi.

Yukarıdaki misâllerde vâv ve yâ'nın harekeleri kendilerinden önceki sakin harfe nakledildi. Bu işlemten sonra vâv ve yâ'dan her biri kendi sûretleri üzere kaldı.

3.2.1.2. Harekenin Nakledilmesiyle Birlikte Harfin Kalbedilmesi Şeklinde Yapılan İ'lâl

a) Vâv'ın fethasının kendinden önceki sakin sahih harfe nakledilmesi ve vâv'ın elif'e kalbedilmesiyle yapılır. Bu i'lâlin yapılış yer ve şekilleri.¹⁹²

- اِفْعَال bâbındaki ecvef fiillerin mâzî sîgasında yapılır.

Misâl: أَقْوَمَ → أَقْوَمَ → أَقْوَمَ / أَطْوَعَ → أَطْوَعَ → أَطْوَعَ / أَجْوَبَ → أَجْوَبَ → أَجْوَبَ → أَجْوَبَ / أَجْوَبَ → أَجْوَبَ ... gibi.

- اِسْتِفْعَال bâbındaki ecvef fiillerin mâzî sîgasında yapılır.

¹⁹⁰ Tural, *Age*, s. 252. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 258.

¹⁹¹ Tural, *Age*, s. 264.

¹⁹² *Age*, s. 254.

→ اسْتَطَوَّعَ / اسْتَطَوَّعَ → اسْتَقَامَ → اسْتَقَوْمَ / اسْتَقَوْمَ / اسْتَجَابَ → اسْتَجَوَّبَ → اسْتَجَوَّبَ → اسْتَجَوَّبَ → اسْتَطَاعَ / اسْتَطَاعَ ... gibi.

- Orta harfî vâv'dan dönüştürmüş elif olan ecvef fiillerin malûm ve meçhûl muzâri sîgasında yapılıdır.

Misâl: يَزُورُ → يَزُورُ / يَقَالُ → يَقُولُ → يَقُولُ / يَخَافُ → يَخُوفُ → يَخُوفُ / يَنَامُ → يَنَامُ → يَنَامُ → يَنَامُ → يَنَامُ → يَنَامُ ... gibi.

- اسْتِفْعَالِ bâbındaki ecvef fiillerin meçhûl muzâri sîgasında yapılıdır.

Misâl: يُعَوِّدُ / يُضَاءُ → يُضَوِّئُ → يُضَوِّئُ / يُجَابُ → يُجَابُ → يُجَابُ / يُقَامُ → يُقَامُ → يُقَامُ → يُقَامُ → يُقَامُ → يُقَامُ ... gibi.

- اسْتِفْعَالِ bâbındaki ecvef fiillerin meçhûl muzâri sîgasında yapılıdır.

Misâl: يُسْتَعِينُ → يُسْتَعِينُ / يُسْتَقَامُ → يُسْتَقَامُ → يُسْتَقَامُ / يُسْتَقَوْمُ → يُسْتَقَوْمُ / يُسْتَقَوْمُ → يُسْتَقَوْمُ → يُسْتَقَوْمُ → يُسْتَقَوْمُ → يُسْتَقَوْمُ → يُسْتَقَوْمُ ... gibi.

- Ecvef-i vavî olan mâzî fiilden مَفْعَلٌ vezninde gelen isimlerde uygulanır.

Misâl: مَنُورٌ / مَزَارٌ → مَزُورٌ → مَزُورٌ / مَقَالٌ → مَقُولٌ → مَقُولٌ / مَطَافٌ → مَطُوفٌ → مَطُوفٌ → مَطُوفٌ → مَطُوفٌ → مَطُوفٌ ... gibi.

- اسْتِفْعَالِ ve اسْتِفْعَالِ bâblarındaki mâzî ecvef fiillerden türeyen ism-i mef'ûl, mimli mastar, ism-i zaman veya mekânlarda uygulanır.

Misâl: مُذَوِّبٌ / مُرَادٌ → مُرَوِّدٌ → مُرَوِّدٌ / مُطَاعٌ → مُطَوِّعٌ → مُطَوِّعٌ / مُذَارٌ → مُذَوِّرٌ → مُذَوِّرٌ → مُذَوِّرٌ → مُذَوِّرٌ → مُذَوِّرٌ ... gibi.

Bütün bu misâllerde vâv'ın harekesi (fetha) kendinden önceki sakin sahih harfe nakledildi. Daha sonra vâv'ın aslî harekesinden ve önceki harfin fethalı olmasından dolayı vâv elif'e kalbedildi. Böylece nakil ve kalble i'lâl gerçekleşti.

b) Yâ'nın fethasının kendinden önceki sakin sahih harfe nakledilmesi ve yâ'nın elif'e kalbedilmesiyle yapılır. Bu i'lâlin yapılış yer ve şekilleri:¹⁹³

- اِفْعَال bâbındaki ecvef fiillerin mâzî sîgasında yapılır.

Misâl: أَسِيلَ / أَضَافَ → أَضَيْفَ → أَضَيْفَ / أَبَاعَ → أَبَيْعَ → أَبَيْعَ / أَسَارَ → أَسِيرَ → أَسِيرَ / أَسِيلَ → أَسِيلَ ... gibi.

- اِسْتَفْعَال bâbındaki ecvef fiillerin mâzî sîgasında yapılır.

Misâl: اِسْتَفَادَ → اِسْتَفَيْدَ → اِسْتَفَيْدَ / اِسْتَمَالَ → اِسْتَمَيْلَ → اِسْتَمَيْلَ / اِسْتَدَانَ → اِسْتَدَيْنَ → اِسْتَدَيْنَ / اِسْتَضَيْفَ → اِسْتَضَيْفَ → اِسْتَضَيْفَ / اِسْتَزَادَ → اِسْتَزَيْدَ → اِسْتَزَيْدَ ... gibi.

- Orta harfî yâ'dan dönüşmüş elif olan malûm sülâsî ecvef fiillerin muzâri sîgasında yapılır.

Misâl: يَهَيَّبُ → يَهَيَّبُ → يَهَيَّبُ (يَهَيَّبُ) / يَهَيَّبُ → يَهَيَّبُ (يَهَيَّبُ) ... gibi.

- اِفْعَال bâbındaki ecvef fiillerin meçhûl muzâri sîgasında yapılır.

Misâl: يُفِيدُ → يُفِيدُ / يُجَالُ → يُجَالُ → يُجَالُ / يُضَافُ → يُضَافُ → يُضَافُ / يُبَيِّعُ → يُبَيِّعُ → يُبَيِّعُ / يُفَادُ → يُفَادُ ... gibi.

- اِسْتَفْعَال bâbındaki ecvef fiillerin meçhûl muzâri sîgasında yapılır.

Misâl: يُسْتَحِيلُ → يُسْتَحِيلُ / يُسْتَدَانُ → يُسْتَدَانُ → يُسْتَدَانُ / يُسْتَبَانُ → يُسْتَبَانُ → يُسْتَبَانُ / يُسْتَحَالُ → يُسْتَحَالُ ... gibi.

- Ecvef-i yâi olan mâzî fiilden مَفْعَلٌ vezninde gelen isimlerde uygulanır.

Misâl: مَرِيدٌ / مَسَارٌ → مَسِيرٌ → مَسِيرٌ / مَعَائِشُ → مَعَائِشُ → مَعَائِشُ / مَقَائِسُ → مَقَائِسُ → مَقَائِسُ / مَقَائِسُ → مَقَائِسُ ... gibi.

¹⁹³ Tural, Age, s. 255.

Ancak مَدَّين ve مَرَّيم kelimeleri şâzdır. Kıyas uygulandığı zaman مَدَّان ve مَرَّام şeklini alırlar. El-Müberred'e göre bu kelimelerde şâz bir durum yoktur. Çünkü مَفْعَلْ vezninde gelen kelime için fiile benzeyen isimlerden olması şartı ileri sürülür.¹⁹⁴ Fiile benzeyen isimlerden olmasından maksat, vezninin muzâri fiil vezni gibi olmasıdır: İki fetha arasında bir sakini ihtiva eden مَفْعَلْ vezni, يَعْلمْ muzâri fiil veznine benzemektedir.

c) Vâv'ın kesrasının kendinden önceki sakinin harfe nakledilmesi ve vâv'ın yâ'ya kalbedilmesiyle yapılır. Bu i'lâl, vâv'dan önceki harf harekeli ise harekesi hafzedildikten sonra vâv'ın kesrasının bu harfe nakledilmesi ve vâv'ın yâ'ya kalbedilmesi şeklinde gerçekleştirilir. Bu i'lâlin yapılaş yer ve şekilleri:¹⁹⁵

- Ecvef-i vavî olan meçhûl mâzî fiil sîgasında uygulanır. Burada mâzî fiil ister mücerred ister mezîd olsun fark etmez.

Misâl: أَجُوبَ / أُعِيدَ → أُعُودَ → أُعُودَ / أُصِيبَ → أُصِوبُ → أُصِوبُ / قِيلَ → قَوْلَ → قَوْلَ → أُجُوبَ / أُسْتَعِيدَ → أُسْتَعُودَ → أُسْتَعُودَ / أُسْتَطِيفَ → أُسْتَطِوْفَ → أُسْتَطِوْفَ / أُقْتِيدَ → أُقْتِيدَ → أُقْتِيدَ / أُجُوبَ → أُجُوبَ / أُسْتَعِيدَ → أُسْتَعُودَ → أُسْتَعُودَ / أُسْتَعُودَ → أُسْتَعُودَ ... gibi.

Yukarıdaki misâlde görüldüğü gibi قِيلَ 'nin aslı قَوْلَ idi. Vâv'dan önceki harf (ق), dammeyle harekeli olduğundan bu harfin harekesi ağır görülüp hafzedildi. Vâv'ın kesrası da kâf'a verildi. Böylece قَوْلَ fiili قَوْلَ şeklini aldı. Bu durumda vâv sakin, mâkablî meksûr olduğu için vâv harfini yâ harfine kalbettik, قِيلَ oldu. Bu işlemten sonra yâ sakin, mâkablî meksûr olduğundan yâ harfi hali üzere medli okundu ve قِيلَ oldu.¹⁹⁶

- اِسْتَفْعَالْ ve اِفْعَالْ bâblarındaki ecvef-i vavî olan fiillerin muzâri sîgalarında uygulanır.

Misâl: يُطَوِّعُ / يُضِيءُ → يُضِوْءُ → يُضِوْءُ / يُنِيرُ → يُنِيرُ → يُنِيرُ / يُخِيفُ → يُخِوْفُ → يُخِوْفُ → يُطَوِّعُ / يُطَوِّعُ → يُطَوِّعُ / يُصِيبُ → يُصِوبُ → يُصِوبُ / يُسْتَفْعِمُ → يُسْتَفْعِمُ → يُسْتَفْعِمُ / يُسْتَعِيدُ → يُسْتَعِيدُ → يُسْتَعِيدُ / يُسْتَعِيدُ → يُسْتَعِيدُ / يُسْتَعِيدُ → يُسْتَعِيدُ ... gibi.

¹⁹⁴ el-Hamlâvî, *Age*, s. 194.

¹⁹⁵ Tural, *Age*, s. 255-256.

¹⁹⁶ Akbal, *Age*, s. 447.

İsm-i mef'ûl örneklerinde görüldüğü gibi vâv'ın dammesi kendinden önceki sakin sahih harfe nakledildi. Dolayısıyla iki sakin (ilk vâv ve ism-i mef'ûl vâv'ı) bir araya geldi. Bundan sonra vâv'lardan biri hafzedildi. Şayet kelimenin orta harfi olan ilk vâv'ı hafzederseniz kelime, مَفُؤْلُ vezninde مَفُؤْلُ halini alır. Eğer ikinci vâv'ı hafzederseniz kelime yine مَفُؤْلُ sîgasına girmiş olur. Fakat bu kez kelime, مَفْعُلُ vezni üzere gelmiş olur. Yani birinci vâv'ın hafzedilmesi durumunda kelimenin vezni مَفُؤْلُ , ikinci vâv'ın hafzedilmesi durumunda ise kelimenin vezni مَفْعُلُ olur.

İsm-i mef'ûl sîgasında nakilden sonra ecvef-i vâvî olan kelimelerde (مَفُؤْلُ → مَفُؤْلُ ... gibi) vâv'lardan birinin, ecvef-i yâî olanlarda (مَبْيُوعٌ → مَبْيُوعٌ ... gibi) ise tercihen vâv'ın hafzedilmesi gerekir.¹⁹⁸

Kısaca Cemîl olarak bilinen Arap şair Ebû Amr Cemîl b. Abdillâh b. Ma'mer el-Uzrî'nin (ö. 82/701) şiirinde geçen مَزُورُ kelimesi ve mualleka sahibi Arap şair Lebîd b. Rebîa'nın (ö. 40 veya 41/660 veya 661) dizelerinde geçen مَدُوفٌ kelimesi konumuz açısından örnek teşkil etmektedir.¹⁹⁹

رُورُوا بُنْيَنَةً وَ الْحَبِيبُ مَزُورُ
إِنَّ الزِّيَارَةَ لِلْحَبِيبِ يَسِيرُ
.....

كَأَنَّ دِمَاءَهُمْ تَجْرِي كُمَيْتًا
وَ وَرْدًا قَانِيًا , شَعْرٌ مَدُوفٌ

“Buseyne'yi ziyaret edin, dost ziyaret edilir. Zirâ dostu ziyaret kolay gelir insana.”
.....

“Kanları sanki doru bir at gibi (kırmızı şarap gibi), kızıl bir gül gibi akıyor, sanki karmakarışık bir saç.”

İsm-i mef'ûl kiplerinde i'lâl konusu, “hazifle i'lâl” türüne de dahil olduğu için ilgili başlık altında daha ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

b) Yâ'nın kesrası veya dammesinin kendinden önceki sakin sahih harfe nakledilmesi ve yâ'nın hafzedilmesiyle gerçekleştirilir. Bu i'lâlin yapılış yer ve şekilleri:²⁰⁰

¹⁹⁸ el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 147. ; İbn Cinnî, *el-Munşaf*, C. 1. , s. 287.

¹⁹⁹ el-Hamlâvî, *Age*, s. 195.

²⁰⁰ Tural, *Age*, s. 257.

- Ecvef-i yâî olan sülâsî ve mezîd fiillerin meczûm muzârî sîgalarında meydana gelir. Yâ harfinin kesrası kendinden önceki sakin sahih harfe nakledilir. Nakille birlikte ictimâ-ı sakineyn meydana gelir. Bundan dolayı yâ harfî hazfedilir.

Misâl: لَمْ يُعِيشْ → لَمْ يُعِيشْ / لَمْ يَسِرْ → لَمْ يَسِيرْ / لَمْ يَبِعْ → لَمْ يَبِيعْ (لَمْ يَبِيعْ) لَمْ يَبِيعْ → لَمْ يَبِيعْ / لَمْ يُعِيشْ → لَمْ يُعِيشْ ... gibi. Bu örneklerde müteharrîk olan yâ'nın kesrası kendinden önceki sakin sahih harfe nakledildi. Böyle olunca iki sakin (yâ ve ondan sonra gelen harf) cem oldu. Sonuç itibarıyla iki sakinin birlikteliğini gidermek için yâ harfî hazfedildi.²⁰¹

- Ecvef-i yâî olan fiillerin ism-i mef'ûllerinde uygulanır. Bu kelimelerde i'lâl işleminin uygulanırken yâ'nın dammesi kendinden önceki sakin sahih harfe nakledilir. Nakille birlikte ictimâ-ı sakineyn meydana gelir. İki sakinin biri yâ harfî, diğeri ise ism-i mef'ûl vâv'ıdır. Bu durumun def'i için yâ harfî hazfedilir. Hazfedilen yâ harfine delalet etmesi ve yâ'nın vâv'a dönüşmemesi için bir önceki harfin dammesi, kesraya çevrilir. Aksi takdirde vâvî olanla yâî olan karışır. Bu durumda vâv harfî sakin, mâkabli meksûr olduğu için vâv, yâ'ya kalbedilir. Yâ sakin, makabli meksûr olduğundan yâ harfî hali üzere med edilir.²⁰²

Misâl: مَزُودٌ → مَزُودٌ / مَزِيدٌ / مَبِيعٌ → مَبِيعٌ (مَبُوعٌ) مَبُوعٌ → مَبُوعٌ / مَبِيعٌ → مَبِيعٌ / مَبِيعٌ / مَبِيعٌ ... gibi.

Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı ayet-i kerîmelerde geçen ecvef-i yâî ism-i mef'ûller konumuza misâl teşkil etmektedir: ²⁰³“وَقَصْرِ مَشِيدٍ” / ²⁰⁴“وَكَاثِبِ الْجِبَالِ كَثِيْبًا مَهِيْلًا”

Temîmoğullarının lugatında ecvef-i yâî olan kelimelerin i'lâlli hali değil tashihi kullanılır: مَحْيُوطٌ / مَدْيُونٌ / مَبِيعٌ ... gibi. Böyle kullanımın sebebi, yâ'nın üzerindeki dammenin, bir sonraki harf olan vâv'la uyumlu olmasıdır.²⁰⁵

²⁰¹ Tural, *Age*, s. 257.

²⁰² Akbal, *Age*, s. 457-458. ; el-Hamlâvî, *Age*, s. 195.

²⁰³ Hacc 22/45.

²⁰⁴ Müzzemmil 73/14.

²⁰⁵ Gulâm Nebî, *Age*, s. 277.

Abbas b. Mirdâs es-Selemî'nin (ö. ?) şiirinde geçen مَعْيُون kelimesi buna örnektir:

206 قَدْ كَانَ قَوْمُكَ يَحْسُبُونَكَ سَيِّدًا وَ إِخَالُ أَنْكَ سَيِّدٌ مَعْيُونٌ

“Kavmin seni soylu bir lider olarak görüyordu. Ben de senin nazar değebileceğ bir soylu lider olduğunu düşünüyorum.”

El-Müberred, ecvef-i yâîlerin ism-i mef'ûlllerinde tashîhin (kelimeye i'lâl uygulamadan tam söylemenin) zarûrî olduğu, bu konuda kıyasın geçerli olmadığı görüşünü savunmaktadır.²⁰⁷ Gerçi dilcilerin çoğu El-Müberred'in bu görüşünü, onun zarûret halinde kelimenin tashîhine cevaz vermesi şeklinde anlamışlardır.²⁰⁸

El-Cevherî (ö. 400/1009'dan önce) ise bu konuda bazı dilcilerin kıyasa başvurduğunu belirtmektedir.²⁰⁹

Genel olarak ecvef-i yâîlerin ism-i mef'ûlllerinde Mısırlılar tashihi tercih etmektedirler. Onlar konuşmalarında فُلَانٌ مَدْيُونٌ لِفُلَانٍ ifadesini kullanmaktadırlar.

Bazı Araplar da ecvef-i vâvî olan bazı kelimelere i'lâl uygulamayıp öylece kullanmışlardır. Bu bağlamda Araplardan şu misâller işitilmiştir: / فَرَسٌ مَقْوُودٌ / ثَوْبٌ مَصْنُودٌ / رَجُلٌ مَعْوُودٌ / مَسْكٌ مَدْوُوفٌ / حَدِيثٌ مَقْوُولٌ . Bu durum, dilcilerin çoğunluğuna göre şâzdır. Çünkü vâv, yâ'dan daha ağırdır.²¹⁰

3.2.1.4. Kalb ve Hazifle Birlikte Hareke Naklinin Uygulandığı İ'lâl

a) Vâv'ın harekesinin (fethasının) kendinden önceki sakin sahih harfe nakledilmesi, vâv'ın elif'e kalbedilmesi ve hazfedilmesi şeklinde gerçekleşir. Bu i'lâlin yapılış yer ve şekilleri:²¹¹

- Ecvef-i vâvî olan fiillerin اِفْعَالٌ ve اِسْتِفْعَالٌ bâblarındaki masterlarında ortaya çıkar.

²⁰⁶ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, C. 1. , s. 261. ; el-Hamlâvî, *Age*, s. 195.

²⁰⁷ el-Müberred, *Age*, C. 1. , s. 239.

²⁰⁸ Gulâm Nebî, *Age*, s. 274.

²⁰⁹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtişâfü'd-Darab Min Lisâni'l-Arab*, Matbaatü'n-Nesri'z-Zehebî, 1984, yy. , C. 1. , s. 151.

²¹⁰ İbn Usfûr, *Age*, C. 2. , s. 461. ; el-Hamlâvî, *Age*, s. 195. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 277.

²¹¹ Tural, *Age*, s. 257-258.

Misâl: *إستَفْعَال* veznine örnek olarak *إفْوَامٌ* kelimesini, *إستَفْعَال* vezninden de *إستَفْوَامٌ* kelimesini ele alalım.

Bu iki örnekte vâv'ın fethası kendinden önceki sakin sahih harfe nakledilir ve kelimeler *إفْوَامٌ* / *إستَفْوَامٌ* biçimini alırlar. Bu işlemin ardından vâv'dan önceki harfin harekesi fetha olduğu için vâv, elif'e kalbedilir: *إفَالَمٌ* / *إستَفَالَمٌ*. Bu durumda iki elif yan yana olduğu için ictimâ-ı sakineyn meydana gelir. Bundan dolayı iki elif'ten biri hafzedilir. Hafzedilen elif'in yerine kelimenin sonuna tâ (ة) harfi getirilir ve bu iki mastar kelime son hallerini almış olur: *إستَفَامَةٌ* / *إفَامَةٌ*²¹²

أَجَابَ → *إجَابًا* örneğinde olduğu gibi ة harfi hafzedilebilir. Özellikle de izafet terkinde bu durum görülebilir. Aşağıdaki ayet-i kerime bu konuda örnek verilebilir:

“... *وَ إقَامَ الصَّلَاةَ* ...”²¹³ ayet-i kerîmede *إقَامَ* kelimesindeki ة harfi hafzedilmiştir.²¹⁴

Basralılar, *إفْعَال* ve *إستَفْعَال* vezinlerindeki mahzûf harf konusunda farklı görüşleri sürmüşlerdir. Mahzûf olan harf, nakille i'lâle uğramış olan orta harften munkalib elif mi yoksa if'âl ve istif'âl vezinlerinin mastarlığına delâlet eden zâid elif mi? Şayet *إقَامَ* kelimesindeki eliflerden ilkinin hafzederse kelime *إفَالَةٌ* vezninde *إفَامَةٌ* olur. İkinci elif'i hafzederse kelime yine *إفَامَةٌ* olur. Fakat bu sefer *إفْعَلَةٌ* vezninde gelmiş olur.²¹⁵

Halil b. Ahmed ve Sîbeveyh'e göre burada mahzûf olan elif, ikinci elif'tir. Çünkü zaittir. Zâid olanın hafzedilmesi aslî olanın hafzedilmesinden evlâdır. Halil b. Ahmed ve Sîbeveyh'e göre *إستَفْعَالَةٌ* / *إفْعَلَةٌ* kelimelerinin vezinleri *إفَامَةٌ* / *إفَالَةٌ* 'dür.

El-Ahfeş'e göre ise mahzûf olan, kelimenin orta harfi olan ilk elif'tir. İkinci elif hafzedilmez. Çünkü bu elif, mastara delâlet etmek üzere kelimeye dahil olmuştur. İlk elif'in böyle bir amacı yoktur. Bu yüzden hafzedilmeye uygundur. El-Ahfeş'e göre *إفَامَةٌ* / *إستَفَالَةٌ* kelimelerinin vezinleri *إفَالَةٌ* / *إستَفَالَةٌ* 'dür.²¹⁶

²¹² Gulâm Nebî, *Age*, s. 260.

²¹³ Nûr 24/37.

²¹⁴ el-Hamlâvî, *Age*, s. 195.

²¹⁵ Dervîş, *Age*, s. 122. ; el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 151. ; Tural, *Age*, s. 258.

²¹⁶ Isâm Abdülfettâh Muhammed Nidâ, *Kavâidü't-Tevcih Fi's-Sarfi'l-Arabiyyi*, (Doktora Tezi), Külliyyetü Dâru'l-Ulûm, Kahire 2003, s. 394. ; Sîbeveyh, *Age*, C. 4. , s. 354.

El-Hamlâvî, son tarafa yakınlığından dolayı ikinci elif'in hazfedilmesinin doğru olacağını belirtmektedir. Çünkü ona göre son taraf her zaman i'lâl edilmeye daha yakın ve evlâdır.²¹⁷

İf'âl ve istif'âl bâblarında nakille i'lâli gerektiren bazı kelimeler vardır ki bunlar semâi oldukları için (Araplardan böyle işitildiği için) i'lâl edilmeden kullanılırlar:²¹⁸ اسْتَحْوَذَ → اسْتَحْوَذَ / اِعْوَالَ → اِعْوَالَ ... gibi. Bu tür kelimelerden daha önce de söz edilmişti.

b) Yâ'nın harekesinin (fethanın) kendinden önceki sakin sahih harfe nakledilmesi, yâ'nın elif'e kalbedilmesi ve hazfedilmesi şeklinde gerçekleşir. Bu i'lâlin yapılış yer ve şekilleri:²¹⁹

- Ecvef-i yâi olan fiillerin اِفْعَالٌ ve اِسْتِفْعَالٌ bâblarındaki mastarlarında meydana gelir.

Misâl: İf'âl veznine örnek olarak اِبْيَانٌ kelimesini, istif'âl vezninden de اِسْتِبْيَانٌ kelimesini ele alalım.

Bu iki misâlde yâ fethayla harekeli, ondan önceki bâ harfi ise sakin. Yâ'nın fethası kendinden önceki sakin sahih harfe nakledilir ve kelimeler اِبْيَانٌ / اِسْتِبْيَانٌ biçimini alırlar. Bu işlemin ardından, yâ'dan önceki harfin harekesi fetha olduğu için yâ, elif'e kalbedilir: اِبْيَانٌ / اِسْتِبْيَانٌ . Bu durumda iki elif yan yana olduğu için ictimâ-ı sakineyn meydana gelir. Bunun üzerine iki elif'ten biri hazfedilir. Hazfedilen elif'in yerine kelimenin sonuna ʾ harfi getirilir ve bu iki mastar kelime son hallerini almış olur: اِبْيَانَةٌ / اِسْتِبْيَانَةٌ .

اِبْيَانٌ kelimesindeki eliflerden ilkinini hazfedersek kelime اِبْيَانَةٌ vezninde اِبْيَانَةٌ olur. İkinci elif'i hazfedersek kelime yine اِبْيَانَةٌ olur. Fakat vezin değişir, اِفْعَالَةٌ olur.

اِسْتِبْيَانٌ kelimesindeki eliflerden ilkinini (ki bu mastarın orta harfidir) hazfedersek kelime اِسْتِبْيَانَةٌ vezninde اِسْتِبْيَانَةٌ olur. Eğer ikinci elif'i hazfedersek kelime yine اِسْتِبْيَانَةٌ olur. Fakat bu sefer اِسْتِفْعَالَةٌ vezninde gelmiş olur.

²¹⁷ el-Hamlâvî, *Age*, s. 194.

²¹⁸ *Age*, s. 195.

²¹⁹ Tural, *Age*, s. 258.

3.2.2. İskân (Teskîn) İle Yapılan İ'lâlin Diğer Kaideleri

İskân (teskîn) ile yapılan i'lâlin başka kaideleri de vardır:

1) Vâv ve yâ dammeli veya kesralı olarak kelimenin sonunda bulunup, bunlardan önceki harf de damme veya kesrayla harekeli olursa, vâv ve yâ'nın hareketleri ağır kabul edildikleri için hafzedilir. Böylece bu harfler sakin kılınmış olur.²²⁰

Misâl: إلى الوادي / يرمي / يغزو / يدعو → إلى الوادي / يرمي / يغزو / يدعو ... gibi.

2) İlet harfinin sakin kılınmasından sonra ictimâ-ı sakineyn meydana gelirse, iki sakinin bir araya gelmesini önlemek için sakin kılınan illet harfi hafzedilir. Bir başka ifadeyle, bir kelimedede i'lâl ve kalbten sonra iki sakin cem olsa alâmet olmayan sakin hafzedilir.²²¹

Misâl: يرمون → يرمون → يرمون → يرمون → يرمون → يرمون

Yukarıdaki misâlde sırayla gösterilen i'lâl işlemlerini açıklamaya çalışalım:

Fiilimizin aslı muzârî cemî' müzekker gâib kipi olan يرمون idi. Yâ'nın dammesi ağır görülüp hafzedildi ve fiil يرمون halini aldı. Bu durumda biri yâ, diğeri cemî' müzekker vâv'ı olan iki sakin harf cem oldu. İki sakinin def'i için yâ hafzedildi, fiil يرمون oldu. Cemî' müzekker vâv'ının binasının sıhhati için mîm'in kesrası dammeye çevrildi, يرمون oldu. Vâv sakin, mâkabli dammeli olduğu için bu harf (vâv), hali üzere med edildi ve يرمون oldu.²²²

Şayet son harfin hareketi fetha olursa, bu durumda fetha hafzedilmez.

Misâl: لن يرمي / لن يدعو ... gibi.

Vâv ve yâ sakin harften sonra gelirse aynı şekilde hafif meydana gelmez.

Misâl: دلو / طبي ... gibi.²²³

²²⁰ Tural, *Age*, s. 263. ; Akbal, *Age*, s. 449.

²²¹ Tural, *Age*, s. 263. ; Akbal, *Age*, s. 450.

²²² Akbal, *Age*, s. 451.

²²³ Tural, *Age*, s. 263.

3.2.3. Nakilli İ'lâlin Şart Ve İstisnaları

Nakilli i'lâlin bir takım şart ve istisnaları vardır.²²⁴

1- İllet harfinden önceki sakin harf, sahih olmalıdır. قَاوَمَ / بَايَعَ / عَوَّضَ / عَوَّدَ / بَيَّنَّ / تَقَاوَلَ / تَقَاوَلَتْ fiillerindeki gibi sakin harf, sahih değilse veya i'lâl görmüşse nakille i'lâlden kaçınılır. Çünkü bu fiillerin sarfî yapı ve delâletinin kaybolması ve farklı bâblardaki fiil lafızlarıyla karışma ihtimali vardır: قَاوَلَ / قَاوَلْتُ fiillerinin قَالَ / قَالْتُ şekline dönüşmesi, تَقَاوَلَتْ fiilinin تَقَلْنَا halini alması, عَوَّدْتُ fiilinin عَدْتُ biçimine dönüşmesi gibi.

2- Fiilin mudaaf olmaması gerekir: اِنْبِيضَ / اِسْوَدَّ ... gibi.

3- Fiilin son harfî i'lâl işlemi görmüşse, başka bir ifadeyle, orta harfî vâv veya yâ olan leff fiillerde nakille i'lâl meydana gelmez. اِكْتَوَى / اِحْتَا / اَهُوَى ... gibi. Aksi takdirde aynı türden iki i'lâl peşpeşe gelmiş olur ve karışmaya sebep olur.

4- Fiilin مَا أَفْعَلُهُ / مَا أَفْعَلُ بِهِ taaccub sîgalarından herhangi birinin vezninde olmaması gerekir: مَا أَقَوْمُهُ / مَا أَقَوْمُ بِهِ ... gibi.

5- Kelime أَفْعَلَ vezninde ism-i tafdil olmamalıdır: “إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ”²²⁵ / هُوَ أَتَيْنُ مِنْهُ / هُوَ أَقَوْمُ مِنْهُ /

6- Kelimenin أَفْعَلَ vezninde sıfat-ı müşebbehe olmaması gerekir: اِسْوَدُّ / اِنْبِيضُ ... gibi.

7- Kelime مَفْعَلٌ / مَفْعَلَةٌ / مَفْعَالٌ vezinlerinde gelen ism-i alet ve mübalâğalı ism-i fail olmamalıdır: مِعْوَالٌ / مِعْوَالٌ / مِعْوَالٌ ... gibi.

8- Kelimenin vâv'ından ya da ya'sından sonra elif olmamalıdır: تَجْوَالٌ / تَهَيِّمٌ ... gibi.

9- Mücerred mâzîsinin orta harfî sahih değilse, nakille i'lâlden kaçınılır: عَوَرَ – يَصْنِدُ - صَنِيدٌ / يَعْوَرُ

²²⁴ Tural, *Age*, s. 264-265. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 258-259. ; el-Hamlâvî, *Age*, s. 194. ; Bâvezîr, *Age*, s. 183.

²²⁵ İsrâ 17/9.

Sonuç olarak anlaşılmaktadır ki hareke naklinin yapıldığı i'lâle, kalble i'lâl ve genellikle de hazifle i'lâl eşlik etmektedir. *يَقُولُ / يَبِيعُ* gibi örneklerde vâv ve yâ'nın hakkı, i'lâlin bu harfleri etkilememesidir. Bunun sebebi şu kaidedir: Vâv ve yâ'nın mâkablî sakın kılınmışsa, sahîh harf gibi amel ederler.²²⁶ Ne var ki mâzî fiilin i'lâl olması sebebiyle bu harfler i'lâlden etkilenmiştir. İbn Cinnî bu konuda şu sözleri söylemiştir: “... *Muzâriye gelince, biri sahîh, diğeri mu'tel olmasın diye, mâzîye uyarak onu i'lâl ettiler.*”²²⁷

Yine ortaya çıkmıştır ki nakillî i'lâl mücerred olsun, mezîd olsun, vâvî olsun, yâî olsun ecvef fiile özgüdür. Bu durum, fiilin if'âl ve istif'âl bâblarından muzâri, ism-i fail, ism-i mef'ûl, ism-i mekân ve mastar sîgalarının hepsinde geçerlidir.

Bazı çağdaş araştırmacılar *يَقُولُ / يَبِيعُ* gibi örneklerdeki nakillî i'lâlî, vâv veya yâ'nın, damme veya kesrayla bir araya gelmesi ve bu durumun hoş karşılanmamasından dolayı bu harflerin düşürülmesi şeklinde izah etmişlerdir. Onlara göre damme veya kesra tek başına kalmakta ve kelimenin ahengi bozulmakta, mahzûf olan harfin yerine hareke uzatılmaktadır. Yani vâv ve yâ harfleri, hafzedildikten sonra med harfi konumunda yeniden getirilmektedir. Böylece söz konusu kelimelere *يَقُولُ / يَبِيعُ* denmektedir. Bu araştırmacılara göre burada meydana gelen şey hareketin nakli değil, aksine vâv ya da yâ'nın düşürülmesidir. Buna göre orta harflerinin hafzedilmesiyle söz konusu iki fiilin vezni *يَقُولُ / يَقِيلُ* olur. *أَقَامَ / مُقِيمٍ / مُقَامٍ* vb. örneklerde de durum aynıdır.²²⁸

İleri sürülen bu görüşlerin kabulü de reddi de mümkündür. Bu görüşlerin reddi sadedinde şunlar söylenebilir:

- Dilcilerden hiçbiri harfin yerine bir şey getirmenin (bedel), hareketin uzatılmasıyla mümkün olduğunu söylememiştir.

- Hareke bazen tahfif için hafzedilebilir. Harfler ise ancak açık bir illetten dolayı hafzedilebilir. Örneğin vâv ve yâ ictimâ-ı sakineyn veya cezm olma gibi durumlarda hafzedilebilir: *... لَمْ يَزِمَ / أَعَزَّنَ* gibi. *يَقُولُ / يَبِيعُ* örneklerinde ise vâv ve yâ'nın hafzedilmesi için illet açık değildir.

²²⁶ İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 1. , s. 248.

²²⁷ *Age*, C. 1. , s. 247.

²²⁸ Şâhîn, *Age*, s. 198. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 261.

- يَبِيغُ / يَفُومُ - örneklerinde vâv ve yâ'yı hazfedip de tekrar medli sûretleriyle getirmenin ne faydası olabilir?

- Kadîm dilcilerle bazı çağdaş araştırmacılar arasındaki ihtilaf sadece gerekçelendirme ve sîganın aslı konusundadır. يَبِيغُ örneğindeki kaf'ın dammesi ve يَفُومُ örneğindeki bâ'nın kesrası, hem kadîm dilcilere hem bazı çağdaş araştırmacılara göre orta harfin dammesi ve kesrasıdır. Fakat kadîm dilcilere göre bu iki hareke ilk harfe nakledildi. Bazı çağdaş araştırmacılara göre ise nakledilmedi. Sadece üzerinde hareke bulunan harf hazfedildi.²²⁹

3.3. HAZİFLE YAPILAN İ'LÂL

Hazif, kalb ve nakil gibi bir i'lâl türüdür. Terim olarak “hazif”, ziyâde (ilave) sözcüğünün zıddı olup kelimedeki asıl harflerden birini atmak, yok etmek demektir. Dolayısıyla hazifle i'lâl, harfi atmak sûretiyle yapılır.²³⁰ İki kısımdır.²³¹

1) Kıyâsî olarak yapılan hazifle i'lâl:

İctimâ-ı sâkineyn, telaffuzda zorluk, ağırlık (istiskâl) gibi kelimenin yapısıyla ilgili (tasrîfi) herhangi bir illetten dolayı meydana gelen haziftir. Bu i'lâl şu üç meseleyle ilgilidir:²³²

a) Fiildeki zâid harfle ilgilidir.

b) Misâl fiilin ve mastarının ilk harfiyle ilgilidir.

c) Orta harfi ve son harfi aynı olan sülâsî fiil, harekeli merfû zamire bitiştğinde söz konusu fiilin orta harfiyle ilgilidir.

2) Gayr-ı kıyâsî olarak yapılan hazifle i'lâl:

²²⁹ Gulâm Nebî, *Age*, s. 262-263.

²³⁰ Karaman, Topaloğlu, *Age*, s. 93.

²³¹ el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 292. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 264. ; Bazı sarf âlimleri ise hazfi üç kısma ayırırlar: 1- İlâl ile ilgili hazif: Herhangi bir illetten dolayı düzenli yapılan hazif (عَصًا / قَاضٍ) gibi. 2- Terhîmî hazif: (مِ / مِ) gibi düzenli yapılmayan hazif 3- İlletsiz hazif: Herhangi bir illet olmaksızın tahfif amaçlı yapılan hazif

²³² el-Hamlâvî, *Age*, s. 195-196.

Telaffuzu hafifletme amacıyla yapılan, herhangi bir kuralı olmayan ve tesadüfi hazif de denilen i'lâldir.²³³

3.3.1. Kıyâsî Hazfin Yapılış Şartları ve Durumları

Bu tür hazfin yapılış şart ve durumları aşağıdaki başlıklarda ele alınmıştır:

3.3.1.1. Ef'ale (أَفْعَل) Vezninin Hemzesinin Hazfedilmesi

Mâzî fiil أَفْعَل vezninde geldiği zaman, bu fiilin muzârisinden, ism-i fâil ve ism-i mef'ûlünden hemze hazfedilir.²³⁴

Misâl: (أَرْسَل) / مُكْرَمٌ → مُؤَكْرَمٌ / مُكْرَمٌ → مُؤَكْرَمٌ / أُكْرَمٌ → أُكْرَمٌ / يُكْرَمٌ → يُؤَكْرَمٌ → (أَكْرَمَ) → يُؤَرْسِلُ → يُؤَرْسِلُ / مُؤَرْسِلٌ / مُؤَرْسِلٌ → مُرْسِلٌ / مُؤَرْسِلٌ / مُرْسِلٌ → مُرْسِلٌ ... gibi.

Örneklerde görüldüğü üzere أُكْرَمٌ gibi iki hemzenin bir araya gelmesinin ağır görülmesi (sıklet) ve hoş karşılanmamasından (kerahet) dolayı hafifletme amacıyla ikinci hemzeler vücûben hazfedildi. Zaruret hali veya مُؤَرْنَبَةٌ²³⁵ gibi nadir olarak kullanılan kelimeler dışında bu hemzelerin aslı üzere sabit kalması (hazfedilmemesi) caiz değildir. Dil âlimleri, bu örneklerde muzârât harfi arızî olduğu için hemzenin vâv'a kalbedilmesinin çirkin olduğu görüşünü benimsediler ve hazfi elzem gördüler. Böyle olunca da bir kalıp üzere kullanılsın, karışıklık olmasın diye bâbın kalan kısmını ona hamlettiler. Ayrıca hemzenin أَفْعَل vezninde sabit kalması, bu veznin rubâî mücerred olan يُفْعَلُّ - فَعَّلَ vezniyle karışmasına yol açar: يُؤَكْرَمٌ → فَعَّلَ = يُؤَكْرَمٌ → أَكْرَمَ gibi.²³⁶

Ayet-i kerîmelerden konumuzla ilgili bazı misâller:

وَجَعَلْنِي مِنْ " / "وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ" / "إِنَّا كُنَّا مُرْسَلِينَ" / "وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً"²³⁷ / "الْمُكْرَمِينَ"²⁴⁰

Şairin şu sözü (يُؤَكْرَمًا) bu konuda şâz kullanıma örnektir:²⁴¹

²³³ el-Hamlâvî, *Age*, s. 195 ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 264.

²³⁴ el-Hamlâvî, *Age*, s. 196. ; Tural, *Age*, s. 259. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 265.

²³⁵ Sibeveyh, *Age*, C. 4. , s. 280. ; Örneğin tavşanların çok olması sebebiyle أَرْضٌ مُؤَرْنَبَةٌ denmesi gibi.

²³⁶ el-Hamlâvî, *Age*, s. 196. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 265. ; Tural, *Age*, s. 259.

²³⁷ En'âm 6/61.

²³⁸ Duhân 44/5.

²³⁹ Sâffât 37/181.

²⁴⁰ Yâsîn 36/27.

²⁴¹ el-Hamlâvî, *Age*, s. 196.

“Çünkü o, değer verilmeyi hak eden bir zattır.”

3.3.1.2. Misâl-i Vâvî Olan Fiilin İlk Harfinin Hazfedilmesi

Orta harfî, mâzî sîgasında meftûh, muzârî sîgasında meksûr olan - (يَفْعُلُ) vezninde gelen - sülâsî, malûm misâl-i vâvî fiilin muzârî, emir, nehiy ve mastar kiplerindeki ilk harf (vâv) hazfedilir. Kısa bir kaide olarak şöyle de denebilir: Vâv, kesra ile meftûh yâ arasında bulunduğu zaman hazfedilir. Mastar kipindeki vâv'ın hazfedilebilmesi için mastarın فَعْلَةٌ vezninde gelmesi ve mahzûf olan harfin yerine bedel olarak ة harfinin getirilmesi gerekir.²⁴²

Muzârî sîgaya misâl: وَعَدَ → (يُوعِدُ) → وَصَلَ / يَعْصِلُ → وَجَدَ / يَجِدُ → وَرَدَ / يَرُدُّ → وَصَفَ / يَصِفُ ... gibi. Ayet-i kerime: “الشَّيْطَانُ يَعِدُّكُمْ الْفَقْرَ”²⁴³

Emir kipine misâl: (أُوعِدْ) → (أُوصِلْ) / (أُوجِدْ) → (أُورِدْ) / (أُوصِفْ) ... gibi.

Nehiy kipine misâl: (لَا تُوعِدْ) → (لَا تُوصِلْ) / (لَا تُوجِدْ) → (لَا تُورِدْ) / (لَا تُوصِفْ) ... gibi.

Mastar kipine misâl: (وَعْدَةٌ) → (وَصْلَةٌ) / (وَجْدَةٌ) → (وَرْدَةٌ) / (وَصْفَةٌ) ... gibi.

Mastar kipinden vâv'ın hazfedilmesi konusunda Sîbeveyh şu sözleri kaleme almıştır: “فَعْلَةٌ vezni ise mastar olduğunda, onlar (Araplar) vâv harfini, bu mastarın fiilinden hazfettikleri gibi mastarın kendisinden de hazfediyorlar. Çünkü kesra vâv'a ağır gelmektedir. Bu durum mastarda sürekli bir hal aldı ve fiile benzetildi. Zira fiilden vâv atılmaktaydı.”²⁴⁴

Buna göre vâv'ın mastardan atılmasının iki sebebi var: Birincisi, vâv'ın meksûr

²⁴² el-Hamlâvî, *Age*, s. 196. ; Tural, *Age*, s. 259. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 266. ; Karaman, Topaloğlu, *Age*, s. 93.

²⁴³ Bakara 2/268.

²⁴⁴ Sîbeveyh, *Age*, C. 4. , s. 336-337.

لَمْ يَكُنْ 250 ”لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا“ fiili, 249 ”قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ“ âyet-i kerîmesindeki fiili konumuz için misâl teşkil etmektedir.

Emir kipine misâl: قُلْ → أَقُلْ → أَقُولُ → أَقُولُ Emir kipindeki bu misâlde, vâv'ın harekesi (damme) kendinden önceki sakin sahih harfe nakledildi. Böylece sakin olan vâv'la birlikte ictimâ-ı sakineyn meydana geldi. İki sakinin def'i için ortadaki illet harfi (vâv) hazfedildi. Kaf harfi harekeli olduğu için vasıl hemzesine ihtiyaç kalmadı. Dolayısıyla hemze de hazfedildi: قُلْ oldu.

Emir kipindeki diğer misâller: اِخْتَارَ / بَعِ → اِبِعْ → اِبِيعْ → اِبِيعْ / قُمْ → اُقْمْ → اُقَوْمْ → اُقَوْمْ اِخْتَارَ / اِسْتَقْرَمَ / اِسْتَقْرَمَ (اِسْتَقْرَمَ) → اِسْتَقْرَمَ / اِسْتَقْرَمَ / اِسْتَقْرَمَ ... gibi.

252 ”قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ“ âyet-i kerîmesindeki emir fiili ile 251 ”فَاسْتَقْرَمَ كَمَا أَمْرَتْ“ âyet-i kerîmesindeki قُلْ emir kipi burada verilebilecek örneklerdendir.

Nehiy kipine misâl: لا تَجِيءُ / لا تَبِعْ / لا تَقُلْ / لا تَقُمْ → لا تَقَوْمْ → لا تَقَوْمْ ... gibi.

Nehiy kipine 254 ”لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا“ / 253 ”فَلَا تَقُلْ لَهُمَا آفٍ“ ayet-i kerîmeleri örnek verilebilir.

- Mâzî ve muzâri ecvef fiilin son harfi sakin olup harekeli merfû zamire bitiştirğinde bu fiilin orta harfi hazfedilir.²⁵⁵

Misâl: قَوْلْتُ → قَالْتُ → قُلْتُ . Bu örnekte vâv harfi harekeli, mâkabli meftûh olduğu için vâv'ı elif'e kalbettik قَالْتُ oldu. Burada iki sakin cem oldu (elif ve lâm). Bu durumu gidermek için vâv'dan kalbedilen elif'i hazfettik, قُلْتُ oldu. Hazfedilen vâv'a delâlet etmesi için kaf'ın fethasını dammeye çevirdik, قُلْتُ oldu.

İbn Cinnî, el-Mâzinî'nin sözlerini açıklama sadedinde قُلْتُ ve بَعْتُ fiillerinde meydana gelen i'lâlin nasıl olduğunu şöyle izah ediyor: ”قَوْلْتُ ve بَعْتُ 'nün aslı قَوْلْتُ ve

²⁴⁹ Bakara 2/33.

²⁵⁰ Beyyine 98/1.

²⁵¹ Hûd 11/112.

²⁵² İhlâs 112/1.

²⁵³ İsrâ 17/23.

²⁵⁴ İsrâ 9/108.

²⁵⁵ Dervîş, *Age*, s. 125. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 267-268. ; Tural, *Age*, s. 259-260. ; Akbal, *Age*, s. 445.

'دُر. قَوْلْتُ , قَوْلْتُ ' ye nakledildi. Çünkü damme vâv'dandır. بَيِّعْتُ , بَيِّعْتُ 'ye nakledildi. Çünkü kesra yâ'dandır. Sonra orta harf harekeli, mâkabli meftûh olduğu için orta harf kalbedildi. Elif oldu. Bundan sonra fiilin son harfi sakin olup zamire - tâ'yı kastediyorum – bitiştiği için orta harf düştü. Orta harfin ithal edilen harekesi, kendinden önceki ilk harfe nakledildi. Dolayısıyla قُلْتُ / بَعْتُ oldu...²⁵⁶

Diğer mâzî fiil misâlleri: قَوْلُنْ → قَالَنْ → قُلَنْ → قُلْنَا / بَيِّعْنَا → بَاعْنَا → بَعْنَا → بَعْنَا / جُنْتُ / عُدْتُ / قُمْتُ / سِرْتُمَا /

Muzâri fiil misâlleri: تَقُولَنْ → تَقُولَنْ → تَقُولَنْ / يَبِيعَنْ → يَبِيعَنْ → يَبِيعَنْ ... gibi.

”يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ“²⁵⁷ âyet-i kerîmesindeki قُمْتُمْ fiili konumuz için örnek teşkil etmektedir.

3.3.1.4. Nâkıs Fiilin Son Harfinin Hazfedilmesi

Meczûm muzâri, emir ve nehiy kiplerinde nâkıs fiilin son harfi hazfedilir.²⁵⁸

Meczûm muzâriye misâl: لَمْ يَغْرُؤْ → لَمْ يَغْرُؤْ (vâv'ın hazfi) / لَمْ يَرْمِ → لَمْ يَرْمِ (yâ'nın hazfi) ... gibi. لَمْ يَدْعُ → لَمْ يَدْعُ (elif'in hazfi) / لَمْ يَحْسُ → لَمْ يَحْسُ (vâv'ın hazfi) / لَمْ يَحْسُ → لَمْ يَحْسُ (yâ'nın hazfi) ... gibi.

Emir kipine misâl: أَدْعُ → أَدْعُ / اِحْسُ → اِحْسُ / اِحْسُ → اِحْسُ / اِحْسُ → اِحْسُ ... gibi.

”أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ“²⁵⁹ âyet-i kerîmesi emir kipine verilebilecek örneklerden biridir.

Ayrıca emr-i gaib kipi için şu âyet-i kerîme misâl getirilebilir: ”فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ“²⁶⁰

Nehiy kipine misâl: لَا تَحْسُ → لَا تَحْسُ / لَا تَحْسُ → لَا تَحْسُ / لَا تَحْسُ → لَا تَحْسُ ... gibi.

Nahiv âlimleri bu konuya fiilin i'râbı bâbında temas ettikleri için, sarf âlimlerinin çoğu, i'lâl bâbında bu konudan bahsetmemişlerdir. Fakat buradaki hazif, kelimenin yapısıyla ilgili olduğu için zikredilmesi gerekir.²⁶¹

²⁵⁶ İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 1. , s. 234-235.

²⁵⁷ Mâide 5/6.

²⁵⁸ İbn Yaîş, *Şerhu't-Tasrif*, s. 339-340. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 267-268. ; Tural, *Age*, s. 263.

²⁵⁹ Nahl 16/125.

²⁶⁰ Alâk 96/17.

²⁶¹ Derviş, *Age*, s. 125. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 268.

Dil âlimlerinden bir kısmı, buradaki i'lâlin ârızî olduğu fikrini beyan etmişlerdir. Çünkü onlara göre cezmeden edat gidebilir ve onun yerine başka bir âmil gelebilir. Burada meydana gelen hazif, vakıf ve iki sakinin cem olmasından kaynaklanmaktadır. Onların görüşünde bu bir hazif sayılmaz. Çünkü vakıf lâzımî değildir. Aynı şekilde iki sakinden biri aslına dönebilir. Dolayısıyla فَمُ / بَعُ / بَعَثُ / لَمْ يَخْتَرْ ... gibi örneklerdeki hazif, sadece iki sakinin cem olmasından kaynaklanır. Bundan dolayı bu tür misâller hazifle i'lâl konusunda zikredilmemiştir.²⁶²

3.3.1.5. Mudaaf Fiilin Orta Harfinin Hazfedilmesi

ظَلَّ (ظَلَّ) / (رَدَّ) رَدَّ ... gibi orta harfi ve son harfi aynı cinsten olup, orta harfinin harekesi kesra olan sülâsî mâzî mudaaf fiil, harekeli zamire bitiştiğinde, söz konusu fiilin orta harfi hazfedilebilir: ظَلَّتْ → ظَلَّتْ / ظَلْنَا → ظَلْنَا / ظَلْتُنَّ → ظَلْتُنَّ ... gibi. Bu durumda üç vecih de caizdir: 1- Fiili tam söylemek: ظَلَّتْ / ظَلْتُنَّ / ظَلْنَا ... gibi. 2- Konumuz olan ve girişte belirttiğimiz durum ki bu da, ilk lâm'ın hazfedilmesi ve harekesinin (kesra) kendinden önceki harfe (ظ) nakledilmesiyle gerçekleşir. İlk harfe nakledilen kesra, orta harfin meksûr olduğuna delâlet eder: ظَلْنَا → ظَلْنَا / ظَلْتُنَّ → ظَلْتُنَّ / ظَلَّتْ → ظَلَّتْ ... gibi. 3- İlk lâm harfinin harekesiyle birlikte hazfedilmesi. Bu durumda ilk harf, kendi harekesiyle yani fethalı okunur: ظَلْنَا / ظَلَّتْ / ظَلْتُنَّ ... gibi. Burada lâm harfi, mudaaflık ve kesranın ağır görülmesinden dolayı yani sadece tahfif amaçlı hazfedildi.²⁶³

Konuyla ilgili şahit ayet ve dizeler aşağıda gösterilmiştir:²⁶⁴

Benî Ukayl'dan bir kişinin şu sözü ikinci duruma (ظَلَّتْ) örnek verilebilir:

أَلَمْ تَعَلَّمِي مَا ظَلَّتْ بِالْقَوْمِ وَاقِفًا عَلَى ظَلَّلٍ أَضَحَّتْ مَعَارِفُهُ فَقُرًا

“Bilmedin mi ey sevgili durdurup bekletmedim insanları

O meşhur yerleri ıppsız olmuş kalıntıların başında.”

“وانظُرْ إِلَى إِلَهِكَ الَّذِي ظَلَّتْ عَلَيْهِ عَاقِبًا”²⁶⁵ ayet-i kerîmesi ve Ömer b. Ebî Rebîa'nın aşağıdaki mısraları üçüncü durum için (ظَلَّتْ / ظَلَّتْ) örnek teşkil eder.

²⁶² İbn Yaîş, *Şerhu't-Tasrif*, s. 344. ; İbn Uşfûr, *Age*, C. 2. , s. 449, 535. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 268.

²⁶³ el-Ezherî, *Age*, C. 2. , s. 397. ; el-Hamlâvî, *Age*, s. 196-197. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 268-269.

²⁶⁴ el-Hamlâvî, *Age*, s. 197.

ظَلْتُ فِيهَا ذَاتَ يَوْمٍ وَاقِفًا   أَسْأَلُ الْمَنْزِلَ هَلْ فِيهِ خَبْرٌ

“Sevgilinin terk ettiği o yerde dikildim kaldım bir gün
Sordum evlerine, var mı ondan bir haber”

Şu durumlarda hazif meydana gelmez:²⁶⁶

- Şayet harekeli zamire bitişen mudaaf fiil sülâsî değilse, hazif meydana gelmez.
Bu fiillerde hazfe gerek kalmaksızın idgâm / şedde çözülür. Fiil tam telaffuz edilir.

Misâl: أَقْرَزْتُ / أَحْسَنْتُ / أَمَدَدْتُ gibi. أَحْسَنْتُ fiilinin أَحَسْتُ şeklindeki kullanımı şâzdır.

- Harekeli zamire bitişen mudaaf fiilin orta harfî meftûh ise, hazif meydana gelmez.

Misâl: حَلَلْتُ / شَدَدْتُ / هَمَمْتُ ... gibi. هَمَمْتُ fiilinin هَمَمْتُ biçiminde kullanımı şâzdır.

Sîbeveyh, İbn Usfûr gibi bazı dil bilginleri, aslı ظَلَّلَ olan fakat cevazen i'lâle uğramış ظَلْتُ / ظَلْتُ ... gibi fiillerdeki hazfî şâz olarak değerlendirirken²⁶⁷, Eş-Şelebîn (ö. 645/1247), İbn Mâlik gibi bazı dilciler ise, فَعَلَ vezninde gelen bütün mudaaf fiillerde bu hazfin sabit ve sürekli olduğu fikrini ileri sürmüşlerdir.²⁶⁸

Şayet orta harfî meksûr olan mudaaf fiil, kendisine nûn-u nisve bitişmiş muzâri sîgasında يَقْرُونَ / يَقْرُونَ veya emir kipinde اقْرُرْ gelirse, iki durum caiz olur:

- Fiili tam telaffuz etmek

Misâl: اقْرُرْ / تقْرُرْ / يقْرُرْ

- Fiilin orta harfinin hazfedilerek harekesinin kendinden önceki harfe nakledilmesi.

Misâl: قِرْنَ / تقِرْنَ / يقِرْنَ

²⁶⁵ Tâ-Hâ 20/97.

²⁶⁶ el-Hamlâvî, *Age*, s. 197. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 268-269. ; el-Ezherî, *Age*, C. 2. , s. 397.

²⁶⁷ Sîbeveyh, *Age*, C. 4. , s. 421-422. ; İbn Usfûr, *Age*, C. 2. , s. 661. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 269.

²⁶⁸ Ebû Hayyân, *İrtişâfü 'd-Darab*, C. 1. , s. 121. ; el-Ezherî, *Age*, C. 2. , s. 397.

3.3.1.6. İsm-i Mef'ûl Kipinde Orta Harfin veya “Mef'ûl” Vâv'ının Hazfedilmesi

Sarf âlimlerinin çoğu bu konuyu nakille yapılan i'lâl bahsinde ele almışlardır. Çünkü ism-i mef'ûl kipinde nakilli i'lâlin şartları ve durumları geçerlidir. Aslında bu konuyu nakille yapılan i'lâl başlığı altında işlemiş, hazifle i'lâl bahsinde daha ayrıntılı biçimde ele alacağımızı belirtmiştik. Bunun sebebi, ism-i mef'ûl kipinde uygulanan i'lâlin, hem nakli hem de hazfi ilgilendiriyor olmasıdır.

İsm-i mef'ûl kipindeki hazif işlemi, fiilde olduğu gibi illet harfinin orta harf olmasından kaynaklanmaktadır. Bu tür i'lâlde iki değişikliğin ihdâs edilmesi gerekir: Nakille i'lâl ve hazifle i'lâl. Burada konumuz hazifle i'lâl olduğu için öncelikle kelimedede meydana gelen hazif meselesini ele alacağız.

“Mef'ûl” kipindeki haziften maksat, fiilin ecvef-i vâvî olması durumunda vâv'ın, ecvef-i yâî olması durumunda ise vâvdan önceki harfin kesrası ile beraber vâv'ın hazfolmasıdır.²⁶⁹

Ecvef-i vâvî olan fiile misâl olarak قَالَ → يَقُولُ verilebilir. Bu fiilden türeyen ism-i mef'ûlün aslı مَقُولٌ 'dür. Vâv'ın harekesi olan damme, kendinden önceki sakin sahih harfe nakledilir: مَقُولٌ. Bu durumda iki sakin (iki vâv) cem olur. Dolayısıyla iki vâv'dan birinin hazfedilmesi gerekir. Zâid olmasından ve son tarafa yakınlığından dolayı tercihen ikinci vâv (mef'ûl vâv'ı) hazfedilir. İ'lâl işleminden sonra kelime مَقُولٌ halini alır. Bu durumda onun vezni مَفْعُولٌ olur.

İsm-i mef'ûl kipindeki hazif işlemiyle ilgili bu yaklaşım, Halil b. Ahmed, Sîbeveyh ve cumhûr sarfçılarının görüşüdür. Bu dilcilere göre zâid olanın (mef'ûl vâv'ının) hazfedilmesi aslî olanın hazfedilmesinden evlâdır.²⁷⁰ Nitekim Sîbeveyh, eserinde konuyla ilgili şu cümleye yer vermiştir: “مَفْعُولٌ kipinin vâv'ı hazfedildi. Çünkü iki sakin bir arada olmaz.”²⁷¹

²⁶⁹ Sîbeveyh, *Age*, C. 4. , s. 348. ; İbn Cinnî, *el-Munsıf*, C. 1. , s. 282. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 270.

²⁷⁰ Muhammed Nidâ, *Age*, s. 394.

²⁷¹ Sîbeveyh, *Age*, C. 4. , s. 348. ; İbn Cinnî, *el-Munsıf*, C. 1. , s. 282. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 270.

İbn Cinnî'nin de benimsediği El-Ahfeş'in görüşüne göre ise, ecvef-i vâvî olan ism-i mef'ûl kiplerinde (örneğin مَقُولٌ) orta harfin harekesi ilk harfe nakledilir. Nakilden sonra iki sakin cem olur. Akabinde de aslî olan orta harf hazfedilir. Çünkü bu harf manâya (mef'ûliyyete) delâlet etmez. Hazfedilmeyen harf ise kelimenin mef'ûl oluşunun göstergesidir.²⁷² Böylece kelime son şeklini alır: مَقُولٌ .

Ecvef-i yâî olan ism-i mef'ûl kiplerinde ise (örneğin مَبْيُوعٌ), yâ'nın dammesi kendinden önceki harfe nakledilir (مَبْيُوعٌ). Sonra damme, yâ'nın sıhhati için kesraya dönüştürülür (مَبْيُوعٌ). Bu durumda iki sakin (yâ ve mef'ûl vâv'ı) cem olur. Sonrasında yâ hazfedilir ve vâv harfî kesradan sonra sakin olarak kalır (مَبْيُوعٌ). Hâl böyle olunca vâv, yâ harfine kalbedilir ve kelime مَبْيُوعٌ olur.²⁷³

Esasen Sîbeveyh de, el-Ahfeş de ism-i mef'ûl kiplerindeki örnekler için aynı şeyi söylüyorlar. Yani مَقُولٌ / مَبْيُوعٌ diyorlar. Peki aralarındaki görüş ayrılığı nerden kaynaklanıyor? İhtilaf kelimenin vezni konusunda kendini gösteriyor.

Sîbeveyh ve dilcilerin cumhuruna göre مَقُولٌ / مَبْيُوعٌ kelimelerinin vezinleri nakil ve haziften sonra مَفْعَلٌ / مَفْعَلٌ olur.²⁷⁴ El-Ahfeş'e göre biri vâvî, biri yâî olan söz konusu ecvef kelimelerin vezinleri ise orta harfin hazfıyla مَقُولٌ / مَفْعِلٌ olur.²⁷⁵

Sîbeveyh'e göre مَقُولٌ kelimesindeki ilk vâv aslîdir. Bu yüzden hazfedilemez. El-Ahfeş'e göre ise ikinci vâv, “mef'ûl” sîgasının direğidir, olmazsa olmaz unsurudur. Dolayısıyla hazfedilemez.

El-Ahfeş'in nazarında ikinci vâv, “mef'ûl” vâv'ı olduğu için kelimenin aslî yapısını teyit etmekte, sîgayı ön plana çıkarmaktadır. Dolayısıyla ikinci vâv'ın hazfedilmemesi gerekir. Bu yüzden bazı çağdaş dilciler onun görüşünü desteklemektedirler.²⁷⁶

El-Ahfeş ve onun görüşünü benimseyen dilcilere karşı Sîbeveyh gibi düşünen sarfçıların çoğunluğu şöyle bir görüş ileri sürmüşlerdir: İki sakinin cem olmasından

²⁷² Muhammed Nidâ, *Age*, s. 394.

²⁷³ İbn Usfûr, *Age*, C. 2. , s. 454-455. ; İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 1. , s. 287. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 271.

²⁷⁴ İbn Yaîş, *Şerhu't-Tasrif*, s. 351.

²⁷⁵ *Age*, s. 352.

²⁷⁶ Şâhîn, *Age*, s. 200. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 271.

dolayı ikinci vâv hazfedilirse, مَقُولٌ / مَبِيعٌ kelimelerindeki mîm harfî (م) ism-i mef'ûl sîgasına delâlet eder. İsm-i mef'ûle delâlet etme konusunda aslolan vâv harfî değil, mîm harfidir. Çünkü mîm, kelimenin ilk harfidir.²⁷⁷

3.3.1.7. İsm-i Maksûrun Elif'inin Hazfedilmesi

- Cemî' müzekker salim olması durumunda ism-i maksûrun elif'i hazfedilir.²⁷⁸

Misâl: عَصَوْنَ → عَصَاؤَنْ → عَصَا / هُدَوْنَ → هُدَاؤَنْ → هُدَى / أَغْلَوْنَ → أَغْلَاؤَنْ → أَغْلَى /
مُصْطَفَوْنَ → مُصْطَفَاؤَنْ → مُصْطَفَى ... gibi.

Yukarıda örnek gösterilen ism-i maksûr kelimelerde iki sakin (elif ve cemî' vâv'ı) cem oldu. Bu durumun giderilmesi için cemî' vâv'ından önceki elif hazfedildi.

Konumuzla ilgili kelimelerin (المُصْطَفَيْنِ / الأَعْلَوْنَ) geçtiği iki âyet-i kerîmeyi burada zikretmek yerinde olacaktır:

”وَأَيْنَهُمْ عِنْدَنَا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنِ الْأَخْيَارِ“²⁸⁰ / ”وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ“²⁷⁹

- قَتَى / عَصَا / هُدَى ... gibi ism-i maksûr olan kelimeler tenvinli geldiği zaman, o kelimenin elif'i lafzan hazfedilir. Fakat imlâ olarak kalır, hazfedilmez.²⁸¹

3.3.1.8. Mankûs İsm-in Vâv ve Yâ'sının Hazfedilmesi

Mankûs isim, son harfî yâ olup, ondan önceki harfin harekesi de kesra olan mu'rab bir isimdir: الْقَاضِي / الْهَادِي / الدَّاعِي / الْوَادِي ... gibi.

- Mankûs isimler cemî' müzekker salim olduğunda (merfû hali دَاعُوْنَ / mansub ve mecrur hali دَاعِيْنَ gibi) şu işlemler gerçekleşir²⁸²:

Merfû haldeki دَاعُوْنَ kelimesinin aslı دَاعُوُونَ idi. Vâv, ism-i fâil kipinin son harfî olup mâkablî de maksûr olduğundan vâv'ı yâ'ya kalbettik, دَاعِيُونَ oldu. Vâv'dan

²⁷⁷ Muhammed Nidâ, *Age*, s. 394. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 271.

²⁷⁸ Tural, *Age*, s. 260.

²⁷⁹ Âl-i İmrân 3/139.

²⁸⁰ Sâd 38/47.

²⁸¹ Tural, *Age*, s. 260.

²⁸² *Age*, s. 260-261. ; Akbal, *Age*, s. 456.

kalbedilen yâ'nın üzerindeki damme ağır görülerek hafzedildi, fiil دَاعِيُونَ halini aldı. Dammenin hafzinden sonra yâ sakin kaldı ve iltikâ-ı sakineyn (dammesi hafzedilen yâ ve cemî' vâv'ı) meydana geldi. Bu durumdan kurtulmak için yâ harfî hafzedildi, fiil دَاعُونَ oldu. Orta harfin kesrası, vâv'dan dolayı dammeye kalbedildi ve kelime son halini aldı: دَاعُونَ . Bu işlemlerin sıra halinde gösterimi دَاعُونَ → دَاعِيُونَ → دَاعِيُونَ → دَاعُونَ şeklindedir.

Kelimenin nasb ve cer halinin aslı دَاعِيُونَ idi. Vâv, ism-i fâil kipinin son harfî olup mâkablî de meksûr olduğundan vâv'ı yâ'ya kalbettik, دَاعِيِينَ oldu. İlk yâ'nın (mankûs ismin yâ'sı) üzerindeki kesra ağır görülerek hafzedildi: (دَاعِيِينَ). Kesranın hafzinden sonra yâ sakin kaldı ve ictimâ-ı sakineyn (kesrası hafzedilen yâ ve cemî' yâ'sı) meydana geldi. Bu durumu gidermek için ilk yâ harfî hafzedildi ve kelime son halini aldı: (دَاعِيِينَ). Bu işlemlerin sıra halinde gösterimi دَاعِيُونَ → دَاعِيِينَ → دَاعِيِينَ → دَاعِيِينَ şeklindedir.

قَاضِي kelimesinin cemî' müzekker sâlim oluşunda raf' durumuna misâl:

قَاضُونَ → قَاضِيُونَ → قَاضِيُونَ → قَاضِيُونَ .

قَاضِي kelimesinin cemî' müzekker sâlim oluşunda nasb ve cer durumuna misâl:

قَاضِيِينَ → قَاضِيِينَ → قَاضِيِينَ .

- Mankûs ism-i failerin merfû ve mecrûr hallerinde vâv ve yâ'nın hareketleri hafzedildikten sonra, sonlarına aldıkları tenvin sebebiyle iki sakin cem olur. İki sakinin def'i için mankûs ism-i failin vâv'ı / yâ'sı hafzedilir ve tenvin bir önceki harfe verilir.²⁸³

Merfû duruma misâl: هُوَ غَازٍ . Bu cümledeki غَازٍ kelimesinin aslı غَازُ idi. Vâv kelimenin sonunda vâkî olup mâkablî meksûr olduğu için vâv'ı yâ harfine kalbettik, غَازِيِينَ = غَازِيِينَ oldu. Yâ'nın üzerindeki damme ağır görülerek hafzedildi: (غَازِيِينَ). Dammenin hafzinden sonra iki sakin cem oldu. Hemen belirtmek gerekir ki tenvin, sakin nûn hükmündedir. O halde bu kelimedeki iki sakin, yâ harfî ve tenvidir, yani sakin nûn'dur. Bu durumun giderilmesi için yâ harfî hafzedildi: (غَازِيِينَ). Tenvin yani nûn da mâkablî olan zây (ز) harfine verildi ve kelime غَازٍ oldu.

²⁸³ Akbal, *Age*, s. 455. ; Tural, *Age*, s. 261.

Mecrûr duruma misâl: *سَكُنْتُ فِي وَادٍ* . Bu cümledeki *وَادٍ* kelimesinin aslı *وَادِيْنٌ = وَادِي* 'dir. Yâ'nın üzerindeki kesra ağır görülerek hafzedildi: (*وَادِيْنٌ*). Kesranın hafzinden sonra iki sakin (yâ harfî ve tenvin yani sakin nûn) cem oldu. İki sakinin bir araya gelmesini önlemek için yâ harfî hafzedildi: (*وَادِنٌ*). Tenvin yani sakin nûn da mâkablî olan *dâl* (*د*) harfîne verildi ve kelime *وَادٍ* oldu.²⁸⁴

Bu misâllerde sakin nûn hükmünde olan tenvin orta harf olan *ز* ve *د* harflerinin kesra harekesine tâbî kılındı.

Mankûs bir ismin başına lâm-ı tarif (*ال*) geldiğinde, o ismin sonundaki tenvin düşer. Yâ harfî de sakin olarak iade olunur: *رَامٍ → الرَّامِي / غَارٍ → الْغَارِي / هَادٍ → الْهَادِي ...* gibi.

Mankûs bir isim nasb halindeyken fetha, yâ üzerine hafif geldiği için yâ harfî sakin kılınmaz: *رَأَيْتُ فَاضِيًّا ...* gibi.²⁸⁵

3.3.1.9. Mâzî Sîgasında Orta Harfî Meftûh Ya da Meksûr Olan Nâkıs Fiilin Son Harfinin Hafzedilmesi

... يَزِمِي / يَدْعُو / يَخْشَى / يَرْضَى / يَسْعَى / (رَضُوا) رَضِيَ / خَشِيَ / دَعَا / رَمَى / سَعَى - gibi mâzî sîgasında orta harfî meftûh veya meksûr olan nâkıs fiiller, cemî' vâv'ına bitişirse, bu fiillerin son harfî hafzedilir.²⁸⁶

Mâzî sîgasında cemî' vâv'ına bitişen ve son harfî hafzedilen nâkıs fiillere misâl:

→ خَشِيُوا / دَعُوا → دَعَوْا / رَمُوا → رَمِيُوا / رَمِيُوا / سَعُوا → سَعِيُوا → سَعِيُوا → خَشِيُوا / دَعُوا → دَعَوْا / رَمُوا → رَمِيُوا / رَمِيُوا / رَضُوا → رَضُوا → رَضُوا → رَضُوا → رَضُوا → رَضُوا ... gibi.

Örnek ayet-i kerîmeler: *”وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مِّن رَّجْزِ أَلِيمٍ”*²⁸⁷
*”رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ”*²⁸⁸

²⁸⁴ Akbal, *Age*, s. 456. ; Tural, *Age*, s. 261.

²⁸⁵ Akbal, *Age*, s. 456.

²⁸⁶ Tural, *Age*, s. 261-262.

²⁸⁷ Sebe' 34/5.

²⁸⁸ Beyyine 98/8

Verilen سَعِيُوا / رَمُوا örneklerinde, yâ üzerindeki damme ağır görülerek hafzedildi. Böylece yâ sakin kaldı ve iki sakin (yâ ve vâv) cem oldu. Bu hâlin def'i için yâ harfi hafzedildi. Sonuç itibarıyla fiiller son şekline kavuştu: سَعُوا / رَمُوا . Burada vâv harfinin elif'e dönüşmemesi için vâv'a cezm verildi.

دَعُوا örneğinde ise vâv üzerindeki damme ağır görülerek hafzedildi. Böylece vâv sakin kaldı ve iki sakin (fiilin son harfi olan vâv ve cemî' vâv'ı) cem oldu. Bu hâlin giderilmesi amacıyla vâv harfi hafzedildi. Sonuç itibarıyla fiil son şeklini aldı: دَعُوا . Vâv harfinin elif'e dönüşmemesi için vâv'a cezm verildi.

رَضُوا / حَشُوا örneklerinde de yâ üzerindeki damme ağır görülerek hafzedildi (رَضُوا fiilinin aslı olan رَضُوا'nın gâib müzekker cemî' hali olan رَضُوا dikkate alındığında bu kez vâv üzerindeki damme hafzedilmiş olur). Yâ harfi sakin kaldı ve iki sakin (yâ ve vâv) cem oldu. Bu hâlin giderilmesi amacıyla yâ harfi hafzedildi. Vâv'ın yâ harfine dönüşmemesi için orta harfin kesrası dammeye kalbedildi ve fiiller son yapılarını kazandılar: رَضُوا / حَشُوا .

Muzâri sîgasında cemî' vâv'ına bitişen ve son harfi hafzedilen nâkıs fiillere misâl:

يَرْضُونَ → (يَرْضِيُونَ) يَرْضُونَ / يَسْعُونَ → يَسْعُونَ → يَسْعُونَ / يَحْشُونَ → يَحْشُونَ → يَحْشُونَ / يَحْشُونَ → يَحْشُونَ → يَحْشُونَ / يَحْشُونَ → يَحْشُونَ → يَحْشُونَ ... gibi.

Örnek ayet-i kerîmeler: ²⁸⁹قُلْ إِنِّي نُهِيتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ

²⁹⁰إِنَّ الَّذِينَ يَحْشُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ

Verilen يَسْعُونَ / يَحْشُونَ / يَحْشُونَ örneklerinde yâ üzerindeki damme ağır görülerek hafzedildi. Yâ harfi sakin kaldı ve iki sakin (yâ ve vâv) cem oldu. Bu durumu gidermek için yâ harfi hafzedildi. يَسْعُونَ / يَحْشُونَ fiillerinde vâv'ın elif'e dönüşmemesi için vâv harfine cezm verildi. يَحْشُونَ fiilinde ise vâv'ın yâ harfine dönüşmemesi için mîm harfinin kesrası dammeye kalbedildi ve fiiller en son hallerine dönüştüler: يَسْعُونَ / يَحْشُونَ / يَحْشُونَ

²⁸⁹ En'âm 6/56.

²⁹⁰ Mülk 67/12.

Verilen يَرْضُونَ / يَدْعُونَ misâllerinde vâv üzerindeki damme ağır görülerek hafzedildi. Böylece vâv sakin kaldı ve iki sakin (vâv ve vâv) cem oldu. Bu hâlin giderilmesi amacıyla fiilin son harfi olan vâv hafzedildi. Sonuç itibarıyla fiiller son şekline kavuştu.

يَدْعُو gibi nâkıs bir fiil, هُنَّ يَدْعُونَ örneğindeki gibi nûn-u nisve'ye bitişirse, fiilin bu kipi, cemî' vâv'ının bitiştiği kiple (هُنَّ يَدْعُونَ) aynı olur. Aralarındaki fark şudur: هُنَّ يَدْعُونَ örneğindeki vâv, fiilin son harfidir. هُنَّ يَدْعُونَ örneğindeki vâv ise, cemî' vâv'dır. Çünkü bu fiilin son harfi olan vâv hafzedilmiştir. Buna göre هُنَّ يَدْعُونَ örneğindeki يَدْعُونَ nin vezni يَفْعُلْنَ ; diğer örnekteki fiilin vezni ise يَفْعُونَ dir.²⁹¹

... يَدْعُو / يَرْضَى / يَرْمِي / يَخْشَى / يَسْعَى - meksûr olan nâkıs fiiller, muhataba yâ'sına bitişirse, bu fiillerin son harfi hafzedilir.²⁹²

Muzâri ve emir sîgasında muhataba yâ'sına bitişen ve son harfi hafzedilen nâkıs fiillere misâl:

تَرْمِيَنَّ → تَرْمِيَنَّ / تَخْشِيَنَّ → تَخْشِيَنَّ / تَسْعِيَنَّ → تَسْعِيَنَّ / تَرْضَوِيَنَّ → تَرْضَوِيَنَّ / تَدْعُوِيَنَّ → تَدْعُوِيَنَّ / تَرْمِيَنَّ → تَرْمِيَنَّ / تَدْعُوِيَنَّ → تَدْعُوِيَنَّ / تَرْضَوِيَنَّ → تَرْضَوِيَنَّ / تَدْعُوِيَنَّ → تَدْعُوِيَنَّ / تَرْضَوِيَنَّ → تَرْضَوِيَنَّ ... gibi.

تَرْمِيَنَّ / تَخْشِيَنَّ / تَسْعِيَنَّ örneklerinde yâ'nın kesrası ağır görülerek hafzedildi. Böylece yâ sakin kaldı ve iki sakin (yâ ve yâ) cem oldu. Bu durumdan kurtulmak için yâ harfi hafzedildi. Sonuç itibarıyla fiil son şekline kavuştu.

تَرْضَوِيَنَّ örneğinde vâv'ın kesrası ağır görülerek hafzedildi. Böylece vâv sakin kaldı ve iki sakin (vâv ve yâ) cem oldu. Bu hâlin giderilmesi amacıyla vâv harfi hafzedildi. Sonuç itibarıyla fiil son şeklini aldı.

تَدْعُوِيَنَّ örneğinde vâv'ın kesrası ağır görülerek hafzedildi. Böylece vâv sakin kaldı ve iki sakin (vâv ve yâ) cem oldu. Bu hâlin giderilmesi amacıyla vâv harfi hafzedildi. Yâ'dan dolayı orta harfin dammesi kesraya çevrildi. Sonuç itibarıyla fiil son şekline kavuştu.

²⁹¹ Tural, *Age*, s. 262.

²⁹² *Age*, s. 262.

أَرْمِي örneğinde yâ'nın kesrası ağır görülerek hazfedildi. Böylece yâ sakin kaldı ve iki sakin (yâ ve yâ) cem oldu. Bu durumdan kurtulmak için yâ harfi hazfedildi. Sonuç itibarıyla fiil son şekline kavuştu.

أَدْعُو örneğinde vâv'ın kesrası ağır görülerek hazfedildi. Böylece vâv sakin kaldı ve iki sakin (vâv ve yâ) cem oldu. Bu hâlin giderilmesi amacıyla vâv harfi hazfedildi. Yâ'dan dolayı orta harfin dammesi kesraya çevrildi. Sonuç itibarıyla fiil son şekline kavuştu.

Yukarıdaki örneklerde bazı fiillerde vâv'dan önceki harfin harekesini dammeye, yâ'dan önceki harfin harekesini de kesraya çevirdik. Şayet orta harfin harekesi damme veya kesra değil de fetha olsaydı hafifliğinden dolayı sabit kalırdı: رَمَوْا / دَعَوْا ... gibi.²⁹³

3.3.1.10. Orta Harfi Meftûh Olan ve Müenneslik Tâ'sına Bitişen Nâkıs Fiilin Mâzî Sîgasında Son Harfin Hazfedilmesi

دَعَا / رَمَى / سَعَى ... gibi mâzî sîgasında orta harfi meftûh olan nâkıs fiiller, müenneslik tâ'sına bitişirse, bu fiillerin son harfi hazfedilir.²⁹⁴

Misâl: دَعَتْ → دَعَاتُ → دَعَوْتُ / رَمَتْ → رَمَاتُ → رَمَيْتُ / سَعَتْ → سَعَاتُ → سَعَيْتُ gibi.

Yukarıda verilen سَعَيْتُ / رَمَيْتُ örneklerinde yâ harfi harekeli, mâkabli fethalı olduğu için yâ harfi elif'e kalbedildi. Yâ'nın elif'e dönüştürülmesiyle birlikte iki sakin (elif ve tâ) cem oldu. Bu durumdan kurtulmak için elif hazfedildi ve fiil son şeklini aldı.

دَعَوْتُ örneğinde ise vâv harfi harekeli, mâkabli (öncesi) fethalı olduğu için vâv harfi elif'e kalbedildi (دَعَاتُ). Vâv'ın elif'e kalbedilmesiyle birlikte iki sakin (elif ve tâ) cem oldu. İctimâ-ı sakineynden kurtulmak için elif hazfedildi ve fiil son şeklini aldı: دَعَتْ .

²⁹³ Tural, *Age*, s. 262.

²⁹⁴ *Age*, s. 262.

3.3.1.11. İlk Harfi Hemze Olan (Mehmûzu'l-Fâ) Fiillerin Emir Kipinde Hemzenin Vücûben Hazfedilmesi

أَكَلَ / أَمَرَ / أَخَذَ gibi ilk harfi hemze olan (mehmûzu'l-fâ) fiillerin emrinde hemze vücûben hazfedilir.²⁹⁵

Misâl: أَمَرَ / مَرَا → أَخَذُوا / خُذُوا → أَخَذِي / خُذِي → أَكَلُوا / كُلُوا → أَكَلُوا / كُنْ → أَكَلْنَا ... gibi.

Esasında bu örneklerde hemze sakin, mâkabli dammeli olduğu için hemze'nin vâv'a kalbedilmesi gerekirdi: أَوَكَلُ / أَوُخَذُ . Fakat bu fiiller Arap kelâmında çok kullanıldığı için kurala uyulmayıp hemze hazfedilmiştir. مُرُ emir fiilinin geçiş durumunda وَأَمُرُ şeklinde aslı üzere geldiği vâkîdir²⁹⁶: ”وَأَمُرُ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ“²⁹⁷

3.3.1.12. (إِسْتَحْيَى) : İstahyâ Fiilinde Hazif

Arapların bir kısmı bu fiili, yâ harfinin tashîhiyle, bir kısmı da bu harfi hazifle i'lâl etmek suretiyle kullanmışlardır.²⁹⁸ Sîbeveyh aslı اسْتَحْيَيْتُ olan اسْتَحْيَيْتُ fiili hakkında şunları zikretmiştir: “Aynı şekilde اسْتَحْيَيْتُ fiilinin ilk yâ harfini, بَعَثُ fiilinde olduğu gibi sakin kıldılar. Fiilin son harfi olduğu için ikinci yâ da sakin kılındı. İki sakinin iltikâsından dolayı ilk yâ hazfedildi. Ancak konuşmalarında çok kullanıldığından dolayı bunu yaptılar.”²⁹⁹

اسْتَحْيَيْتُ → اسْتَحْيَيْتُ → اسْتَحْيَيْتُ : Sîbeveyh'e göre ilk yâ harfinin hazfedilmesinin iki sebebi var: 1- İki sakinin cem olması 2- Çok kullanılması. Bu bağlamda hazfın sebebi konusunda ihtilaf olduğu gibi, hazfedilenin hangisi (kelimenin orta harfi mi son harfi mi) olduğu konusunda da ihtilaf vardır. Çünkü mahzûf olan harfin, orta veya son harf olması kelimenin veznini değiştirmektedir.³⁰⁰

”إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا“³⁰¹ ayet-i kerîmesini cumhur ulemâ

²⁹⁵ el-Hamlâvî, *Age*, s. 183.

²⁹⁶ Akbal, *Age*, s. 471.

²⁹⁷ Tâ-Hâ 20/132.

²⁹⁸ Gulâm Nebî, *Age*, s. 280.

²⁹⁹ Sîbeveyh, *Age*, C. 4. , s. 399.

³⁰⁰ İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 2. , s. 204. ; İbn Usfûr, *Age*, C. 2. , s. 584.

³⁰¹ Bakara 2/26.

bu şekilde (iki yâ ile) kıraat etmiştir. Bu, Hicaz ehlinin diline uygundur. İbn Muhaysın (ö. 123/741), Ya'kûb el-Hadramî (ö. 205/821) ve bir rivayette İbn Kesîr (ö. 774/1373) ise tek yâ ile (يَسْتَحِي) kıraat etmişlerdir. Bu da Temîmoğullarının diline uygun düşmektedir.³⁰²

Arap kelâmında bir kelimedede iki i'lâlin peşpeşe gelmesi nadir olur. Şairin aşağıdaki dizelerinde geçen ve söz konusu fiilin ism-i mef'ûlü olan مُسْتَحَى kelimesini bu mevzûda örnek vermemiz mümkündür:

وَإِنِّي لَأَسْتَحِي، وَفِي الْحَقِّ مُسْتَحَى إِذَا جَاءَ بَاغِي الْعُرْفِ، أَنْ أَتَكَرَّأ³⁰³

“İyilik isteyen birisi gelirse kapıma utanırım (verecek bir şeyim olmasa bile) saklanmaktan, gerçeklerde de bazen utanılacak bir yön vardır.”

Şair şiirinde اسْتَحَى kelimesini aslı üzere kullanmıştır. Fakat burada şahit, zarûreten (şiirin vezninin düzgün olması için) kullanılan مُسْتَحَى kelimesidir. Bu kelimenin aslı مُسْتَحِي'dür. Son yâ harfi harekeli ve mâkabli meftûh olduğu için elif'e çevrildi, مُسْتَحَى oldu. Sonra kelimenin orta harfi olan yâ'nın harekesi, kendinden önceki sakin sahih harfe nakledildi (مُسْتَحَى) ve yâ harfi elif'e kalbedildi (مُسْتَحَى). Böyle olunca iki sakin cem oldu. İki sakin den biri hafzedildi. Bu örnekte iki i'lâl peşpeşe gelmiştir. Konuyla ilgili farklı görüşler vardır.³⁰⁴

3.3.1.13. Fiil ve İsimlerde Yâ ve Vâv'ın Hafzedilmesi ve Bu Harflerin Yerini Uygun Harekenin Alması

Arapların bir kısmı, kelimenin sonundan yâ harfini hafzetmişlerdir. Bu yâ harfi ister nûn-u vikâyeden sonra gelen mütekellim yâ'sı olsun, ister mankûs ismin veya nâkıs fiilin sonundaki yâ harfi olsun, ister izâfet yâ'sı olsun fark etmez. Bunlardan mankûs isim ve son harfi vâv ya da yâ olan nâkıs fiildeki vâv ve yâ harfleri aslîdir. Diğerleri (mütekellim yâ'sı, izâfet yâ'sı) zamirdir.

Bilinmektedir ki, mankûs isimler ve nâkıs fiiller raf' ve cer hallerinde mukadder hareketlerle merfû ve mecrûr olurlar. Nasb halinde ise vâv ve yâ üzerindeki açık

³⁰² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, C. 1. , s. 120.

³⁰³ İbn Usfûr, *Age*, C. 2. , s. 510.

³⁰⁴ *Age*, C. 2. , s. 510. ; İbn Cinnî, *el-Munsıf*, C. 2. , s. 53.

hakkında şu sözleri kaleme almıştır: “Araplar sakın olan, öncesinde damme bulunan her bir vâv’ı veya sakın olan, öncesinde kesra bulunan her bir yâ’yı hazfederler. Vâv’ın yerini damme, yâ’nın yerini kesra alır.”³¹¹ Konuyla ilgili âyet-i kerimelerden misâller:

وَسَوْفَ يُؤْتِي / (سَنَدُّغ) → “سَنَدُّغُ الرَّبَّانِيَّةَ” / (يَدُّغ) → “وَيَدُّغُ الْإِنْسَانَ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ”³¹²
(يُؤْتِي) → “اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا”³¹⁴

Daha önce verilen örneklerle birlikte bu âyet-i kerîmelerdeki vâv ve yâ mânen değil, lafzan hazfedilmiştir. Çünkü söz konusu misâller raf’ konumundadır. Vâv ve yâ harfleri, kendilerinden sonra gelen kelimenin başındaki sakın lâm harfiyle karşılaştığından, yani iki sakının cem olmasından dolayı hazfedilmiştir. Bu misâller يَدُّعُو / يَدُّعُو / يُنَادِي / سَنَدُّعُو ... gibi vâv’lı yahut yâ’lı halleriyle gelseydi de doğru olurdu.³¹⁵

3.3.2. Gayr-ı Kıyâsî Hazifle İ’lâlin Yapılış Durumları

Bu tür hazfîn, telaffuzu hafifletme amacıyla yapılan, herhangi bir kuralı olmayan i’lâl olduğunu daha önce belirtmiştik. Misâller:³¹⁶

Yâ harfi için misâl: دَمَّ → دَمِّي / يَدَّ → يَدِّي gibi.

Vâv harfi için misâl: شَفَّهَ → شَفَّو / ابْنُ → ابْنُو / اسْمُ → اسْمُو gibi.

Hâ harfi için misâl: سَتَّهَ → سَتَّو gibi.

Tâ harfi için misâl: اسْتَطَاعَ → اسْطَاعَ ... gibi. Mualleka şairlerinden Tarafe b. Abd’in (ö. 564 [?]) şu mısraları konumuza verilebilecek misâllerden biridir:

فَإِنْ كُنْتَ لَا تَسْطِيعُ دَفْعَ مَنِيِّي فَدَعْنِي أَبَادِرْهَا بِمَا مَلَكَتْ يَدِي

“Ölümümü savmaya muktedir değil isen,

Bırak da ben yapayım ne gelirse elimden.”

³¹¹ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 2. Baskı, Mısır 1980, yy. , C. 2. , s. 27.

³¹² İsrâ 17/11.

³¹³ Alâk 96/18.

³¹⁴ Nisâ 4/146.

³¹⁵ el-Ferrâ, *Age*, C. 2. , s. 117-118. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 290.

³¹⁶ el-Hamlâvî, *Age*, s. 197.

4. FİİLLERDE İ'LÂL

İ'lâl işlemleri, kaideleriyle birlikte hem fiillerde hem de isimlerde meydana gelir. Dilbilimciler göre fiil, çekiminin çokluğundan dolayı isimden daha ağırdır. Bu yüzden i'lâlde asıl ve evlâ olan isim değil, fiildir.³¹⁷ Biz burada farklı bâblardan nâkıs ve lefif fiillerin mâzî ve muzârî sîgalarında i'lâl durumlarını ele alacağız. İlgili bâbları temsilen belirli fiiller i'lâl ile ilgili açıklamalar için ölçüt olarak kullanılmıştır.

4.1. MÂZÎ FİİLLERDE İ'LÂL

4.1.1. Sülâsî ve Mezîd Mâzî Nâkıs ve Lefif Fiillerde İ'lâl

4.1.2. غَا / رَمَى Gibi Orta Harfi Meftûh Sülâsî Mücerred Mâzî Nâkıs Fiillerin İ'lâli

Dilciler رَمَى fiilinin son harfinin aslının yâ olduğunu ve elif'in bu yâ'dan munkalib olduğunu dile getirmektedirler. Onlara göre son harf i'lâl edilmeye daha lâyıktır. Çünkü kelimenin son kısmı tahfif ve tağyîr (hafifletme ve değiştirme) yeridir.³¹⁸ Son harfi vâv ve yâ olan kelimelerle ilgili olarak Sîbeveyh: “*Bil ki kelimenin son harfleri en zayıf ve i'lâle en yatkın harflerdir. Çünkü onlar i'râb harfleridir...*”³¹⁹ demiştir.

Yâ harfi harekeli olup mâkabli meftûh olduğu zaman elif'e kalbedilir. Çünkü illet harfi, daima kendinden önceki harekeyle uyumlu bir harfe dönüşür. Burada dilcilerin dikkat çektiği bir mesele de yâ'nın harekesinin aslî olmasıdır. Bazı dil âlimlerinin konuyla ilgili görüşleri şöyledir:

Sîbeveyh: “*Aslen müteharrik olan ve kendilerinden önce fetha bulunan yâ ve vâv harfleri i'lâl edilir ve elif'e çevrilir...*”³²⁰

El-Mâzinî: “*Asılları harekeli olan ve kendilerinden önce fetha bulunan yâ ve vâv, elif'e dönüştürülür.*”³²¹

³¹⁷ Bâvezîr, *Age*, s. 95.

³¹⁸ *Age*, s. 108.

³¹⁹ Sîbeveyh, *Age*, C. 4. , s. 381.

³²⁰ *Age*, C. 4. , s. 383.

³²¹ İbn Cinnî, *el-Munsıf*, C. 2. , s. 116.

El-Müberred: “Yâ fethadan sonra gelip, hareke konumunda olursa رَمَى / غَزَا örneğinde olduğu gibi elif’e kalbolunur...”³²²

İbn Cinnî: “رَمَى / غَزَا fiillerindeki yâ ve vâv müteharrik olup, kendilerinden önceki harf meftûh olduğu için elif’e kalbedildiler...”³²³

İbn Usfûr: “Eğer fiil orta harfin fethasıyla فَعَلَ vezninde ise sen illet harfini ister yâ olsun ister vâv olsun elif’e kalbedersin: رَمَى / غَزَا gibi...”³²⁴

Bu dilcilere göre gâib müfred mâzî sîga olan رَمَى / غَزَا fiillerindeki yâ’nın harekesi, binâdaki asıl harekedir (ârîzî değildir).³²⁵ Buradaki değişimin şartı, elif’e dönüşmüş olan yâ harfinden sonra tesniye elif’inin olmamasıdır. Çünkü gâib müsennâ mâzî sîga olan رَمَى / غَزَا fiillerindeki tesniye elif’i, bir önceki harfin kendisine uygun düşen ârîzî bir harekeyle harekelenmesini gerekli kılar ki o da elif harfiyle uyumlu olan fethadır.³²⁶

Ancak İbn Usfûr رَمَى fiilindeki yâ’nın elif’e kalbedilmesi ile yâ harfiyle bir araya gelen iki fethanın ağırlığının giderilmesi arasında bir ilişki kurmuştur. Yani ona göre orta harfin fethasıyla son harfin fethası (iki aynı hareke) yâ harfiyle cem olduğunda bir ağırlık meydana gelmektedir. Dolayısıyla yâ harfinin elif’e kalbedilmesi kelimeyi yâ ile cem olmuş iki fethanın ağırlığından kurtarmaktadır. Yine İbn Usfûr, illet harflerinin en hafifinin elif olduğunu ve herhangi bir hareke almamasından dolayı yâ’nın elif’e dönüştürüldüğünü ifade etmiştir.³²⁷

رَمَى fiilindeki yâ’nın elif’e kalbedilmesi konusunda dilcilerin görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:³²⁸

1- Fethadan sonra harekeli yâ’nın bulunması, orta ve son harfin harekesi aynı cinsten olduğu için yâ’nın elif’e kalbedilmesine sebep olur.

³²² el-Müberred, *Age*, C. 3. , s. 79.

³²³ İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 2. , s. 117.

³²⁴ İbn Usfûr, *Age*, C. 2. , s. 523-524.

³²⁵ İbn Yaîş, *Şerhu ’l-Mufassal*, C. 7. , s. 504.

³²⁶ Bâvezîr, *Age*, s. 110.

³²⁷ İbn Usfûr, *Age*, C. 2. , s. 523. ; Bâvezîr, *Age*, s. 112.

³²⁸ Bâvezîr, *Age*, s. 112.

2- Yâ'nın iki fetha arasında bulunması bir ağırlıktır. Bu ağırlık, yâ'nın elif'e çevrilmesiyle giderilir. Çünkü elif hareke ihtimali taşımayan sakin bir sestir (harftir).

3- Yâ'nın harekesinin ârizî değil, aslî olması gerekir. Şayet fiilin çekim sîgalarının birinde ârizî olarak gelirse, varlığı dikkate alınmaz ve yâ elif'e kalbedilmez.

4- Elif'e kalbedilmesi için yâ'nın harekeli olmasının şart koşulması, harekesinin orta harfin harekesiyle aynı olmasına bağlı değildir. Kendinden önceki harf fethalı olduğu sürece yâ hangi harekeye sahip olursa olsun elif'e kalbedilir.

غَزَا fiilindeki vâv'ın elif'e kalbedilmesi hususunda dilcilerin görüşleri birbiriyle uyum halindedir. Bu konudaki hükümleri de aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür.

1- Fethadan sonra harekeli vâv'ın bulunması, orta ve son harfin harekesi aynı cinsten olduğu için vâv'ın elif'e kalbedilmesine sebep olur.

2- Vâv'ın iki fetha arasında bulunması bir ağırlıktır. Bu ağırlık, vâv'ın elif'e çevrilmesiyle giderilir. Çünkü elif hareke ihtimali taşımayan sakin bir harftir.

3- Vâv'ın harekesinin ârizî değil, aslî olması gerekir. Şayet fiilin çekim sîgalarının birinde ârizî olarak gelirse, varlığı dikkate alınmaz ve vâv elif'e kalbedilmez.³²⁹

4- Elif'e kalbedilmesi için vâv'ın harekeli olmasının şart koşulması, harekesinin orta harfin harekesiyle aynı olmasına bağlı değildir. Kendinden önceki harf fethalı olduğu sürece vâv hangi harekeye sahip olursa olsun elif'e kalbedilir.³³⁰

4.1.3. هَوَى / طَوَى ... Gibi Orta Harfi Meftûh Sülâsî Mücerred Mâzî Lefîf Fiillerin İ'lâli

رَمَى gibi lefif-i makrûn fiillerin son harflerinin i'lâl hükümleriyle هَوَى / طَوَى gibi fiilindeki son harfin i'lâl hükümleri arasında herhangi bir farklılık yoktur.³³¹ Bu konuda

³²⁹ el-Müberred, *Age*, C. 1. , s. 239. ; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, C. 7. , s. 504.

³³⁰ İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 2. , s. 116.

³³¹ Bâvezîr, *Age*, s. 138.

İbn Usfûr: “Orta harfî vâv, son harfî yâ olan fiiller ise çoktur: طَوَيْتُ / شَوَيْتُ gibi. Bu fiillerdeki son harfîn hükmü, bütün hükümlerde رَمَيْتُ fiilindekiyle aynıdır.”³³² demiştir.

4.1.3.1. İki İ'lâlin Peşpeşe Gelmesinden Kaçınılması

Sîbeveyh'e göre sülâsî mücerred mâzî leff-i makrûn fiillerde iki i'lâlden (aynı türden iki i'lâl) kaçınılması gerekir. Çünkü iki i'lâl, fiilin lafzının zarar görmesine ve karışıklığa sebep olur. Bunun nedeni de fiilin orta ve son harfinden her birinin (vâv ve yâ) elif'e, yani birbirini izleyen iki med harfine dönüşecek olmasıdır. Bu durumda iki sakin cem olacak ve kaide gereği iki sakinden biri hazfedilecek. Sonuç itibarıyla fiilin lafzı, tek sessiz (med harfine bitişik son harf) üzere kalmış olacak. Dolayısıyla fiilin binası ve delâleti ortadan kalkmış olacaktır. Bu yüzden fiilin orta harfinin tashîhi (i'lâl edilmeden olduğu gibi kalması) evlâdır. İ'lâlde öncelik, fiilin son harfindedir.³³³

Misâl: نَا → (نَا) نَى → نَوَى / هَا → (هَا) هَاى → هَوَى

Dilcilerin cumhuru, iki i'lâlin peşpeşe gelmesinden kaçınılması konusunda Sîbeveyh'in görüşünü benimsemişlerdir.³³⁴

ماءٌ gibi aynı türden olmayan iki i'lâlin peşpeşe geldiği kelimeler de vardır. Fakat bunlar genel ve sürekli olmadığı için hoş görülmüşlerdir.³³⁵

Bunlardan ماءٌ kelimesinin aslı مَوَةٌ idi. Vâv harfî elif'e, hâ harfî de hemze'ye çevrildi ve kelime ماءٌ oldu.

شاءٌ fiilinin ism-i fâili olan شَاءٌ kelimesinin aslı ise شَاوَى idi. Orta harf olan vâv, قَائِمٌ örneğinde olduğu gibi hemze'ye dönüştürülerek i'lâl edildi (شَائِيٌّ). İkinci hemze ise kelimenin sonunda bulunduğu ve meksûr hemze'den sonra geldiği için yâ harfine çevrilmiştir (شَائِيٌّ = شَائِيٌّ). Bu noktada tenvinin, sakin nûn hükmünde olduğunu hatırlamak gerekir. Yâ'nın üzerindeki damme ağır görülerek hazfedildi: شَائِيٌّ . Dammenin hazfinden sonra iki sakin cem oldu. Bu durumun giderilmesi için yâ harfî

³³² İbn Usfûr, *Age*, C. 2. , s. 570.

³³³ Bâvezîr, *Age*, s. 139, 142, 145.

³³⁴ *Age*, s. 139.

³³⁵ *Age*, s. 144.

hazfedildi: شَائِنٌ . Tenvin yani sakin nûn, bir önceki harf olan hemze'ye verildi ve kelime شَاءٌ oldu.

يَرَى fiilinin aslı يَرَأِي idi. Yâ harfi elif'e kalbedildi, hemze hazfedildi. Son haliyle fiil يَرَى oldu.

4.1.4. Son Harfi Yâ Olan Mezîd Mâzî Fiil Sîgasında İ'lâl

Son harfi yâ olan أَفَعَلَ / فَاعَلَ / تَفَاعَلَ / فَعَلَ / تَفَعَّلَ / اسْتَفَعَلَ / اِفْعَوْعَلَ / تَفَعَّلَلَ fiil vezinlerinin mâzî bütün sîgalarındaki i'lâl hükümleri, رَمَى fiilinin sîgalarındaki i'lâl hükümleriyle aynıdır. Bu yüzden dilciler, kitaplarında ele aldıkları sarf meselelerinde bu konu için müstakil bir bölüm ayırmamışlardır.³³⁶

4.1.5. Son Harfinin Aslı Vâv Olan Mezîd Mâzî Fiil Sîgasında İ'lâl (أَغْرَى Örneği)

أَغْرَى fiilinin çekimlerinde son harf vâv olarak gözükmeyiz. Vâv'ın ortaya çıkacağı iki konumda (fiilin tesniye elifi ve harekeli merfû zamirlerden birine bitişmesi) onun yerini yâ harfi almaktadır. Bu yüzden Sîbeveyh أَغْرَى fiilinin son harfi yâ olan fiil gibi muamele göreceğini, dolayısıyla mâzî çekiminin de رَمَى fiilinin çekimi gibi olacağını söylemiştir.

أَغْرَى fiilinin sîgalarındaki son harfin türünün belirlenmesi konusunda dilciler arasında ihtilaf yoktur. Ancak tartışma, sadece söz konusu fiilin müfred gâib sîgasının son harfi etrafında dönmektedir. Yani vâv harfi yâ harfine mi dönüşmüştür yoksa yâ harfine dönüşmeksizin elif'e kalbedilen غَرَى fiilinin vâv'ı gibi bir vâv mıdır?

أَغْرَى fiilindeki dördüncü ve son harf vâv'dır ve bu harfin mâkabli de meftûhtur. Dilciler vâv'ın dördüncü harf olarak gelmesi konusunda görüşlerini açıklarken, fiilin mütekellim zamirine bitişmesini (أَغْرَيْتُ) delil göstererek vâv'ın her zaman yâ'ya kalbedileceğini dile getirmişler ve mezîd mâzî fiildeki vâv'ın yâ'ya dönüştürülmesi işlemini, vâv'dan önceki harfin meksûr olduğu muzâri fiile (يُغْرِي) hamletmek sûretiyle i'lâlî uygulamışlardır. Sarfçılar fiilin mâzî ve muzâri bütün çekimlerinde karışıklık olmamasını, lafzın sabit ve düzenli olmasını amaçlamışlardır. Son harfin i'lâlî

³³⁶ Bâvezîr, *Age*, s. 149.

konusunda mâzînin muzârîye hamledilmesinin, muzârînin mâzîye hamledilmesiyle benzerlik arzetmesi ve fiilin lafzının istikrarlı olması hususunda Halil b. Ahmed, Sîbeveyh, El-Mâzîni, El-Müberred, İbn Cinnî, İbn Yaîş, İbn Ufûr, İbnü'l-Hâcib ve diğer dilciler hemfikirdirler.³³⁷

İbn Cinnî bu konuda şu sözleri kaleme almıştır: “أَغْرُوتُ demeyi ve vâv harfini yâ'ya kalbetmemeyi çirkin gördüler. Onlar يُغْرِي diyor ve öcesindeki kesradan dolayı vâv'ı yâ'ya kalbediyorlar. Böyle yapmakla benzerlik ve lafzın tek olmasını murat ettiler. Sonuçta muzârînin i'lâlinden dolayı mâzîyi i'lâl ettiler...”³³⁸ Bunun yanı sıra İbn Cinnî, fiilin lafız uyumunun dilsel bir talep olduğunu, bunun sadece mâzî ve muzârî fiillerin birbirine hamledilmesiyle sınırlı olmadığını, fiilden türemiş ismi de ilgilendirdiğini beyan etmiştir.³³⁹

Yine bu konuda İbn Yaîş: “أَغْرِيْتُ fiiline gelince, bunun aslı أَغْرُوتُ 'dür. Ancak dördüncü harf konumunda olmasından dolayı vâv'ı yâ harfine çevirdiler... Vâv harfini bu fiilin muzarisi olan يُغْرِي fiiline hamlederek yâ harfine kalbettiler. Vâv, muzârîde son tarafta ve kesradan sonra bulunduğu için yâ'ya çevrildi...”³⁴⁰ demiştir.

Dil âlimlerinden İbn Ufûr'a göre, eğer fiil üç harften fazla ve son illet harfi de vâv ise bu illet harfi yâ'ya kalbedilir. Yâ harfi harekeli ve mâkabli meftûh olduğu için elif'e çevrilir. Misâl: أَغْرُو → أَغْرِي → أَغْرَى / اسْتَدْعَوْ → اسْتَدْعَى → اسْتَدْعَى / اسْتَدْعَوْ → اسْتَدْعَى → اسْتَدْعَى gibi. İbn Ufûr'a göre أَغْرَى fiilindeki elif, fiildeki aslî harf olan vâv'dan değil, yâ harfinden çevrilmiştir.³⁴¹

Radiyyüddîn el-Esterâbâdî, birkaç noktada dilcilerin konuyla ilgili açıklamalarına itiraz eder:³⁴²

1- Vâv, dördüncü harf olarak yâ harfine kalbedilmez. Vâv, ancak elif'e kalbedilir. Çünkü vâv'ın elif'e kalbedilmesi, yâ harfine kalbedilmesinden daha hafiftir.

³³⁷ Bâvezîr, *Age*, s. 150-154. ; Sîbeveyh, *Age*, C. 4. , s. 393. ; el-Müberred, *Age*, C. 1. , s. 274.

³³⁸ İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 2. , s. 164.

³³⁹ *Age*, C. 2. , s. 166.

³⁴⁰ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, C. 10. , s. 98-99.

³⁴¹ Bâvezîr, *Age*, s. 155.

³⁴² *Age*, s. 156.

2- Kendisinden sonra onu orta harf kılacak bir harf olsa bile vâv, dördüncü harf olarak yâ'ya kalbedilmez. Dördüncü veya daha sonraki harf olarak vâv'ın yâ'ya kalbedilmesi kayıtsız şartsız, mutlak bir kaide değildir.

3- Bütün çekimlerinde fiilin lafzının düzenli olması meselesi, Arap kelâmında sabit, karar kılmış bir mesele değildir.

4- غَزَى fiilinin çekimlerinde fiilin lafzının düzenli olması kuralıyla amel edilmemiştir. Bu da, bütün çekimlerde fiilin lafzının düzenli oluşunun gerekli olmamasına bir delildir.

5- “Mâzî fiilin lafzı muzârî fiiline hamledilir” sözü caiz değildir. Binâenaleyh muzârînin lafzı, mâzîsine hamledilir. Ona göre أَغَزَيْتُ mâzî fiilindeki vâv'ın yâ harfine kalbedilmesi, bu fiilin lafzının, sonu yâ ile biten يُغْزِي muzârî fiiline hamledilmesinden kaynaklanmamaktadır.

Sonuç itibarıyla أَغَزَى fiili konusunda karşımıza iki farklı görüş çıkmaktadır:³⁴³

1- İlki, cumhur dilcilerin görüşüdür. Buna göre aslı vâv olan أَغَزَوْ fiilinin son harfi, yâ harfine kalbedilmiştir (أَغْزَى). Bunun sebebi de أَغَزَى fiilinin muzârîsinde mâkablî meksûr olan vâv'ın (يُغْزِي → يُغْزُو), bu gerekçeyle (öncesinin kesralı olması) yâ harfine dönüşmesidir. Bununla mâzî ve muzârî sîgalarında fiilin lafzının eşit seviyede uyumu amaçlanmıştır. Bundan sonra, أَغْزَى fiilinin son harfi olan harekeli yâ harfi, kendinden önceki harf fetha olduğu için elif'e dönüşmüştür: أَغْزَى .

2- İkincisi, tek başına Radıyyüddîn el-Esterâbâdî'nin görüşüdür. O, أَغَزَوْ fiilindeki vâv'ın, yâ harfine kalbedilmesi görüşünü reddeder. Çünkü vâv harfi harekelidir ve bu harfin mâkablî meftûhtur. Dolayısıyla vâv harfi doğrudan elif'e kalbedilmeyi hak etmektedir.

---

³⁴³ Bâvezîr, *Age*, s. 160.

4.1.6. Orta Harfi Fethalı, Son Harfi Yâ (ي) Olan Sülâsî Mücerred Nâkus Fiilin Mâzî Müsennâ Gâib Kipinde (رَمِيَ) İ'lâl

Dilcilere göre, i'lâle uğrayan رَمِيَ fiilinin sonuna tesniye elif'i dahil edilmiş, bu durumda iki sakin harf (fiilin son harfinden dönüşmüş olan elif ve tesniye elif'i) cem olmuştur (رَمَا). Bu halin giderilmesi için iki sakinden birinin hazfedilmesi gerekir. Fakat hazif neticesinde fiilin tesniye sîgasıyla, müfred gâib sîgası birbirinin aynısı olacaktır (رَمَا). Dolayısıyla iki sîgadan hangisinin müfred, hangisinin tesniye olduğu karıştırılacaktır. Bu nedenle hazif işlemi uygulanmadan fiilin son harfinin tesniye elif'ine uygun bir harekeyle harekelenmesi gerekir ki, o da fethadır. Binâenaleyh harekelendirme işlemi sırasında yâ harfi geri döner ve رَمِيَ sîgası elde edilmiş olur.³⁴⁴

El-Müberred, konuyla ilgili şu sözleri kayda geçirmiştir: “غَرَا ve رَمِيَ fiillerinin elif'ine tesniye elif'ini dahil edersen iki sakinin bir araya gelmesinden dolayı hazif işlemi uygulanman gerekir. Bu durumda 'iki' olanla 'bir' olan karışır ve sen tesniye için şöyle demiş olursun: رَمِيَ / غَرَا”³⁴⁵

Sarf âlimlerine göre رَمِيَ fiilindeki yâ harfinin ortaya çıkış sebebi, tesniye elif'inin, رَمِيَ sîgasındaki son harfin (yâ'dan munkalib elif'in) olduğu gibi kalmasına engel olmasıdır. Çünkü bu harfin öylece kalması, iki sakinin cem olmasına ve bunlardan birinin hazfi sonucunda fiilin müfred kipiyle tesniye kipinin karışmasına yol açmaktadır.³⁴⁶

Radiyyüddîn el-Esterâbâdî zamir olan tesniye elif'ine eşlik eden harekenin nev'ine dikkat çekmekte ve ârızî bir hareke olduğu için yâ'nın kalbedilmesini gerektiren herhangi bir durum olmadığını dile getirmektedir: “... Vâv ve yâ ârızî bir harekeyle harekelendikleri zaman elif'e dönüştürülmez.”³⁴⁷ Yani رَمِيَ fiiline tesniye zamiri bitiştiği zaman, yâ harfinin elif'e dönüştürülme şartları gerçekleşmesine rağmen bu işlem yapılmaz. Yâ harfi, elif için münasip olan fethayla harekelenir. Dilcilere göre bu durum,

³⁴⁴ el-Müberred, *Age*, C. 1. , s. 194. ; İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 2. , s. 122, 129. ; Bâvezîr, *Age*, s. 190.

³⁴⁵ el-Müberred, *Age*, C. 2. , s. 191.

³⁴⁶ Sibeveyh, *Age*, C. 4. , s. 156. ; Bâvezîr, *Age*, s. 191.

³⁴⁷ el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 158.

tesniye zamirinden önce fiilin son harfinin zorunlu olarak harekelenmesiyle bağlantılıdır.³⁴⁸

Dilcilerin غَرَّوَا sîgası hakkında yaptıkları açıklamalar, رَمَيَا sîgasındakilerle uygunluk arz etmektedir. غَرَّوَا fiilindeki orta harfin fethasından sonra vâv'ın elif'e kalbedilmesi caiz değildir. Çünkü vâv harfi, tesniye zamirine uygun bir harekeyle harekelenmiştir. Bu hareke dilcilere göre i'lâl kaidelerinde geçerli olmayan ârizî bir harekedir.³⁴⁹ غَرَّوَا sîgası hakkında bu kadarıyla yetinip özel bir başlık açmayı gerekli görmüyoruz. Konuyu Sîbeveyh'in şu cümleleriyle sonlandırıyoruz: “Müsennâ sîgasının müfret sîgasıyla karışmaması için رَمَيَا dediler, yâ'yı getirdiler. غَرَّوَا dediler, vâv'ı getirdiler.”³⁵⁰

4.1.7. Orta Harfi Fethalı, Son Harfi Yâ (ي) Olan Sülâsî Mücerred Nâkis Fiilin Mâzî Müfret Gâibe Kipinde (رَمَتْ) İ'lâl

Bu sîgada (رَمَتْ) müenneslik tâ'sı, müfred gâib fiil sîgasının (رَمَى) sonuna eklenir (i'lâlından sonra). Bu durumda sakın olan tâ harfi, yine sakın ve fiilin son harfi yâ'dan munkalib olan elif'le bir araya gelir (رَمَاتْ). İki sakın cem olur (elif ve müenneslik tâ'sı). Bu halin giderilmesi için iki sakın harften ilki (elif) hazfedilir. Böylece med harfinin gitmesiyle söz konusu sîga elde edilir: رَمَتْ. Dilciler ârizî bir illetten dolayı iki sakinden ilkini hazfetmeyi, gerekli bir hazif işlemi olarak görmediler.³⁵¹ رَمَاتْ kipindeki elif'in harekelenmesi de mümkündür. Fakat dilciler bunu hoş karşılamadılar. Çünkü elif harekelendiği zaman yâ veya vâv'a dönüşür (رَمَيْتْ). Dolayısıyla telaffuza ağır gelecek şekle bürünmesi de kerih görüldü. Bundan dolayı elif hazfedildi.³⁵²

4.1.8. Orta Harfi Fethalı, Son Harfi Vâv (و) Olan Sülâsî Mücerred Nâkis Fiilin Mâzî Müfret Gâibe Kipinde (غَرَّتْ) İ'lâl

Dilcilerin غَرَّتْ sîgası hakkındaki görüşleri şu şekilde özetlenebilir: Müfret gâib sîga olan غَرَّا fiilinin i'lâlinden sonra bu kipin sonuna müenneslik tâ'sı gelir: غَرَّتْ .

³⁴⁸ Bâvezîr, *Age*, s. 191.

³⁴⁹ Sîbeveyh, *Age*, C. 4. , s. 383. ; el-Müberred, *Age*, C. 3. , s. 79. ; İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 2. , s. 116.

³⁵⁰ Sîbeveyh, *Age*, C. 4. , s. 156.

³⁵¹ Bâvezîr, *Age*, s. 206.

³⁵² Sîbeveyh, *Age*, C. 4. , s. 156.

Böylece iki sakin (elif ve müenneslik tâ'sı) bir araya gelmiş olur. İki sakinin cem'inin engellenmesi kaidesine uygun olarak ilk sakin (elif) hafzedilir ve غَزَتْ kipine ulaşılır.³⁵³

4.1.9. Orta Harfi Fethalı, Son Harfi Yâ (ي) Olan Sülâsî Mücerred Nâkis Fiilin Mâzî Müsennâ Gâibe Kipinde (رَمَتَا) İ'lâl

رَمَتَا fiilindeki tâ harfinin aslı sükûn olduğu için dilciler, müteharrik olsa da bu harfin harekesini aslî (lâzımî) kabul etmezler. Çünkü tâ harfi, kendinden sonraki elif'ten dolayı hareke almıştır. Dolayısıyla bu harfin üzerindeki hareke yok hükmünde gibidir. Dilcilere göre bir yapının, kuralın aslına itibar edilir. Yani mâzî müsennâ gâibe fiil sîgası (رَمَتَا), müfred gâibe fiil sigasının (رَمَتْ) sona erdiği yer üzerine bina edilir. Tesniye alâmetinden dolayı tâ harfinin harekesi ârızî bir hareke olarak kalmıştır.³⁵⁴

Konuyla ilgili olarak Sîbeveyh, eserinde şu cümlelere yer vermiştir: “(لَمْ يَخَفْ ...). رَمَتَا / رَمَتِ الْمَرْأَةُ / لَمْ يَقُلِ الْقَوْمُ / لَمْ يَبِعِ الرَّجُلُ / الرَّجُلُ. Çünkü onlar bu sakini ancak kendinden sonra var olan bir sakinden dolayı harekelediler. Bu, lâzımî bir hareke değildir.”³⁵⁵

Sîbeveyh'in ne söylediğini daha iyi anlamak için misâllerine bakalım: İlk örnek olan لَمْ يَخَفِ الرَّجُلُ cümlesini tek tek okuduğumuzda lem yehaf erracülü şeklinde okuruz. يَخَفِ fiilinin sonundaki fâ harfi cezimlidir. Fakat الرَّجُلُ kelimesine geçiş yaparak okuyacak olursak - ki genelde böyle okuruz - لَمْ يَخَفِ الرَّجُلُ (lem yahafir racülü) şeklinde okuruz. Yani sakin fâ harfine hareke (kesra) vererek okuruz. Bunun nedeni de fâ harfinden sonra gelen şededeli râ harfinden ilkinin sakin olmasıdır (er-racülü). Yani biri kelimenin sonunda, diğeri sonraki kelimenin başında olmak üzere iki sakin cem oldu. Birinci sakin harf kesra ile harekelendi. Diğer misâllerde de aynı durum geçerlidir: لَمْ يَبِعِ الرَّجُلُ / رَمَتِ الْمَرْأَةُ / لَمْ يَقُلِ الْقَوْمُ / الرَّجُلُ. Asıl konumuz olan رَمَتَا aslında رَمَتْ idi. Sakin tâ harfi, kendinden sonra gelen tesniye elif'inden dolayı hareke (fetha) aldı ve fiilimiz رَمَتَا oldu.

Bu konuda dilciler Sîbeveyh'in görüşünü benimsemişlerdir. Dil âlimlerine göre mâzî müsennâ gâibe fiil sîgası haddizatında asıl değildir. Onlara göre bu kipin aslı, müfred gâibe fiil sigası olan رَمَتْ ve bu fiilde vâkî olan haziftir.³⁵⁶

³⁵³ Bâvezîr, *Age*, s. 206. ; Sîbeveyh, *Age*, C. 4. , s. 156. ; İbn Yâiş, *Şerhu'l-Mufassal*, C. 9. , s. 27, 122.

³⁵⁴ Bâvezîr, *Age*, s. 217.

³⁵⁵ Sîbeveyh, *Age*, C. 4. , s. 158.

³⁵⁶ Bâvezîr, *Age*, s. 217.

رَمَتَا fiilindeki i'lâli şu şekilde açıklamak da mümkündür:

رَمَتَا aslında رَمَيْتَا idi. Yâ harfi harekeli, mâkabli meftûh olduğu için yâ harfi elif'e kalbedildi, fiil رَمَاتَا oldu. Bu durumda iki sakin cem oldu. Fiilin bu halinde iki sakin yok ki cem olsun, denebilir. Fakat yukarıda izah etmeye çalıştığımız gibi ârızî olduğu için tâ harfinin harekesine itibar edilmez. Çünkü tâ harfi aslında (müfred müennes gâibesinde: رَمَتْ) sakin olup tesniye elif'inden dolayı harekelenmiştir. Tâ'nın harekesi ârızdır. Ârız ise yok gibidir. Bundan dolayı tâ harfi, aslına itibar edilerek sakin sayılır. İki sakin (رَمَاتَا) : elif ve tâ) bir araya geldiği için yâ'dan kalbedilen elif hazfedildi ve رَمَتَا sîgası elde edildi.³⁵⁷

Aynı durum, aslı غَزَوْنَا olan غَزَتَا fiili için de geçerli olduğu için ayrıca bir başlık açmayı gerekli görmüyoruz.

4.1.10. Orta Harfi Fethalı, Son Harfi Yâ (ي) Olan Sülâsî Mücerred Nâkis Fiilin Mâzî Cemî' Gâib Kipinde (رَمُوا) İ'lâl

Bu sîga (رَمُوا) konusunda dilbilimciler iki gruba ayrılmışlardır:

İlk gruba giren dilcilere göre - ki bunlar çoğunluğu oluşturur - bu sîganın aslı رَمَيْوَا 'dür. Onlara göre mu'tel olan nâkis fiil, sahîh fiile kıyas edilir. Sahîh olan رَمَيْوَا / رَمَيْوَا fiillerinin son harfleri gibi, رَمُوا sîgasının türediği رَمَى fiilinin son harfi de sahîh gibi ele alınır ve cemî' zamiri olan vâv'a uygunluğundan dolayı mazmûm olarak takdir edilir. رَمَى fiilinin son harfini sahîh takdir etmekten maksat, bu harfin yâ şeklinde telaffuz edilmesidir (رَمَيْوَا). Cemî' gâib zamiri (و), bu grup dilcilerin nazarında mâkabli daima lâzımî bir damme olan sakin bir med harfidir.³⁵⁸

İbn Yaîş konumuz bağlamında şu sözleri kaleme almıştır: “... رَمُوا / غَزُوا ... Denildi ki bu fiillerin aslı رَمَيْوَا / غَزَوُوا 'dür. Yâ ve vâv harekeli, bunlardan önceki harfler fethalıdır. Bu yüzden ikisi de elif'e çevrildi. Elif'ten sonra fail ve zamir olan vâv geldi: رَمَاوُ / غَزَاوُ . İki sakinin iltikâsından dolayı elif hazfedildi: رَمَوُ / غَزَوُ . Hazfedilen elif'e

³⁵⁷ Akbal, *Age*, s. 444.

³⁵⁸ Sîbeveyh, *Age*, C. 4. , s. 156, 192, 193. ; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, C. 9. , s. 122. ; el-Esterâbâdî, *Age*, C. 2. , s. 225. ; Bâvezîr, *Age*, s. 228, 230.

delâlet eden fetha kaldı.”³⁵⁹ Tabii burada vâv harfinin elif’e dönüşmemesi için vâv’a cezm verildi.

Radıyyüddîn el-Esterâbâdî, İbn Usfûr, İbn Ebî’r-Rabî’ (ö. 688/1289) ikinci grubu oluşturan dil âlimleridir. Bu gruptaki dilcilere göre, cemî’ vâv’ının رَمَى fiiline dahil olmasından dolayı yâ harfi açığa çıkmaz, telaffuz edilmez. Onlara göre bu sîganın aslı رَمَاؤُ ’dir. El-Esterâbâdî’ye göre, cemî’ vâv’ı, رَمَى fiilinin son harfi olan elif’ten sonra gelir. Böylece fiilin lafzı رَمَاؤُ olur. Bu durumda iki sakin (elif ve cemî’ vâv’ı) bir araya geldiği için kaide gereği bunlardan ilki (elif) hafzedilir ve fiilin lafzı sakin vâv’dan önceki fethayla رَمَوْا olur. Birinci gruptaki dilcilerin ileri sürdükleri gibi bu aşamaya gelmek için رَمِيُوا sîgasının varlığı şart koşulmaz.³⁶⁰

Radıyyüddîn el-Esterâbâdî, konu hakkında şunları söylemiştir: “*Cemî’ vâv’ı, tesniye elif’i, muhataba yâ’sı fiile, i’lâlinden sonra dahil olan zamirlerdir. Çünkü vâv, elif ve yâ’dan her biri faildir...*”³⁶¹

İbn Usfûr da “*Eğer sonu elif olan bir fiil olur da... müsennâ gâib zamirine isnad edilirse elif aslına döndürülür: رَمِيَا / غَرَوْا gibi... Eğer elif cemî’ gâib zamirine isnad edilirse, iki sakinin cem olmaması ve karışmaması için elif hafzedilir: رَمَوْا / غَرَوْا gibi...*”³⁶² demiştir.

Yukarıda aktarmaya çalıştığımız iki farklı yaklaşımı benimseyenler, orta harfi fethalı, son harfi vâv olan sülâsî mücerred nâkıs fiilin mâzî cemî’ gâib kipinde de (غَرَوْا) aynı yaklaşımlarını sürdürmüşlerdir. Birinci grubu oluşturan ve çoğunluğu oluşturan dilcilere göre رَمَوْا sîgasının aslı غَرَوْا ’dür. İkinci grupta yer alan Radıyyüddîn el-Esterâbâdî, İbn Usfûr, İbn Ebî’r-Rabî’ye göre ise söz konusu sîganın aslı غَرَاؤُ ’dir. Bu konuda ileri sürülen yaklaşımlar رَمَوْا sîgasındakiyle aynı olduğu için, yeni bir başlık açıp bilgileri tekrar etmeyi gereksiz görüyoruz.

³⁵⁹ İbn Yâiş, *Şerhu’l-Mufasssal*, C. 7. , s. 6.

³⁶⁰ Bâvezîr, *Age*, s. 228, 231.

³⁶¹ el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 159, 160.

³⁶² İbn Usfûr, *Age*, C. 2. , s. 527, 528.

4.1.11. Orta Harfi Fethalı, Son Harfi Yâ (ي) ve Vâv (و) Olan Sülâsî Mücerred Nâkıs Fiillerin Harekeli Merfû Zamirlere Bitişmiş Mâzî Kiplerini (رَمِينٌ - رَمِينَا - غَزَوْتُ - غَزَوْتُمَا - غَزَوْتُمْ - غَزَوْتُمْ - رَمَيْتَ - رَمَيْتُمْ - غَزَوْتُ - غَزَوْتُمْ - غَزَوْنَا - غَزَوْنَا) İ'lâl Açısından Değerlendirme

Öncelikle belirtmek gerekir ki dilciler, harekeli merfû zamirlere bitişmiş mâzî sîgalarda fiilin son harfinin sükûnunu lüzumlu görürler. Aksi takdirde bir kelimedede dört harekenin peşpeşe gelmesi gibi bir durum ortaya çıkmaktadır ki bu, Araplarca hoş karşılanmaz (غَزَوْتُ gibi). Konu başlığında belirttiğimiz sîgalarda fiilin son harfi sakindir ve bu harfin mâkablinde de fetha vardır: رَمَيْتُمْ - غَزَوْتُ ... gibi. Dilcilere göre bu sîgalardaki vâv ve yâ, elif'e kalbedilmeyi hak etmemektedir. Çünkü bu harfler (vâv ve yâ) harekeli değildir.³⁶³ Sîbeveyh bu hususta şunları söyler: “Onların رَمِينٌ / غَزَوْنَا / رَمَيْتُمْ / غَزَوْنَا demelerine gelince, bu fiiller ancak aslı üzere gelmiştir. Çünkü bu fiillerde son harf, harekelenmeyen bir konumdadır. Son harfin bu konumdaki aslı sükûndur. Asıl yapıdaki son harf ancak harekeliyse elif'e kalbedilir...”³⁶⁴

El-Mâzinî ve İbn Cinnî'nin sözleri de Sîbeveyh'in görüşünü destekler mahiyettedir.³⁶⁵ Bu iki alim harekeli zamirin, fiilin elif'le i'lâl olmuş sîgasına değil, aslına dahil olduğu görüşünü savunmaktadır. Esasen Radyyyüddîn el-Esterâbâdî ve İbn Usfûr dışında bütün dilbilimciler bu görüşü paylaşmaktadırlar. Radyyyüddîn el-Esterâbâdî رَمَى'nın elif'inin, sükûnun konumunu tebyîn için aslına döndüğünü, yani elif'in yâ harfine dönüştüğünü düşünmektedir.³⁶⁶ O, konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: “Failin fiilin aslına dahil olması lüzumlu değildir. Aksine ona i'lâlden sonra dahil olur... Eğer şöyle denirse: غَزَوْتُ / رَمَيْتُمْ sîgaları niçin رَمَاتُ / غَزَاتُ şeklinde söylenmedi? Derim ki: İllet harfinde hareke takdir edilmemesini tenbih için.”³⁶⁷

Sonuç itibarıyla örneğin رَمَيْتُمْ sîgasının aslı el-Esterâbâdî ve İbn Usfûr'a göre رَمَاتُ'dür ve buradaki elif aslına dönerek yâ olur. Sîbeveyh ve diğer dilcilere göre ise sîgasının aslı رَمَيْتُمْ'dür. Zamir doğrudan fiilin aslına dahil olmuştur.

³⁶³ Bâvezîr, *Age*, s. 253, 254.

³⁶⁴ Sîbeveyh, *Age*, C. 4. , s. 383.

³⁶⁵ İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 2. , s. 117. ; Bâvezîr, *Age*, s. 254.

³⁶⁶ Bâvezîr, *Age*, s. 254.

³⁶⁷ el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 160.

4.1.12. Orta Harfi Kesralı Olan Sülâsî Mücerred Nâkıs ve Lefif-i Makrûn Fiillerin Mâzî Müfred Gâib Kipinde (حَشِي - رَضِيَ - حَيِيَ - قَوِيَ - رَوِيَ) İ'lâl

Bu fiillerden حَشِي 'deki yâ harfî aslıdır. Mâzî fiilin binâsı gereği fethayla harekelenmiştir ve bu harfin mâkabli meksûrdur. Medli okunması caiz olmadığı gibi kendisine müfred gâib zamir (هو) isnad edildiğinde, herhangi bir değişiklik meydana gelmez. Dolayısıyla حَشِي fiilinin حَشُوا sîgası dışındaki diğer sîgalarında i'lâl olmadığı için dilcilerin konu hakkındaki sözleri oldukça azdır.³⁶⁸ İnşaallah (حَشُوا) sîgasındaki i'lâl bahsini ileride ele alacağız.

(رَضِيَ) / (عَبِيَ) / (شَقِيَ) gibi son harfinin aslı vâv olan fiilleri inceleyelim:

Bu fiillerden en çok bilineni, رَضِيَ 'yi konumuz için örnek fiil seçtik. رَضِيَ fiilinin aslı رَضُوا 'dir. Bunun delili ise fiilin mastarının الرَضُونَ olmasıdır. رَضُوا fiilindeki vâv'ın yâ harfine dönüşme sebebi, orta harfin kesralı olması ve bunun fiilin telaffuzunda bir ağırlık oluşturmasıdır. Dolayısıyla fiilin mâzî ve muzârî bütün çekimlerinde bu ağırlığı def etmek, hafiflik sağlamak için vâv harfi yâ'ya kalbedildi. Kendinden önceki harfin harekesi kesra olduğu için vâv harfi, bu hareke (kesra) cinsinden bir harfe, yâ'ya çevrildi.

Bu şekilde hafifleyen رَضِيَ fiilinin muzârî sîgası يَرْضُو vezninde يَرْضُوا olur. Fiilin orta harfî meftûhtur, vâv harfî dördüncü harf olarak gelmiştir. Dilcilerin bu konuda istinbat ettiği iki kaide gereği muzârî fiildeki vâv, yâ harfine dönüştürülür. İki kaideden ilki şudur: Dördüncü harf olarak gelen vâv, daima yâ harfine dönüştürülür. İkincisi ise: Muzârî fiil, mâzîsinin i'lâli gibi i'lâl edilir. Böylece رَضِيَ 'de olduğu gibi muzârîsi olan يَرْضُوا fiilinin son harfî de yâ olur (يَرْضِي). Sonra bu yâ harfî elif'e kalbedilir (يَرْضِي). Çünkü kendisi harekeli, mâkabli de meftûhtur. Böylece muzârî fiil, illet harflerinin en hafifi olan elif'le sona ermiş olur.³⁶⁹

İbn Cinnî bu konuda şu sözleri kaydetmiştir: “Ebû Osmân dedi ki: Bu vâv'ın öncesinde kesra varsa, i'rab harfî olmaz. Bu vâv, konumunu yâ ile değiştirmesi gerekir. Çünkü onlar ... الثَّيْرَةُ / الْقِيَامُ / السَّيَّاطُ gibi en kuvvetli i'lâl durumunda kesradan dolayı vâv'ı

³⁶⁸ Bâvezîr, *Age*, s. 311.

³⁶⁹ *Age*, s. 311-312. ; el-Müberred, *Age*, C. 1. , s. 200, 274. ; Sibeveyh, *Age*, C. 4. , s. 383.

kalbetteler...”³⁷⁰ En kuvvetli i'lâl durumundan kastı, *الْفَيْام / ثَيْرَة* gibi kelimelerdeki mâkabli meksur olan orta harflerin (vâv'ların), yâ harfine dönüşmesidir. Çünkü kelimedeki orta harf, son harften daha kuvvetlidir.³⁷¹

Radıyyüddîn el-Esterâbâdî de İbn Cinnî'nin sözlerini teyid etmektedir. Ona göre mâkabli meksûr olan harekeli vâv, harekeyle güçlendiği için ancak iki şartla yâ'ya dönüştürülür: İlk şart, vâv'ın son harf olmasıdır. Çünkü son kısım, değişim mahallidir. Burada örnek ister *رَأَيْتُ الْغَازِي* cümlesindeki gibi isim olsun, ister *رَضِي* gibi malûm fiil olsun, ister *دُعِي* gibi mechûl fiil olsun fark etmez. İkinci şart ise vâv harfinin, *عَزِيَّة / عَزِيَان* / *عُنْصُوءَة* örneklerindeki gibi fiilinin lafzına veya i'lâl görmüş müfredine hamledilen bir ismin orta harfî olmasıdır. *رَضُو* fiilindeki vâv fethayla harekeli olsa da bu harf, hafifletme ve değişim konumu olan son kısımda yer almaktadır. Son kısım ise daima zayıflık ve i'lâl mahallidir.³⁷²

Sîbeveyh'e göre vâv'dan önceki harfin harekesine (kesra) bakılıp ona göre muamele edildiği için, vâv'ın orta veya son harf olması, bu harfin yâ'ya kalbedilmesi açısından bir fark oluşturmaz. Her iki durumda da kalbedilme eşit seviyededir.³⁷³

Orta harfî meksûr, iki yâ harfine sahip sülâsî mücerred lefif-i makrûn olan *حَيِي* fiilini incelediğimizde, söz konusu fiilin *فَعَلَ* vezninde geldiğini görüyoruz. Dilciler buna gerekçe olarak, fiildeki iki yâ'nın peşpeşe gelmesinin ağırlığını göstermişlerdir.³⁷⁴

حَيِي fiilindeki orta harf i'lâl edilmemiştir. Şayet i'lâl edilecek olsa fiil *حَاي* olurdu. Bu durumda fiilin muzâri sîgasının *يَحَاي* olması lâzım gelirdi. Görüldüğü gibi bu muzâri kipinde med harfinden sonra dammeli bir yâ vardır. Dilcilere göre mâzî fiilin orta harfinin i'lâl edilmemesinin illeti, medden sonra yâ'nın dammesinden kaçınmaktır³⁷⁵ (Muzârinin orta harfinin i'lâli, mâzî sîgasındaki orta harfin i'lâline kıyas edilir. Bu hususa daha önce değinilmişti).

³⁷⁰ İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 2. , s. 136-137.

³⁷¹ *Age*, C. 2. , s. 136-137.

³⁷² Bâvezîr, *Age*, s. 313. ; el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 161.

³⁷³ Sîbeveyh, *Age*, C. 4. , s. 388. ; Bâvezîr, *Age*, s. 314.

³⁷⁴ Bâvezîr, *Age*, s. 315.

³⁷⁵ *Age*, s. 319.

Kelimenin orta harfinin i'lâliyle ilgili genel usûllerden ikisi, حَيَّ fiili için de geçerlidir. Bu iki usûlü kısaca izah etmeye çalışalım.³⁷⁶

1- Son harfi i'lâl edilmeyen kelimenin orta harfi i'lâl edilmez. Çünkü son kısım değişikliğe daha elverişlidir. İbn Cinnî bu konuda şunları söylemiştir: “İ'lâl esasen son harfe yöneliktir. Sonra onu orta harf izler ve son harfe yakınlığından dolayı i'lâl edilir. Sonra orta harfi ilk harf takib eder. Orta harfin i'lâlinde dolayı o da i'lâl edilir...”³⁷⁷

El-Esterâbâdî حَيَّ fiilindeki orta harfin i'lâl edilmemesinin gerekçesini açıklarken, mâkabli meftûh, kendileri harekeli olan yâ ve vâv'ın elif'e dönüşmesinin, en küçük ârizî bir durumdan dolayı terk edilen zayıf bir sarf kaidesi olduğunu belirtmiştir.³⁷⁸

2- Kendisinde lafzî ağırlık olan fiilin tasrîfini gerekli kılan i'lâl terk edilir. Yukarıda belirttiğimiz gibi mâzî حَيَّ fiilini esas aldığımızda bu sîga, orta harfin sükûnundan sonra yâ'sı dammelenen يَحَايُ muzâri kipini gerektirir. Dolayısıyla sükûndan (med) sonra yâ'nın dammesinden kaçınılır. Çünkü fiilde ağırlık oluşturur.

İbn Yaîş, حَيَّ fiilinin muzârisi olan يَحَايُ'nun son harfinin elif'e kalbedilmesiyle yapılan i'lâlin, حَيَّ fiilindeki orta harfin i'lâl edilmemesinin sebeplerinden biri olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre bunun gerekçesi, (fiilin mâzî ve muzâri sîgaları, harflerinin i'lâli bakımından tek lafız kabul edilerek) bir fiilde orta ve son harflerin i'lâlinin bir araya gelmemesidir. Yani mâzînin orta harfiyle muzârinin son harfinin i'lâlleri tek bir kelimedede oluyormuş gibi değerlendirilir.³⁷⁹

حَيَّ fiilindeki son harfin aslının vâv olduğunu düşünen el-Mâzinî'ye göre (حَيَّ) → (حَيَّ), bu son harf (vâv) i'lâl işlemine tabi tutulur. Çünkü vâv'dan önceki yâ harfinin harekesi kesradır. Bunun yanı sıra orta harfin i'lâlinde kaçınılır. Aksi takdirde bir kelimedede iki i'lâl meydana gelmiş olur. Yine ona göre Arapçada orta harfi yâ, son harfi vâv olarak kullanılan bir fiil yoktur.³⁸⁰

³⁷⁶ Bâvezîr, *Age*, s. 323-324.

³⁷⁷ İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 2. , s. 112.

³⁷⁸ el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 95, 96.

³⁷⁹ Bâvezîr, *Age*, s. 325, 326.

³⁸⁰ *Age*, s. 319. ; İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 2. , s. 284, 285.

Orta harfi kesralı, iki vâv harfine sahip sülâsî mücerred lefif-i makrûn olan قَوِيَّ fiilini i'lâl bakımından ele aldığımızda bu fiilin aslının قَوُوْ olduğunu görüyoruz. Bunun delili mastarının الْقَوَّةُ olmasıdır. Orta harfinin kesralı olması, ikinci vâv'ın yâ harfine kalbedilmesiyle fiilin tahfifini gerekli kılmıştır. Yani fiilin mâzî ve muzâri lafzındaki tahfif, iki vâv'ın bir araya gelmesinin engellenmesiyle olur.

Dilcilere göre i'lâl kaideleri gereğince قَوِيَّ fiilinin orta harfinin hakkı, elif'e kalbedilmesidir. Çünkü vâv'ın kendisi harekeli ve mâkabli meftûhtur. Ne var ki قَوِيَّ , son harfi i'lâl edilmiş sülâsî bir fiildir. Dolayısıyla fiilin son harfi i'lâl gördüğü için, orta harfin hakkı elif'e kalbedilmek olsa da bu yapılamaz. Çünkü dilcilere göre sülâsî kelimeye iki i'lâl bir arada olmaz.³⁸¹ El-Müberred konu hakkında şunları söylemiştir: *“Bil ki son harf ve orta harf lîn harflerinden (vâv ve yâ) biri ise, orta harf sahih kalır ve i'lâl edilmez. Son harf i'lâl edilir...”*³⁸²

El-Esterâbâdî, قَوِيَّ fiilinin orta ve son harfinin vâv olduğunu, öncesi meksûr olan (ikinci) vâv'ın, kesranın ağırlığından dolayı yâ harfine kalbedildiğini dile getirmiş; ikinci vâv, yâ harfine çevrildikten sonra ilk vâv'un elif'e kalbedilmesi halinde sülâsî kelimeye iki i'lâlin cem olacağını, bunun da caiz olmadığını belirtmiştir.³⁸³

Dilciler قَوِيَّ 'nin orta harfinin i'lâlinde kaçınılmasına yönelik bir başka gerekçe daha ileri sürmüşlerdir. O da, bu fiilin muzârisindeki orta harfin, i'lâl olup olmaması bakımından mâzîsinin orta harfiyle kıyaslanmasıdır. Şayet mâzî fiil قَايٍ şeklinde i'lâl edilecek olsa, muzârîsi يَقَايٍ olurdu. Bu durumda muzârî fiilde sakin orta harften (elif) sonra dammeli yâ harfi gelmiş olur ki dilde böyle bir şey kabul edilmez. Çünkü fiilde ağırlık oluşturur. Ayrıca حَيِيَّ fiilinde değindiğimiz ve İbn Yaîş'in savunduğu görüş (mâzînin orta harfiyle muzârinin son harfinin i'lâllerinin tek bir kelimeye gerçekleşiyormuş gibi değerlendirilmesi), قَوِيَّ fiili için de geçerlidir.³⁸⁴

Son olarak orta harfi kesralı vâv, son harfi yâ olan sülâsî mücerred lefif-i makrûn olan رَوِيَّ fiilini i'lâl bakımından ele alacağız.

³⁸¹ Bâvezîr, *Age*, s. 332.

³⁸² el-Müberred, *Age*, C. 1. , s. 290.

³⁸³ el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 112, 113.

³⁸⁴ Bâvezîr, *Age*, s. 333. ; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, C. 10. , s. 119.

رَوِيَ , orta harfi vâv, son harfi aslî yâ olan lefif-i makrûn fiildir. Fiilin son harfinin i'lâlîne lüzûm kalmamıştır. Çünkü orta harfin harekesiyle (kesra), son harf (yâ) birbirine uyumludur. Fiilin orta harfi ise i'lâl kaideleri gereğince (kendisi harekeli, mâkablî meftûh olduğu için), elif'e kalbedilmeyi hak etmektedir. Ancak birtakım gerekçelerden dolayı söz konusu i'lâl (vâv'ın elif'e kalbedilmesi) gerçekleşmemektedir. Bu gerekçeler şunlardır:³⁸⁵

1- İ'lâl bakımından muzâri fiil kipinin, mâzîsinin lafzına hamledilmesi:

Muzâri fiilin orta harfinin, i'lâl olup olmaması bakımından mâzîsinin orta harfiyle kıyaslanması hususuna daha önce değinmiştik. Buna göre eğer رَوِيَ fiili رَايَ şeklinde i'lâl edilecek olsa, muzârîsi يَرَايُ olurdu. Bu durumda muzârî fiilde sakın orta harften (elif) sonra dammeli yâ harfi gelmiş olur ki fiilin bu haliyle telaffuz edilmesi ağır olur. Bu, Arapçada kabul edilen bir durum değildir. Dilcilere göre muzâri fiilin lafzının hafifletilmesi amacıyla mâzîsindeki orta harfin i'lâlî terk edilir.

2- Son harfin i'lâl edilmemesinden dolayı orta harfin de i'lâl edilmemesi:

İkinci gerekçe, son harfin i'lâlî terk edilirken orta harfin i'lâl edilmeyeceği meselesidir. Çünkü son taraf değişikliğe daha elverişlidir. Binâenaleyh son harfi i'lâl edilmeyen kelimenin orta harfi i'lâl edilmez.

3- Fiilin farklı çekimlerindeki i'lâl hâllerinin düzenli olması:

Fiilin mâzî ve muzâri sîgaları, harflerinin i'lâlî bakımından tek lafız kabul edilerek orta ve son harflerin i'lâlînin bir araya gelmemesi amaçlanmıştır. رَوِيَ fiilinin muzârîsi olan يَرَوِي 'nın son harfinin elif'e kalbedilmesiyle yapılan i'lâl, رَوِيَ fiilindeki orta harfin (vâv) i'lâl edilmemesinin sebeplerinden biri kabul edilmiştir.

---

³⁸⁵ Bâvezîr, *Age*, s. 334-337.

4.1.13. Orta Harfi Kesralı Olan Sülâsî Mücerred Nâkıs ve Lefif Fiillerin Mâzî Cemî Gâib Kipinde (حَيُوا - رَضُوا - خَشُوا) İ'lâl

Bu fiillerin asılları خَشُوا / رَضُوا / حَيُوا idi. Dilciler bu sîgayla ilgili iki görüş serdetmişlerdir:

1- خَشُوا / رَضُوا / حَيُوا fiillerindeki yâ harfinin dammesinin hazfedilip orta harfin kesrasının dammeye kalbedilmesi. Bu Sîbeveyh, el-Müberred, Zemahşerî, İbn Yaîş, İbn Usfûr'un görüşüdür.

Söz konusu fiillerden خَشُوا kipini i'lâl açısından değerlendirmeye çalışalım:

Bu yaklaşımı benimseyen sarf âlimlerine göre خَشِيَ fiilinin sonuna cemî' vâv'ı bitiştigi zaman kendinden önce kesra bulunan yâ harfi i'lâl edilir. Buna göre خَشُوا fiilinin aslı خَشِيُوا : haşiyû idi. Böyle bir durumda yâ harfinin dammesi daima hazfedilir. Çünkü kesradan sonra ağırlığından dolayı yâ'nın dammesinden kaçınılır.³⁸⁶ Nitekim el-Müberred "... *Yâ'nın mâkabli kesra olduğu zaman, damme yâ harfine dahil olmaz. Ey genç! هو يَقْضِي / هو قَاضِي / demediğın gibi.*"³⁸⁷ sözleriyle bu duruma işaret etmiştir.

Dilciler burada, يَقْضِي / يرمي gibi orta harfi meksûr olan muzâri fiillerdeki dammenin hazfinin gerekliliğine binâen خَشِيُوا fiilindeki dammenin hazfedilmesinin lüzûmuna hükmetmişlerdir.

خَشِيُوا fiilindeki damme hazfedilince geriye fiilin sakin yâ'lı hali (خَشِيُوا) kalır. Bu durumda iki sakin (fiilin son harfi yâ ve zamir olan cemî' vâv'ı) bir araya gelmiş olur ve iki sakinden birinin hazfî vacip hale gelir. Cemî' vâv'ını hazfetmek mümkün değildir. Çünkü vâv'ın hazfedilmesi, fiilin mürfed haliyle cemî' halinin karışmasına yol açacaktır. Bu sebeple yâ harfi hazfedilir ve fiil خَشُوا biçimini alır. خَشُوا kipinde vâv'dan önceki harfin harekesi kesradır. Vâv harfinin selâmeti yani yâ'ya dönüşmemesi ve cemî' fiilin, müfred gibi olmaması için vâv'dan önceki kesranın dammeye kalbedilmesi gerekir. Ayrıca damme, vâv harfine uygundur, ikisi de aynı cinstendir. Hâl böyle olunca

³⁸⁶ Bâvezîr, *Age*, s. 346.

³⁸⁷ el-Müberred, *Age*, C. 1. , s. 317.

fiil şîn harfinin dammesiyle حَسُوا olur.³⁸⁸ Asılları حَيُّوا / رَضِيُوا olan حَيُّوا / رَضُوا fiilleri için de aynı kaideler geçerlidir.

İbn Uşfûr'a göre böyle bir durumda vâv'dan önceki harf her zaman dammeyle harekelenir. Çünkü vâv'dan önceki harf harekeli olduğu için damme ağırlık meydana getirir ve hazif gerekir. Zamir olan cemî' vâv'ından önceki harf hazfedilir. Çünkü harfin hazfedilmesi, ismin hazfedilmesinden daha kolaydır. Söz konusu cemî' vâv'ı ismin yerini tutar ve faildir. Haziften sonra, vâv'ın öncesindeki kesralı harf dammeye kalbedilir. Şayet kesra, olduğu gibi bırakılırsa zamir olan vâv, yâ'ya dönüştürülür. Çünkü vâv sakin, mâkabli meksûrdur. Vâv, yâ harfine dönüşürse cemî' sîgası müfretle karıştırılır: رَضُوا → رَضِيُّ → حَسُوا / رَضِيُّ → حَسِيُّ örneklerinde olduğu gibi.³⁸⁹

Dilciler حَيُّوا örneğinde cemî' kipini korumak amacıyla kendisinden sonra vâv harfinin geldiği dammeli yâ'nın ağırlığına rağmen kalmasına cevaz vermişlerdir. حَيُّوا fiilindeki yâ harfi رَضُوا fiilindeki dâd harfi gibidir. Her ikisi de dammeyi yüklenen sahih harftir.³⁹⁰

2- Son harf olan yâ'nın dammesinin orta harfe nakledilmesi

El-Mâzinî, İbn Cinnî, Zencânî (ö. 660/1262 [?]), el-Meydânî (ö. 518/1124) gibi bazı âlimler حَسُوا / رَضِيُوا / حَيُّوا fiillerinde yâ harfinin dammesinin bir önceki harfe nakledildiğini söylemişlerdir. Bu yaklaşıma göre yâ harfine ağır gelen damme, hazfedilme yerine bir önceki harfe nakledilir. Bu durumda yâ harfi sakin kalır ve vâv'la ictimasından dolayı hazfedilir. Fiilin orta harfine ait kesra, dammeye kalbedilmez.³⁹¹

Konuyu Kur'ân-ı Kerîm'den bir misâlle bitirelim. ³⁹²”وَحَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِئْتَةً فَعَمُوا“ âyet-i kerîmesindeki عَمُوا fiilinin aslı عَمِيُوا idi. Yukarıda izah etmeye çalıştığımız kaideler uygulandığında fiil عَمُوا halini alır.

İbn Cinnî bu hususta şu sözleri zikretmiştir: “... عَمُوا / رَضُوا . *Bunların asılları رَضِيُوا / عَمِيُوا dur. Yâ'nın dammesi hazfedilip mâkabline nakledildi. Yâ ve vâv her ikisi de*

³⁸⁸ Bâvezîr, *Age*, s. 347-348.

³⁸⁹ İbn Uşfûr, *Age*, C. 2. , s. 528-529.

³⁹⁰ Bâvezîr, *Age*, s. 350.

³⁹¹ *Age*, s. 351-352.

³⁹² Mâide 5/71.

sakin olarak cem oldu. Bundan dolayı yâ hazfedildi ... Vâv cemî' alâmeti ve zamirdir. Aynı şekilde yâ'nın bir alâmeti yoktur ..."³⁹³

4.1.14. (سَرُو) Gibi Orta Harfi Dammeli Olan Sülâsî Mücerred Nâkıs Fiilin Mâzî Cemî Gâib Kipinde (سَرُوا) ve Harekeli Merfû Zamirlere Bitişmiş Mâzî Kiplerinde (... سَرُوْت-سَرُوْنَا) İ'lâl

سَرُو / دَهُو / بَدُو / سَهُو gibi orta harfi dammeli sülâsî mücerred nâkıs fiillerde i'lâlin gerekmediği dört sîga vardır. Bunlardan سَرُو fiilini örnek aldığımızda bu sîgalar müfred gâib, müfred gâibe, müsennâ gâib, müsennâ gâibedir: سَرُو / سَرُوْت / سَرُوا . Bu sîgaların i'lâl edilmeme sebebi, vâv'dan önceki harfin harekesinin damme olması ve bunun, vâv'ın fethasına mani olmamasıdır. Vâv'ın son harf olması bu durumu değiştirmemektedir. Tıpkı لَنْ يَغْرُو örneğindeki vâv'ın fethalı olması gibi. Mâkabli damme olan vâv'ın fethalı telaffuzunun hafifliği de söz konusu sîgaların i'lâl edilmemesinin bir başka sebebidir. Bunun yanı sıra vâv'ın sabit olması, fiilin binasını korumak için bir zaruret olarak görülmüştür. Aksi takdirde başka sîgalarla karışma meydana gelecektir.³⁹⁴

Dilcilerin tamamı سَرُوا sîgasının yapısı ve i'lâli hususunda ittifak halindedirler. سَرُوا fiilinin aslı سَرُوا idi. Vâv harfi dammeli, öncesindeki harf de harekeli olduğu için damme, vâv'a ağır gelmektedir. Bundan dolayı dammenin hazfedilmesi gerekir. Damme hazfedilince iki sakin (fiilin son harfi olan vâv ve cemî' vâv'ı) bir araya gelmiş olur: سَرُوا . Fiilin son harfi olan vâv hazfedilir. Çünkü harfin hazfedilmesi, ismin hazfedilmesinden daha kolaydır. Sonuç itibarıyla fiilin sîgası (سَرُوا : serû) olur.³⁹⁵

Sarf âlimlerine göre harekeli merfû zamirler orta harfi dammeli sülâsî mücerred nâkıs fiillere bitiştiği zaman, bu fiillerin son harfleri sakin kılınır ve zamirden önce medle talaffuz edilir: سَرُون / سَرُوْتَم / سَرُوْت gibi. Bu yüzden dilciler söz konusu sîgalarda vâv'ın i'lâline yönelik herhangi bir durum görmemişlerdir. Tıpkı عَرُوْت / رَمِيْتُ sîgalarında i'lâl görmedikleri gibi.³⁹⁶

³⁹³ İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 2. , s. 125-126.

³⁹⁴ İbn Cinnî, *Age*, C. 2. , s. 134, 135. ; el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 168, 169. ; Bâvezîr, *Age*, s. 386, 387.

³⁹⁵ Bâvezîr, *Age*, s. 390.

³⁹⁶ Sibeveyh, *Age*, C. 4. , s. 201, 383. ; İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 2. , s. 117. ; *Age*, s. 392.

Bu konuda İbn Usfûr: “Sonunda yâ veya vâv olan fiil gâib, muhatab ve mütekellim zamirine isnad edilirse hali üzere kalır, değişmez: رَضِيَ - سَرُوَ - رَضِيََا - سَرُوا - رَضِيَتْ - سَرُوْنَا ... ”³⁹⁷

4.2. MUZÂRİ FİİLLERDE İ'LÂL

Mâzî fiillerde i'lâl durumlarının ele alınmasından sonra bu aşamada farklı bâplardan muzâri fiil sîgalarındaki i'lâlleri ele alacağız.

4.2.1. Orta Harfi Fethalı Olan Nâkıs Fiilin Muzâri Müfret Gâib Kipinde (بخشى ...) İ'lâl

Dilciler sîganın aslının takdir edilmesi hususunda nâkıs fiillere sahih fiil muamelesi yapmışlardır. Bu yüzden بخشى fiilinin aslî son harfi olan yâ üzerine i'rab dammesinin gelişini şu şekilde değerlendirmişlerdir: Yâ, fiilin orta harfinin fethasından sonra i'rab dammesiyle harekelenmiş olarak geldi (يُخْشِي). Harekeli yâ, fethadan sonra geldiği zaman elif'e kalbedilir. Dilcilere göre يَخْشِي'nin son harfinin i'lâl edilmesi, i'rab dammesinin bu harf (elif) üzerinde ortaya çıkmasına engel olmuştur. Çünkü burada teazzür meydana gelmektedir. Teazzür, elif'in üç harekeyi de (fetha, damme, kesra) kabul etmemesidir. Buradan anlaşılmaktadır ki, muzâri fiilin i'rab alâmetleri fiile, fiilin i'lâlinden sonra dahil olmaktadır.³⁹⁸

Konu hakkında İbn Usfûr şöyle demiştir: “Şayet fiil فَعَلَ vezninde ise muzârisi يُفَعَلُ biçiminde gelir. İlet harfi (yâ) harekeli, mâkabli meftûhtur. Dolayısıyla illet harfi, sahih kıyas üzere (يُرْضَى gibi) elif'e kalbedilir.”³⁹⁹

Şunu da ifade etmek gerekir ki, تَخْشَى kipi, müfret gâibe تَخْشَى , muhatap تَخْشَى , tekil ve çoğul mütekellim sîgaları أَخْشَى / تَخْشَى için de örnek teşkil edecektir.

³⁹⁷ İbn Usfûr, *Age*, C. 2. , s. 528.

³⁹⁸ Bâvezîr, *Age*, s. 400-401. ; el-Müberred, *Age*, C. 1. , s. 272-273. ; İbn Cinnî, *el-Munşaf*, C. 2. , s. 189.

³⁹⁹ İbn Usfûr, *Age*, C. 2. , s. 530.

4.2.2. يَحْيَى / يَفْوَى / يَرْوَى Gibi Orta Harfi Meftûh Lefif-i Makrûn Muzâri Fiilin Müfret Gâib Sîgalarında İ'lâl

Bu tür muzâri fiillerde orta harfin i'lâli terk edilir. Zira bu fiiller mâzî kiplerinde de i'lâl edilmemişlerdir. Bunun yanı sıra söz konusu muzâri fiillerde öncelikle son harf i'lâl edilmiştir. Çünkü içinde iki illet harfi bulunan bütün kelimelerde son harfle iştilal etmek, orta harfle iştilal etmekten evlâdır, istisnasız önceliklidir. Ayrıca orta harfin i'lâl edilmesi halinde iki i'lâl peşpeşe gelmiş olacak, karışıklık meydana gelecektir. Bu da, dilde hoş karşılanmayan bir durumdur (kerahiyet).⁴⁰⁰

Söz konusu fiillerin son harflerindeki i'lâl şu şekilde açıklanır: Sîbeveyh'in dediği gibi yâ ve vâv'dan önce fetha bulunursa bu harfler i'lâl edilerek elif'e kalbedilir: يَحْيَى → يَحْيَى / يَفْوَى → يَفْوَى / يَرْوَى → يَرْوَى. Tıpkı bu harflerin kendilerinden önce damme ve kesra bulunduğu i'lâl edildikleri gibi: يَدْعُو / يَزْمِي⁴⁰¹

4.2.3. يَحْيَيَانِ / يَفْوَيَانِ / يَرْوَيَانِ / يَرْضَيَانِ / يَخْشَيَانِ Gibi Orta Harfi Meftûh Lefif-i Makrûn ve Nâkıs Muzâri Fiillerin Tesniye Gâib Sîgalarında İ'lâl

Orta harfi meftûh lefif-i makrûn ve nâkıs muzâri fiillerin tesniye gâib sîgası, tesniye gâibe, muhatap ve muhataba mücerred ve mezîd sîgaları için de örnek teşkil eder. Bu sebeple tesniye gâib sîgasındaki i'lâl bahsine değinmek yeterli olacaktır.

Sarf âlimlerine göre tesniye zamiri söz konusu sîgalara, bu fiillerin i'lâlinde sonra dahil olur. Yani son harfin aslı üzerine değil, vâv veya yâ'dan dönüştürülmüş elif üzerine dahil olur: يَحْيَى → يَحْيَيَانِ. Hâl böyle olunca iki sakin (fiilin sonundaki elif ve tesniye zamiri olan elif) ictimâ eder. Bu durumdan ya bu iki sakinden birini hafzederek ya da harekeleyerek kurtulunur. Zamirin delâletini korumak ve fiilin tesniye ve müfret kiplerinin karışmasını engellemek amacıyla hazif işleminden kaçınılır. Hazif mümkün olmayınca geriye bu iki sakinden ilkini harekelemek kalır. Bu nedenle ilk sakinin yani fiilin son harfinin tesniye elif'ine uygun bir harekeyle harekelenmesi gerekir ki, o da fethadır. Binâenaleyh harekelendirme işlemi sırasında yâ harfi ortaya çıkar. Çünkü elif harekeyi kabul etmez. Yâ ise harekeyi taşıyabilir. Ayrıca bu hareke (fetha) ânîzî

⁴⁰⁰ Bâvezîr, *Age*, s. 422, 423, 427. ; el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 113. ; Sîbeveyh, *Age*, C. 4. , s. 376.

⁴⁰¹ Sîbeveyh, *Age*, C. 4. , s. 383.

olduğundan ona itibar etmek caiz olmaz. Bu sebeple elif'in aslına (yâ / vâv) döndürülmesi vaciptir: ⁴⁰²يَحْيِيَان

Misâl olarak يَرْضَى fiiline tesniye zamirinin bitişmesi halinde ilk elif'in yani fiilin son harfî olan elif'in, aslına (yâ / vâv) dönüşmediği farzedildiğinde fiil يَرْضَان biçiminde olur ve iki sakinin bir araya gelmesinden dolayı söz konusu elif hazfedilir (يَرْضَان → يَرْضَان). Fiilin meczûm olması durumunda sondaki nûn harfî düşer ve fiil يَرْضَى halini alır. Geline bu noktada fiilin müsennâ kipiyle müfret kipi karışmış olur.⁴⁰³

Konumuzla bağlantılı olarak örneğin يَرْضَوَان niçin يَرْضَوَان olmadı sorusuna verilecek cevap şudur: Vâv harfî mâzîde yâ'ya kalbedilmişti (رَضِيَ → رَضُوا). Muzâri fiilde dönüşümü gerektiren bir illet bulunmasa bile i'lâl yönünden muzâri fiil, mâzî fiile hamledilir. Aksi takdirde mâzî ve muzâri fiil bâblarının karışması gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla يَرْضَى fiilinin sonundaki aslı vâv olan elif, tesniye durumunda yâ harfine döndürülür (يَرْضَيَان). Yukarıda da ifade edildiği gibi vâv harfî mâzîsinde yâ harfine kalbedilmişti. Tıpkı asılları دُعُو / غُرُو olan دُعِي / غُرِي fiillerinin tesniye muzârilerinin يَدْعِيَان / يُغْرِيَان şeklinde olması gibi.⁴⁰⁴

4.2.4. Orta Harfî Meftûh Nâkıs Muzâri Fiilin Cemî' Gâib ve Muhatap Sîgalarında (يَخْشُونَ / تَخْشُونَ) İ'lâl

Dilbilimcilerin bu sîgalar hakkında ileri sürdüğü görüşler, رَمُوا fiili çerçevesinde ortaya koydukları görüşlerle uyumludur. يَخْشُونَ / تَخْشُونَ sîgaları konusunda رَمُوا fiilinde olduğu gibi iki farklı yaklaşım olduğunu görüyoruz. Biz burada sadece يَخْشُونَ kipini ele alacağız. Çünkü bu kip için geçerli olan i'lâl kaideleri muhatap cemî' kipi için de geçerlidir.⁴⁰⁵

Dilcilerin kahir ekseriyetine göre يَخْشُونَ 'nin aslı يَخْشِيُونَ 'dir. Onlara göre mu'tel olan nâkıs fiil, sahîh fiile kıyas edilir. يَخْشُونَ sîgasının türediği يَخْشَى fiilinin son harfî sahîh gibi ele alınır (يَخْشِي) ve cemî' zamiri olan vâv'a uygunluğundan dolayı dammeli

⁴⁰² Bâvezîr, *Age*, s. 437, 439.

⁴⁰³ el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 108, 109.

⁴⁰⁴ İbn Usfûr, *Age*, C. 2. , s. 532, 533. ; Bâvezîr, *Age*, s. 434.

⁴⁰⁵ Bâvezîr, *Age*, s. 444.

olarak takdir edilir (يُخْشِيُونَ)⁴⁰⁶ Burada yâ harfi i'lâl kaidesi gereği elif'e kalbedilir (يُخْشَاوْنَ). Çünkü kendisi harekeli, mâkabli fethalıdır. يُخْشَاوْنَ fiilinde iki sakin (biri fiilin son harfinden dönüşmüş olan elif, diğeri zamir olan cemî' vâv'ı) bir araya geldi. Bu durumda iki sakinin iltikâsını önlemek için med görevini yapan elif hazfedilir. Elif'in hazfedilmesiyle fiil يُخْشَوْنَ halini alır. Fiilin orta harfi olan şîn, hazfedilen elif'e uygun harekeyle yani fethayla harekelenmiş olur ve elif'e delâlet etmek için öylece kalır.⁴⁰⁷ Fiildeki vâv harfinin cezimli olmasının sebebi, bu harfin elif'e dönüşmesine mani olmaktır.

Radıyyüddîn el-Esterâbâdî'ye göre ise cemî' vâv'ı يَخْشَى : yahşâ fiiline dahil olduğu için yâ harfi açığa çıkmaz. Çünkü ona göre يُخْشَوْنَ 'nin aslı + وَن يَخْشَى = يُخْشَاوْنَ 'dir ve cemî' vâv'ı, fiilin i'lâl edilmiş müfret kipine dahil olur. Bu durum, bütün nâkıs fiiller için geçerlidir. Diğer dil âlimlerine göre zamir olan cemî' vâv'ı, müfret kipin i'lâl edilmemiş yani sahîh gibi kabul edilmiş haline (aslî yâ üzerine) dahil olur: + وَن يَخْشَى = يُخْشِيُونَ .

Dilbilimcilerin görüşleriyle el-Esterâbâdî'nin görüşü arasındaki fark, söz konusu sîganın menşeinin farklı takdir edilmesinden kaynaklanmaktadır. Dilbilimcilere göre sîganın menşei: يُخْشِيُونَ , el-Esterâbâdî'ye göre ise: يُخْشَاوْنَ⁴⁰⁸

4.2.5. Orta Harfi Meftûh Nâkıs Muzâri Fiilin Cemî' Gâibe ve Muhataba Sîgalarında (يُخْشِيْنَ / تُخْشِيْنَ) İ'lâl

Zamirlerin nâkıs fiillere dahil olması konusunda aslolan i'lâl değil, fiilin son harfinin tashîhidir.⁴⁰⁹ Bu sîgalarda olduğu gibi fiillerin sonuna bitişen müenneslik nûn'u, zamir ve cemî' alâmeti olduğu için sabittir, hazfedilmez.⁴¹⁰

يُخْشِيْنَ / تُخْشِيْنَ sîgalarındaki son harf olan yâ harfi, müenneslik zamiri olan nûn'un kendisine bitişmesinden dolayı vücûben sakindir. Dilbilimciler i'lâl kaideleriyle ilgili misâllerinde muzâri sîgalarını temsilen mâzî sîgaları kullanmışlardır. Sibeveyh'e göre

⁴⁰⁶ Ebû Hayyân, *İrtişâfü'd-Darab*, C. 1. , s. 141. ; İbn Usfûr, *Age*, C. 2. , s. 532-533.

⁴⁰⁷ Bâvezîr, *Age*, s. 444.

⁴⁰⁸ *Age*, s. 445.

⁴⁰⁹ *Age*, s. 457.

⁴¹⁰ Sibeveyh, *Age*, C. 1. , s. 20.

يُخْشَى / تُخْشَى 'nin aslı da يَخْشَى / تُخْشَى 'nin aslı da غَزَا / رَمَى 'nin aslı غَزُونَ / رَمِينَ değildir. Çünkü bu fiillerin asılları غَزَوْ / رَمَيْ / تُخْشَى / يَخْشَى 'dür. Dolayısıyla رَمِينَ / غَزُونَ ve غَزُونَ / رَمِينَ , illet harflerinin sahih olduğu ve i'lâlin gerekli olmadığı sîgalaradır. Dilcilerin cumhuru bu konuda Sîbeveyh'in görüşünü benimsemişlerdir.⁴¹¹

Radıyyüddîn el-Esterâbâdî ve İbn Usfûr'a göre ise harekeli merfû zamirlere bitişen nâkıs fiillerin aslı, son harfin i'lâl edilmiş halidir. Yani önce fiilin i'lâli gerçekleşir. Sonra zamirler fiile dahil olur. Örneğin رَمِينَ / غَزُونَ 'nin aslı غَزَا / رَمَى ve يَخْشَى / تُخْشَى 'nin aslı da يَخْشَى / تُخْشَى 'dır. Onlara göre رَمِينَ / غَزُونَ ve يَخْشَى / تُخْشَى sîgalarında son harf (elif), sakin olması gerektiğinden yâ ve vâv'a (aslına) döndürülmüştür.⁴¹²

4.2.6. Orta Harfi Fethalı Olan Nâkıs ve Lefif Fiillerin Muzâri Müfret Muhataba Kipinde (تَخْشَيْنَ / تَرَضَيْنَ / تَقْوَيْنَ / تَحْيَيْنَ / تَرَوَيْنَ) İ'lâl

Burada muzâri müfret muhataba kiplerini temsilen تَخْشَيْنَ fiilini i'lâl açısından ele alacağız. Çünkü son harfin i'lâli bakımından bu kipler arasında herhangi bir fark yoktur.

Dil âlimlerinin çoğu cemî' vâv'ı ve muhataba yâ'sının nâkıs fiile bitişmesi esnasında son harfin sıhhatinin gerekliliğine dikkat çekmişlerdir. Çünkü cemî' vâv'ı ve muhataba yâ'sı kendilerine uygun bir harekeyle harekelenmeyi gerektirir. Dilbilimciler muhataba yâ'sına, son harfi i'lâl edilmemiş nâkıs fiile bitişen cemî' vâv'ı gibi muamele etmişlerdir.⁴¹³ Bu konuda Sîbeveyh şunu söylemiştir: "... Muhataba sîgasına müenneslik yâ'sı bittiğinde de durum aynıdır. Nitekim ilk (dahil olan) harf, yâ'dır. Nûn'u fethalarsın. Çünkü nûn'dan önce ziyade olan harf, cemî' kipinde ziyade olan harf konumundadır..."⁴¹⁴

Dilcilerin cumhuruna göre تَخْشَيْنَ fiilinde i'lâlin nasıl gerçekleştiğine bakalım (Onlara göre muhataba yâ'sının fiile bitişmesi esnasında son harfin sıhhati gereklidir):

⁴¹¹ Sîbeveyh, *Age*, C. 4. , s. 383.

⁴¹² Bâvezîr, *Age*, s. 458-459.

⁴¹³ *Age*, s. 463.

⁴¹⁴ Sîbeveyh, *Age*, C. 1. , s. 20.

تَحْشَيْنَ fiilinin aslı تَحْشَى olduğundan muhataba yâ'sıyla birleşince fiil تَحْشَيْنَ oldu. Fiildeki ilk yâ harekeli, mâkablindeki şîn harfi fethalı olduğu için söz konusu yâ harfi elif'e kalbedilir (تَحْشَيْنَ). İ'lâl kaidesi olarak kelimedede bir araya gelen iki sakinden ilkinin hazfedilmesi gerekir⁴¹⁵ Bu hazif işleminden sonra fiilin lafzı تَحْشَيْنَ olur.

el-Esterâbâdî zamirlerin, fiilin i'lâlden sonra ona dahil olduğu görüşünü benimseyerek diğer dil âlimlerinden ayrılmaktadır. Ona göre burada muhataba yâ'sı, fiil i'lâl olduktan sonra ona bitişmiştir. تَحْشَيْنَ fiilinin aslı تَحْشَى idi. Muhataba yâ'sıyla birleşince fiil تَحْشَيْنَ halini aldı. İki sakin cem olduğu için kural gereği sakinlerden ilki hazfedildi ve fiil تَحْشَيْنَ oldu.⁴¹⁶ Konuyu kendisinin kaleme aldığı cümlelerle bitirelim: “... Bu, onun تَرْمِيْن / تَعْرُوْن / تَحْشَيْنَ gibi merfû muttasıl bir zamir olmasından kaynaklanmaktadır. Bunların aslı تَرْمِي / تَعْرُو / تَحْشَى idi. Sakin zamirler bu fiillere bitişince, iki sakinden dolayı son harfler düştü...”⁴¹⁷

4.2.7. Orta Harfi Kesralı Olan Nâkıs Fiilin Muzâri Müfret Gâib Kipinde (يَرْمِي) İ'lâl

Dilbilimciler arasında يَرْمِي / يَعْرُو gibi son harfi yâ veya vâv ile mu'tel olan muzâri fiillerin sonunun sükûn olması gerektiği hususunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Söz konusu iki harf i'rab harekesine engel olur. Yani örneğin يَرْمِي / يَعْرُو fiilleri يَرْمِي / يَعْرُو şeklinde i'râb harekesi almazlar. Çünkü damme her iki harfe de ağır gelmektedir. Vâv veya yâ harfleri, sakin olarak kendilerine uygun harekeden sonra gelirse (yâ kesradan sonra, vâv dammeden sonra) fiilin orta harfi sadece söz konusu harekeleri alabilir: يَرْمِي 'nin mi'si (م), يَعْرُو 'nün zü'sü (ز) gibi.⁴¹⁸

يَرْمِي fiilinin aslı يَرْمِي idi. Damme yâ üzerine ağır geldiği için hazfedilir (يَرْمِي). Yâ harfi, sakin olarak kendine uygun harekeden (kesra) sonra geldiği için hali üzere bırakılır (يَرْمِي). Dil âlimlerine göre sakin bırakmak bir tür i'lâldir. Yine onlara göre vâv ve yâ'nın i'lâlinde aslolan bu harflerle meddin elde edilmesidir.⁴¹⁹

⁴¹⁵ Sibeveyh, *Age*, C. 4. , s. 156. ; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, C. 9. , s. 122. ; el-Esterâbâdî, *Age*, C. 2. , s. 225.

⁴¹⁶ Bâvezîr, *Age*, s. 463, 464.

⁴¹⁷ el-Esterâbâdî, *Age*, C. 2. , s. 226.

⁴¹⁸ Bâvezîr, *Age*, s. 478, 480.

⁴¹⁹ *Age*, s. 480-481.

İbn Yaîş bu konuda şu cümleleri kaydetmiştir: “*Yâ ve vâv sakin olup, yâ’dan önce kesra, vâv’dan önce damme varsa, bu iki harf, sakin olmaları ve bunlardan önce kendi cinslerinden bir hareke olması sebebiyle elif gibi olur.*”⁴²⁰

4.2.8. Orta Harfi Kesralı Olan Nâkıs Fiilin Muzâri Müsennâ Gâib Kipinde (يَزْمِيَان) İ'lâl

Dilbilimcilere göre يَزْمِيَان fiilinde i'lâl ile ilgili söylenecek bir söz yoktur. Çünkü fiilin lafzında, tesniye elif'inin bittiği yâ'dan önce kesra vâkî olmuştur. Dolayısıyla خَثِيَا örneğinde olduğu gibi tesniye zamiri olan elif'in nâkıs fiile dahil olmasından dolayı fiilin sonunun değişmesine ihtiyaç kalmamıştır. Arapçada yâ harfinin kesrayla fetha arasında kalması, i'lâlde hiçbir yönü bulunmayan bir durum olarak değerlendirilir.⁴²¹

4.2.9. Orta Harfi Kesralı Olan Nâkıs Fiilin Muzâri Cemî Gâib Kipinde (يَزْمُونَ) İ'lâl

Sarf âlimlerine göre يَزْمُونَ fiilinin aslı يَزْمِيُونٌ 'dir. Çünkü onlar, fiilin son harfinin i'lâl edilmemiş haliyle yani sahih olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyorlar. Dilciler, يَزْمِيُونٌ kipinde yâ harfi üzerindeki dammenin ağırlığını takdir ederek Arapçada böyle bir telaffuzdan kaçınılması gerektiğine işaret ettiler. Tıpkı يَزْمِيٌ fiilinin aslı يَزْمِيٌ 'de olduğu gibi.⁴²² Bunun üzerine yâ'nın dammesi hafzedildi ve yâ harfi sakin kılındı (يَزْمِيُونٌ). Fiilin bu halinde sakin olan yâ, yine sakin ve cemî' zamiri olan vâv ile karşılaştı. Yani iki sakin cem oldu. Bu durumda med harfi olması sebebiyle sakinlerden ilki (yâ) hafzedilir (يَزْمُونَ).⁴²³ Bundan sonra fiilin orta harfi olan mîm'in aslî harekesi olan kesranın dammeye çevrilmesi gerekir. Çünkü fiil يَزْمُونَ biçiminde kalırsa vâv harfi (cemî' vâv'ı), mâkablindeki kesradan dolayı yâ harfine çevrilecektir. Dolayısıyla cemî' vâv'ının selâmeti için mîm harfinin harekesi, damme yapılır (يَزْمُونَ). Vâv sakin, mâkabli dammeli olduğu için vâv, hali üzere med edildi. Böylece fiil son şeklini almış olur: يَزْمُونَ⁴²⁴

⁴²⁰ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, C. 10. , s. 99.

⁴²¹ Bâvezîr, *Age*, s. 485.

⁴²² Sibeveyh, *Age*, C. 4. , s. 382-383. ; el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 182. ; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, C. 10. , s. 100. ; *Age*, s. 490.

⁴²³ el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 185. ; İbn Usfür, *Age*, C. 2. , s. 606.

⁴²⁴ Bâvezîr, *Age*, s. 491. ; Akbal, *Age*, s. 451.

El-Esterâbâdî, bu konuda da diğer dil âlimlerinden farklı düşünmektedir. Çünkü ona göre zamir, fiilin i'lâlından sonra fiile dahil olur. Buradan hareketle يَزْمُونَ fiilinin aslı يَزْمِي 'dir. Cemî' vâv'ı يَزْمِي fiiline dahil olunca yâ harfi med görevini üstlenir ve fiil يَزْمِيُونَ halini alır. Bu durumda sakın olan yâ, sakın olan cemî' vâv'ıyla bir araya gelir. İki sakının birlikteliğini önlemek için med harfi olan yâ'nın hazfedilmesi gerekir ve hazfedilir (يَزْمُونَ). Bundan sonra fiilin orta harfi olan mîm'in kesrası dammeye kalbedilir. Çünkü damme, zamir olan cemî' vâv'ı için uygun bir harekedir (يَزْمُونَ : yermûne). Böylece fiil son halini alır.⁴²⁵

4.2.10. Orta Harfi Kesralı Olan Nâkıs Fiilin Muzâri Cemî Gâibe Kipinde (يَزْمِينَ) İ'lâl

Sarf âlimlerine göre يَزْمِينَ kipinin ölçüsü olan يَفْعَلْنَ vezni, fiilin son harfinin sükûnu üzere mebnîdir.⁴²⁶ Cemî' olan nisve nûn'u, son harf sahih kabul edilerek fiile dahil olmuş ve fiilin son harfi zamirle birlikte medli telaffuz edilmiştir. Dil bilginlerine göre med, sakın hükmündedir. Yani يَزْمِينَ kipinde son harf olan yâ, kesradan sonra gelmiş ve herhangi bir harekeyle harekelenmemiştir. Bu yüzden söz konusu sîgada i'lâl yoktur. Bu konuda dilcilerle el-Esterâbâdî arasında görüş ayrılığı da yoktur. Çünkü bütün dilciler, kendisine müenneslik nûn'u bitişmiş يَزْمِي fiilinin sakın yâ ile biten bir fiil olduğunda hem fikirdirler.⁴²⁷

4.2.11. Orta Harfi Kesralı Olan Nâkıs Fiilin Muzâri Müfret Muhataba Kipinde (تَزْمِينَ) İ'lâl

Zamir olan muhataba yâ'sı تَزْمِينَ kipine dahil olmadan önce fiil تَزْمِي biçiminde kesra ve sakın yâ ile bitiyordu. Muhataba yâ'sı fiile dahil olunca dilbilimciler, fiilin son harfi olan yâ'nın, muhataba yâ'sına uygun olan kesrayla harekelenmesini takdir ettiler (تَزْمِينَ). Bu kipte fiilin son harfi olan yâ iki kesra (fiilin orta harfi olan mîm'in kesrası ve yâ'nın kendi kesrası) arasında kalmaktadır. Sîbeveyh ve bütün dilciler yâ'nın iki kesra arasında kalmasının, çirkin görülen bir telaffuz meydana getirdiğini ve bundan yâ'nın sakın kılınmasıyla kaçınıldığını belirtmişlerdir. تَزْمِينَ fiilindeki son harf olan yâ'nın

⁴²⁵ Bâvezîr, *Age*, s. 491.

⁴²⁶ Sîbeveyh, *Age*, C. 1. , s. 20. ; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, C. 9. , s. 7-10.

⁴²⁷ Bâvezîr, *Age*, s. 495.

sakin kılınmasıyla iki sakin (filin son harfî olan yâ ve muhataba yâ'sı) cem olur (تَرْمِينِ). Bu hali önlemek için med olması sebebiyle ilk sakin hazfedilir ve bu işlemle birlikte تَرْمِينِ lafzı elde edilmiş olur. Esasen تَرْمِينِ sîgasında yâ'lardan birini hazfetmek için iki tane illet vardır: 1- İki sakin harfin cem olması 2- İki yâ harfinin cem olması. Bu durum Arapçada hoş karşılanmaz ve ikisinden birinin hazfiyle sorun giderilir.⁴²⁸

El-Esterâbâdî dışında dil âlimleri تَرْمِينِ sîgasında filin son harfî olan yâ'nın hazfedildiği görüşünü benimserken, el-Esterâbâdî ise, zamir olan yâ'nın hazfedildiği fikrini benimsemektedir. Çünkü ona göre hazif, son kısımda daha önceliklidir.⁴²⁹

4.2.12. Orta Harfi Dammeli Olan Nâkıs Fiilin Muzâri Müfret Gâib Kipinde (يَغْرُو) İ'lâl

Konuya Sîbeveyh'in şu cümleleriyle giriş yapalım: “*Bil ki, يَفْعَلُ veznindeki vâv, şayet öncesinde damme varsa i'lâl edilir. Yâ'ya dönüşmez ve raf' ona dahil olmaz...*”⁴³⁰ يَغْرُو fiilinin aslı يَغْرُو idi. Damme vâv üzerine ağır geldiğinden dolayı hazfedildi ve fiil vâv'ın sakin haliyle يَغْرُو oldu.

İbn Cinnî ve Radyyyüddîn el-Esterâbâdî de, vâv'dan sonra dammenin ağırlığının yâ'dan sonraki ağırlığından daha şiddetli olduğunu ifade etmektedirler.⁴³¹

İbn Usfûr ise يَغْرُو fiilinde dammenin vâv'la beraberliğini, iki vâv olarak değerlendirmiş ve dammenin vâv üzerindeki ağırlığından dolayı hazfedildiğini söylemiştir.⁴³²

Söz konusu i'lâl, يَغْرُو fiilinin müfret gâibe تَغْرُو : tağzû , müfret muhatap تَغْرُو ve mütekellim kiplerinde de تَغْرُو / أَعْرُو geçerlidir.

⁴²⁸ Bâvezîr, *Age*, s. 499-500.

⁴²⁹ *Age*, s. 505.

⁴³⁰ Sîbeveyh, *Age*, C. 4. , s. 382-383.

⁴³¹ İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 2. , s. 116. ; el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 185.

⁴³² İbn Usfûr, *Age*, C. 2. , s. 535.

4.2.13. Orta Harfi Dammeli Olan Nâkıs Fiilin Muzâri Müsennâ Gâib Kipinde (يَعْرُونَ) İ'lâl

Sarf âlimlerine göre يَعْرُونَ fiilinin sonuna tesniye elif'i dahil olduğunda fiilin sonu sakın olur. Fiilin sonundaki sakın vâv'ın tesniye zamiriyle karşılaştığı bu sîgada i'lâlin takdirine lüzûm yoktur. Burada vâv'ın tesniye elif'iyle karşılaşması, orta harfi mazmûm nâkıs mâzî fiil olan سَرَوْا 'da elif'le karşılaşması gibidir. يَعْرُونَ fiilinin sonundaki vâv (tesniye elif'i dahil olmadan önce i'lâl edilmiş olan vâv), fethayla harekelenmeyi kabul eden sakın bir harftir (tesniye zamiriyle birlikte fiile dahil olan fetha).⁴³³

4.2.14. Orta Harfi Dammeli Olan Nâkıs Fiilin Muzâri Cemî Gâib Kipinde (يَعْرُونَ) İ'lâl

Dil âlimlerine göre bu sîganın aslı, يَعْرُؤُونَ idi. Görüldüğü üzere fiildeki cemî' vâv'ı (ikinci vâv) sakın bir harftir. Daha önce يَعْرُونَ fiilinde işlenmiş olan i'lâl kaidesi gereği يَعْرُؤُونَ fiilinin son harfi olan vâv'ın (ilk vâv'ın) dammesi ağır görülüp hafzedilir (يَعْرُونَ). Bu durumda iki sakın (fiilin son harfi olan vâv ile zamir olan cemî' vâv'ı) bir araya gelir. İki sakının cem olmasını önlemek için iki sakinden ilki (fiilin son harfi olan ve med görevinde olan vâv) hafzedilir. Çünkü diğeri faildir. Böylece fiil tek vâv'la son halini almış olur: يَعْرُونَ⁴³⁴

El-Esterâbâdî'ye göre, zamir fiilin i'lâlinden sonra fiile dahil olur. O, bu görüşüyle يَعْرُونَ kipindeki i'lâl hususunda diğer sarf âlimlerinden ayrılır. Ona göre cemî' vâv'ı, fiilin i'lâl edilmiş biçimine (يَعْرُونَ) dahil olmuş ve iki sakın ictimâ etmiştir (يَعْرُونَ). Bu halin giderilmesi için med görevinde olan harf (burada ilk vâv) hafzedilir (يَعْرُونَ).⁴³⁵ Çünkü ona göre karışıklığa yol açmıyorsa ve ilki sakınse, her zaman med harfi hafzedilir.⁴³⁶ Sonuç itibarıyla fiil son şeklini almış olur: يَعْرُونَ

İki görüş arasındaki temel fark şudur: Sarf âlimlerinin geneline göre يَعْرُونَ fiilinin aslı يَعْرُؤُونَ, el-Esterâbâdî'ye göre ise يَعْرُونَ'dür.

⁴³³ Bâvezîr, *Age*, s. 520-521.

⁴³⁴ *Age*, s. 527-528. ; Akbal, *Age*, s. 450.

⁴³⁵ Bâvezîr, *Age*, s. 529.

⁴³⁶ el-Esterâbâdî, *Age*, C. 2. , s. 226.

4.2.15. Orta Harfi Dammeli Olan Nâkıs Fiilin Muzâri Cemî Gâibe Kipinde (يَغْرُونَ) İ'lâl

Dilbilimciler, söz konusu يَغْرُونَ fiiline, son harfi sahih fiil gibi muamele etmişlerdir. Çünkü nûn-u nisve'den önce gelen ve fiilin son harfi olan vâv, med görevi yapmaktadır. Sarf âlimlerine göre med görevi yapmak da, sakin hükmündedir. Dolayısıyla nisve nûnu'nun fiile bitişmesiyle fiilde ve telaffuzunda herhangi bir değişiklik meydana gelmemektedir: يَغْرُونَ⁴³⁷

4.2.16. Orta Harfi Dammeli Olan Nâkıs Fiilin Muzâri Müfret Muhataba Kipinde (تَغْرِيْنَ) İ'lâl

Radıyyüddîn el-Esterâbâdî hariç sarf âlimlerine göre تَغْرِيْنَ fiilinin aslı تَغْرُوَيْنَ idi.⁴³⁸ Muhataba yâ'sı fiile dahil olur. Muhataba zamirinden önceki harf (vâv), kesrayla harekelenir. Böylece öncesinde damme olan kesralı vâv karşımıza çıkmaktadır. Dilbilimcilerin icmasıyla sabittir ki kendinden önce damme olan vâv'ın kesrası hoş karşılanmayan, zorlama olan bir durum (müstekreh) meydana getirmektedir. Şayet vâv'ın kesrası zorunlu ise bu durumda vâv sakin kılınır. Burada vâv'ın sükûnunu gerektiren bir durum söz konusu olduğu için تَغْرُوَيْنَ kipindeki dammeden sonra gelen vâv sakin kılınır (تَغْرُوَيْنَ). Hâl böyle olunca vâv harfi med görevi üstlenmiş olur ve kendinden sonraki muhataba yâ'sıyla karşılaşır. Dolayısıyla iki sakin (fiilin son harfi olan vâv ile muhataba yâ'sı) cem olur.⁴³⁹ Bu durumun giderilmesi için iki sakinin ilki olan med harfinin (burada vâv) hazfedilmesi gerekir.⁴⁴⁰ Vâv hazfedilir. Dammeli zây (ج) harfinden sonra muhataba yâ'sı geldiği için, yâ'nın vâv'a dönüşmesini engellemek üzere zây'ın dammesi, yâ harfiyle uyum içinde olan kesraya kalbedilir ve fiil son şeklini almış olur: تَغْرِيْنَ.

Bütün bu anlattıklarımızı kısaca ifade edecek olsak şöyle dememiz mümkündür: تَغْرِيْنَ fiilinin aslı تَغْرُوَيْنَ idi. Zây'in dammesi ağır görülüp hazfedildi (تَغْرُوَيْنَ). Vâv'ın

⁴³⁷ Bâvezîr, *Age*, s. 531.

⁴³⁸ İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 1. , s. 251. ; Ebû Hayyân, *İrtişâfü'd-Darab*, C. 1. , s. 465.

⁴³⁹ Bâvezîr, *Age*, s. 534.

⁴⁴⁰ Sibeveyh, *Age*, C. 4. , s. 156. ; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, C. 9. , s. 122. ; el-Esterâbâdî, *Age*, C. 2. , s. 225.

kesrası ise zây harfine verildi (تَغْرُوبِينَ). Bu durumda iki sakin (vâv ve yâ) cem oldu. İki sakinden kurtulmak için vâv hazfedildi ve fiil تَغْرُوبِينَ oldu.⁴⁴¹

Radıyyüddîn el-Esterâbâdî تَغْرُوبِينَ kipinin aslı konusunda sarf âlimlerine muhalefet etmiştir. Ona göre söz konusu fiilin aslı, muhataba yâ'sının fiile dahil olmadan önceki hali, yani i'lâl edilmiş biçimidir (تَغْرُوبِينَ). O, diğer dil âlimleri gibi vâv'ın kesrayla harekelenmiş olduğunu kabul etmez. Vâv'ın sakin kılınmak suretiyle i'lâl edildiğini ve med harfi olduğunu ileri sürer. Bu durumda vâv harfi muhataba yâ'sıyla bir araya gelmiş, yani iki sakin cem olmuştur. İki sakinin iltikâsını önlemek için vâv'ın hazfedilmesi gerekir. Çünkü vâv, med harfi olarak gelmiş ilk sakindir.⁴⁴² Vâv harfi hazfedilir (تَغْرُوبِينَ). Zây'in (ج) dammesi, kendinden sonraki muhataba yâ'sına uygun bir harekeye yani kesraya kalbedilir. Fiil son halini almış olur: تَغْرُوبِينَ .

4.2.17. Ecvef Fiilin Muzâri Müfret Gâib Kipinde (يَقُولُ / يَخَافُ / يَبِيعُ) İ'lâl

يَقُولُ fiilinin aslı يَقُولُ , يَبِيعُ fiilinin aslı ise يَبِيعُ idi. يَقُولُ fiilinde vâv'ın harekesi kaf harfine, يَبِيعُ fiilinde ise yâ'nın kesrası bâ harfine nakledildi. Dolayısıyla fiiller son hallerine kavuşmuş oldu: يَقُولُ / يَبِيعُ .

يَخَافُ fiilinin aslı يَخَوْفُ idi. Vâv'ın harekesi (fetha), vâv'dan önceki sakin sahih harf olan ha (خ) harfine nakledilir (يَخَوْفُ). Burada vâv (ârızî bir sükûn ile) sakin, mâkablî de meftûh olduğu için vâv harfi elif'e kalbedilir (يَخَافُ).⁴⁴³

⁴⁴¹ Akbal, *Age*, s. 451.

⁴⁴² Bâvezîr, *Age*, s. 534-536.

⁴⁴³ Akbal, *Age*, s. 449.

II. BÖLÜM

İBDÂL VE ÇEŞİTLERİ

1. İBDÂL (الإبدال)

1.1. İbdâl Kavramı

İbdâl kelimesi sözlükte “ bir şeyi bir şeyle değiştirmek, bir şeyi başka bir şeyin yerine koymak, geçirmek, bir şeyin durumunu değiştirmek, karşılıklı değiştirmek, dönüştürmek, özüne dokunmaksızın bir şeyi diğer bir şeye çevirmek” anlamlarına gelmektedir. Örneğin **والله** ifadesindeki **و** harfinin yerine **ت** harfini getirerek **تالله** demek gibi.⁴⁴⁴

İstilahî olarak ibdâl “Kelimedeki konumu içerisinde bir harfi, bir harfin yerine ikame etmek, getirmektir.”⁴⁴⁵ şeklinde tanımlanır. İbdâlde harf değişimi “sahih veya illetli bir harfin yerine sahîh bir harf getirmek”⁴⁴⁶ şeklinde anlaşılmalıdır.

İbdâl, kelimedeki telaffuz kolaylığı ve akıcılık sağlamak amacıyla bir harfin yerine mahreç veya sıfatça ona yakın başka bir harfi getirme anlamını ifade etmektedir. **اصتنع** → **اصطنع / مدح** → **مدح** örneklerinde olduğu gibi atılan harfe mübdel minh, onun yerine getirilene de mübdel veya bedel adı verilmektedir. Harflerin dönüşümü için ibdâl terimini ilk defa Asmaî'nin (ö. 216/831) kullandığı belirtilmektedir.⁴⁴⁷

Çağdaş dilcilere göre ibdâl, asırlar boyunca meydana gelen ses gelişimi neticesinde manâda birleşmek şartıyla bir harfin yerine başka bir harfin gelmesidir.⁴⁴⁸

⁴⁴⁴ İbn Manzûr, *Age*, C. 11. , s. 48. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 297. ; Mehmet Ali Sarı “İbdâl”, *DİA*, İstanbul 1999, C. XIX. , s. 263.

⁴⁴⁵ Mecdî Vehbe, Kâmil el-Mühendis, *Age*, s. 10. ; el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 197. ; İbn Yaîş, *Şerhu't-Tasrif*, s. 213. ; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, C. 10. , s. 7.

⁴⁴⁶ Temiz vd., *Age*, s. 250.

⁴⁴⁷ Mehmet Ali Sarı “İbdâl”, *DİA*, C. XIX. , s. 263.

⁴⁴⁸ Mecdî Vehbe, Kâmil el-Mühendis, *Age*, s. 10. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 297.

Kadim dilcilerin çoğuna göre iki ses (mübdel ve mübdel minh) arasında yani kaldırılan harfle getirilen harf arasında ses ilişkisinin var olması şart değildir. Harfleri değiştirilen iki lafız arasında manâ birliğinin olması gereklidir. Çünkü anlamın farklılık arzemesi, genellikle bu iki lafız arasında bir bağ olmadığına delâlet eder.⁴⁴⁹

İbdâl, erken dönemden itibaren Arap dil âlimlerinin önem verdiği bir konu olmuştur. Halil b. Ahmed, Sîbeveyh, Zeccâcî (ö. 337/949), İbn Cinnî, el- Ezherî (ö. 905/1499), el- Cevherî, İbn Manzûr ve diğer âlimlerden pek çok ibdâl örneği nakledilmiştir. Dil âlimleri başlangıçta ibdâli Araplardan duyulan ve nakledilen örnekler ve lafızlar olarak gördüler. Sonra kitaplarında ibdâl için bölümler tahsis ettiler. Hattâ ibdâle dair müstakil eserler kaleme aldılar. İbn Sikkî't'in (ö. 244/858) telif ettiği “*el-Kalb ve'l-İbdâl*” ve Ebü't-Tayyib Abdülvâhid el-Lugavî el-Halebî'ye (ö. 351/962) ait “*Kitâbü'l-İbdâl*” o dönemde ibdâlle ilgili yazılmış en meşhur eserlerdendir.⁴⁵⁰

İlk dönemlerde *ibdâl* kavramı *kalb* kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte *kalb* illet harfleri ve hemzeye özgü olduğu halde *ibdâl* hem illet harfleri hem sahih harflerle ilgilidir. *İbdâl* daha genel, *kalb* daha özeldir. Dolayısıyla her i'lâl ibdâldir. Fakat her ibdâl i'lâl değildir.⁴⁵¹

İbdâl niçin yapılır, ibdâlin ne gibi faydaları vardır? Bu sorulara cevaben şu hususları zikretmek mümkündür⁴⁵²:

- Ya bir zarûret gereği (şairin şiirde bu zarûreti hissetmesi gibi) ya da uygulanışı güzel ve münasip görüldüğü için yapılır.

- Bir harfin yerini başka bir harfin alması, bu harflerin birbirine benzer olması, yakın olması veya getirilen harfin, işitme bakımından daha net olmasından kaynaklanır.

- İbdâlle ilgilenen kişi, birinin bilinmesiyle diğerinin manâsı idrak edilen birbirine benzer iki lafzın arasında doğal bir yolla meydana gelen yakınlık ve uzaklığı

⁴⁴⁹ Gulâm Nebî, *Age*, s. 299.

⁴⁵⁰ *Age*, s. 295, 296.

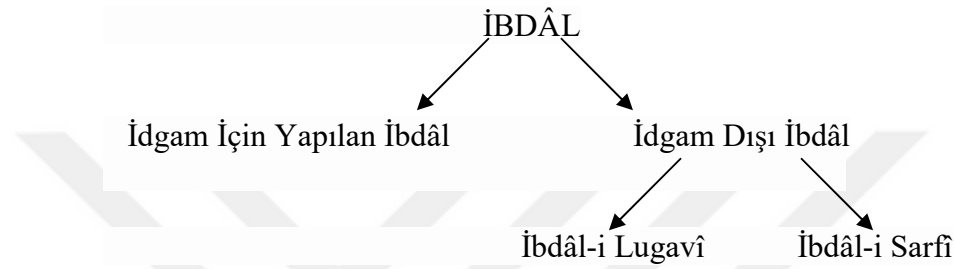
⁴⁵¹ *Age*, s. 304. ; el-Hamlâvî, *Age*, s. 175. ; Tural, *Age*, s. 243.

⁴⁵² İbn Yaîş, *Şerhu't-Tasrif*, s. 213. ; Gulâm Nebî, s. 300, 301.

fark eder. Dolayısıyla ibdâl, dilin özüne inip sırlarına vâkıf olma ve bunları açığa çıkarma vesilesidir.

- İbdâlin bir amacı da, yakın seslerin birbiriyle etkileşimi sonucunda konuşma kolaylığı (tahfif) sağlanmasıdır. Böylece ibdâl dilin zenginleşmesine, gelişmesine yardımcı olur.

1.2. İbdâlin Türleri ve İbdâl Harfleri

Şu hususu hemen belirtmek gerekir ki, bizim burada ele alıp inceleyeceğimiz ibdâl türü, ibdâl-i sarfîdir. Çünkü sarfî ibdâl, şartları gerçekleştiğinde uygulanması zarûri / lâzım ve müşterek bir ibdâldir. Bununla birlikte diğer ibdâl türlerine kısaca değineceğiz.

İbdâl harfleri hakkında öne sürülen görüşler incelendiğinde bu harflerin sayısı konusunda dilcilerin ihtilaf ettiğini görüyoruz. İbn Sîde'ye (ö. 458/1066) göre bu harflerin sayısı sekiz (ء, ب, ت, ع, ف, ق, ك, م), İbn Mâlik et-Tâî'ye göre dokuzdur (ا, ء, ت, د, ه, و, ن, م, ط, ذ). İbn Mâlik'e göre bu dokuz harfin dışındaki harflerle yapılmış olan ibdâl şâzdir. İbn Cinnî'ye göre bu harflerin sayısı on bir (ا, ء, ت, ج, د, ح, ط, ذ, ه, و, ن, م, ل, ط, ذ). Mekkî b. Ebû Tâlib'e (ö. 437/1045) göre ise on ikidir (ا, ء, ت, ج, د, ح, ط, ذ, ه, و, ن, م, ل, ط, ذ). Mekkî b. Ebû Tâlib'in kabul ettiği ibdâl harfleri "طال يوم أنجده" cümlesinde, İbn Mâlik'in tespit ettiği ibdâl harfleri ise "هدأت موطيا" cümlesinde toplanmıştır. Genel kabulün aksine bütün harflerle ibdâl yapılabilir fikrini az da olsa benimseyenler olmuştur.⁴⁵³

Yukarıda gösterildiği gibi genel olarak ibdâli iki kısma ayırmak mümkündür:⁴⁵⁴

⁴⁵³ Mehmet Ali Sarı "İbdâl", DİA, C. XIX. , s. 263, 264. ; Abbâs Hasan, *Age*, C. 4. , s. 761.

⁴⁵⁴ el-Ezherî, *Age*, C. 2. , s. 366.

1.2.1. İdgam İçin Yapılan İbdâl

İdgam amacıyla yapılan ibdâl, aynı türden olan veya birbirine yakın olan iki harf (iki ses) bir araya geldiği zaman meydana gelir. Bu harflerden biri diğerine dönüşür ve bu harf üzerinde idgam gerçekleşir. Elif dışında bütün harflerde ibdâlin bu çeşidi caizdir. Bu tür ibdâller, idgam bahsinde ele alınıp incelenir.⁴⁵⁵

Misâl: “ يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا ”⁴⁵⁶ âyet-i kerîmesindeki cezimli ب harfinin harekeli م harfine ibdâl edilmesi gibi (ارْكَبْ مَعَنَا → ارْكَمْنَا).

تَفَعَّلُ / تَفَاعَلَ harflerinden biriyle başlayan bir fiil تَفَعَّلُ / تَفَاعَلَ veya تَفَاعَلَ bâblarına nakledildiğinde, bu bâbların ت sınıfının yukarıda zikredilen harflere kalbedilmesi ve sonrasında idgamı caizdir. Böyle bir durumda fiil sakın harfle başlamayacağı için vasıl hemzesi getirilir.⁴⁵⁷

Örneğin A'râf sûresi 38. ayette geçen ve تَفَاعَلَ bâbındaki ادَّارَكُوا fiilinin aslı دَارَكَ idi. ت harfi د harfine ibdâl oldu (دَارَكَ) ve iki dâl harfi idgam edildi (دَارَكَ). Bu durumda fiilin ilk harfi (tâ harfinden dönüşen dâl) sakın oldu. İlk harfi sakın olan fiilin telaffuz edilebilmesi için bir vasıl hemzesine ihtiyaç duyuldu. Hemzeyi getirdiğimiz zaman fiil ادَّارَكَ oldu. Tevbe sûresinin 38. ayetinde geçen ve aslı تَفَاعَلْتُمْ olan اتَّفَقْتُمْ fiili de böyledir.

تَفَعَّلُ bâbından olan ve تَزَمَلَ kökünden gelen تَزَمَلَ fiilindeki tâ harfinin zây'e dönüşmesi ve vasıl hemzesi eklenmesiyle تَزَمَلَ olması, konumuz için örnektir. Sâffât sûresinin 8. ayetinde geçen ve aslı يَتَسَمَّعُونَ olan يَسْمَعُونَ fiili, Tevbe sûresi 108. ayette geçen ve aslı مُطَهَّرِينَ olan مُطَهَّرِينَ kelimesi de benzer şekilde ibdâl olmuştur.

تَفَعَّلُ bâbından olan تَدَخَّرَ 'nin تَدَخَّرَ , تَدَهْوَرُ 'nın تَدَهْوَرُ olması da bu tür ibdâle örnektir.

Bunların dışında اِفْتَعَالَ bâbının tâ'sının idgamla birlikte sâd harfine dönüşmesi de bu mevzuda bize örnek teşkil etmektedir. Yâsîn Sûresinin 49. ayetinde geçen ve aslı يَخْتَصِمُونَ olan يَخْتَصِمُونَ fiili gibi.

⁴⁵⁵ İbn Usfûr, *Age*, C. 1. , s. 319. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 301. ; el-Hamlâvî, *Age*, s. 175.

⁴⁵⁶ Hûd 11/42.

⁴⁵⁷ Tural, *Age*, s. 266, 267. ; Salâh, *Age*, s. 86, 87, 88. ; el-Hamlâvî, *Age*, s. 193. ; Temiz vd.. *Age*, s. 251.

İdgam dışı ibdâl kendi içinde ikiye ayrılır: ibdâl-i lugavî ve ibdâl-i sarfî.⁴⁵⁸

1.2.2. İbdâl-i Lugavî

Yapı ve manâ bakımından birbirine yakın ve eşdeğer olan, sadece mahreç veya sıfat yakınlığı sebebiyle birbirine dönüşebilen ve birer harfi farklı olan kelimelerden meydana gelen ibdâl türüdür. Bunlar genelde bedevîlerden toplanan - نهق / قضب - قضم - نعق - نطق gibi nâdir kelimelerdir. İbnü's-Sikkît (ö. 244/858), Ebü't-Tayyib el-Lugavî (ö. 351/962) ve Zeccâcî gibi kimi âlimler dönüşen harfler arasında mahreç veya sıfat yakınlığının bulunması şartını değil, iki kelime arasında lafız, mâna ve yazılış bakımından yakınlık şartını dikkate almaktadırlar. Lugavî ibdâlin genel ve kesin kurallarının olmadığı söylenebilir. Bununla birlikte lugavî ibdâl daha yaygın ve kapsamlıdır. Bu ibdâl türünde birbirine dönüşen harfler kelimelerin başında, ortasında veya sonunda olabilir: ... gibi.⁴⁵⁹ قضم → قضب / رسم → رسم / خبن → غبن

Lugavî ibdâlin yirmi iki harfle yapıldığı ve bu harflerin لَجِدِّ صَرَفَ شَكِسُ أَمْنٌ طَيِّ تَوْبٍ cümlesinde toplandığı ifade edilmiştir. Söz konusu harfler sarfî ibdâl harflerini de kapsar. Dolayısıyla lugavî ibdâl sarfî ibdâlden daha geneldir.⁴⁶⁰

Lugavî ibdâl ile ilgili misâller:

فُوم → نُوم / تَقِيَّة → وَقِيَّة / تَقْوَى → وَقْوَى / النَّاتُ → النَّاسُ / عَتَى → حَتَى / دَوْلَج → تَوْلَج / نَقَصَّيْتُ → تَقَصَّيْتُ / تَصَدَّى → تَصَدَّى → تَصَدَّدَ / اجْتَمَعُوا → اجْتَمَعُوا / أَزْدَقُ → أَشْدَقُ / جِرْسَامُ → جِلْسَامُ / هَتْنُ → هَتْلُ / صَخْرُ → سَخْرُ / يَصَاقُونَ → يَسَاقُونَ / صَقْرُ → سَقْرُ / ظَنَيْتُ → ظَنَنْتُ / أَمَلَيْتُ → أَمَلَنْتُ / وَأَمْرُ → إِيْمَانُ / إِيْمَانُ → يُؤْمِنُ → يُؤْمِنُ / أَدَمُ → أَدَمُ / دِينَارُ → دِنَارُ / لَعْنُ → لَعْلُ / طَبِرْزَلُ → طَبِرْزَنُ → أَسْبَعُ / تَزْدِيرُ → تَصْدِيرُ / فِية → فِة / قُرَيْيُ → قُرَيْيُ / ذَنْبُ → جَيْتُ → جَيْتُ / سَالُ → سَالُ / وَأَمْرُ ... gibi.⁴⁶¹ بَدَيْنَا → بَدَانَا / تُرَاثُ → وَرَاثُ / هَرَقْتُ → أَرَقْتُ / أَوْنَيْتُ → أَوْنَيْتُ / أَشْدَرُ → أَجْدَرُ / أَصْبَغُ

“Ağız” anlamına gelen فُو kelimesi tek başına kullanıldığında yani açık bir isme veya zamire muzâf olmadığı zaman, vâv’ın yerine vücûben mîm harfi getirilir: فَمِّ . İzafet

⁴⁵⁸ Abbâs Hasan, *Age*, C. 4. , s. 757, 758.

⁴⁵⁹ Mehmet Ali Sarı “İbdâl”, *DİA*, C. XIX. , s. 264.

⁴⁶⁰ el-Ezherî, *Age*, C. 2. , s. 367. ; Ebû Hayyân, *İrîşâfû'd-Darab*, C. 1. , s. 125. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 303. ; el-Hamlâvî, *Age*, s. 175.

⁴⁶¹ Sîbeveyh, *Age*, C. 4. , s. 332, 334, 424, 478, 479. ; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, C. 2. , s. 82. ; İbn Cinnî, *Sirru Sinâati'l-İ'râb*, C. 1. , s. 155, 241, 443. ; Mehmet Ali Sarı “İbdâl”, *Age*, C. XIX. , s. 264, 265. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 163, 164, 309, 313, 326, 354, 407, 413, 427, 439.

durumunda ise bu ibdâlin olması da olmaması da caizdir: هذا فُوكَ / هذا الإنسان / هذا فَمَكْ / فَمَ الإنسان⁴⁶²

Yukarıda verilen ibdâl örnekleriyle ilgili pek çok şahit getirilebilir. Ancak biz iki örneğimize (ثُرَاتُ → وُرَاتُ) / (بَدَيْنَا → بَدَانَا) dair şahitlere yer vermekle yetineceğiz.

İlk şahidimiz bir ayet-i kerîme: «وَتَأْكُلُونَ التُّرَاتِ أَكْلًا لَمًّا»⁴⁶³

İkinci şahit, şair ve şehit sahâbî Abdullah b. Revâha'ya (ö. 8/629) (r.a) ait bir mısra:⁴⁶⁴

باسم الإله و به بَدِينَا ولو عِبْدُنَا غيره شَقِينَا

“Allâh'ın adıyla ve onunla (zikriyle, yardımıyla) başladık
Başkasına kul olsaydık asla huzur bulamazdık”

1.2.3. İbdâl-i Sarfî

İbdâl-i sarfî, kelimenin yapısıyla ilgili (tasrîfî / şeklî) bir zarûretten dolayı bir harfin yerine başka bir harfin gelmesidir. Genellikle telaffuzda kolaylık, akıcılık veya kullanım yaygınlığı gözetilerek yapılan harf dönüşümüdür. İbdâl-i sarfî denilince daha çok bâbındaki harf dönüşümleri akla gelir. Bu ibdâle “umûmî / müşterek sarfî ibdâl” veya şartları gerçekleştiği zaman uygulanması gereken ibdâl anlamında “zorunlu / gerekli ibdâl” de denir. Sarfî ibdâl genel kaidelere uyar, kıyasîdir.⁴⁶⁵

Lugavî ibdâlde olduğu gibi sarfî ibdâlde de esas olan, dönüşen harfler arasında mahreç ve sıfat aynılığının ya da yakınlığının bulunmasıdır. Örneğin صراط kelimesi lehçelere göre üç farklı şekilde (صراط / صراط / زراط) telaffuz edilmiştir. Kelimede dönüşüme uğrayan س / ص / ز harfleri arasında mahreç ve sıfat ilgisi vardır. Bu farklı telaffuzların sebebi, mahreçleri aynı veya birbirine yakın olan sesler arasında meydana gelen sıfat değişimi ve kaymalarıdır. Bu farklılıklar kıraatlere de yansımıştır.⁴⁶⁶

⁴⁶² el-Hamlâvî, *Age*, s. 193. ; Tural, *Age*, s. 268.

⁴⁶³ Fecr 89/19.

⁴⁶⁴ Gulâm Nebî, *Age*, s. 313.

⁴⁶⁵ *Age*, s. 302. ; Mehmet Ali Sarı “İbdâl”, *Age*, C. XIX. , s. 264. ; Abbâs Hasan, *Age*, C. 4. , s. 758.

⁴⁶⁶ Mehmet Ali Sarı “İbdâl”, *Age*, C. XIX. , s. 264.

Zorunlu ibdâl olan sarfî ibdâlin birbirinin yerine geçen dokuz tane harfi vardır:⁴⁶⁷ هـ / د / هـ → ا / ي // ط / و / م / ت / ا / د / هـ

Sarfî ibdâli üç grupta inceleyebiliriz:

a) İlk harfi, “ظ / ط / ض / ص” harflerinden biri olan (ıtbâk harfleri) yani bu harflerden biriyle başlayan bir fiil, افتعال bâbına nakledildiğinde bâbın “ت” sı “ط” harfine dönüşür. Çünkü “ظ / ط / ض / ص” harflerinden sonra mahreç yakınlığı ve sıfat farklılığından dolayı hem ت ’nın telaffuzu zorlaşır hem de bu iki harfin (ت ve ط) uyumu gözetilir:⁴⁶⁸

Misâl: اِصْطَفَى → اِصْتَفَى → صَفَى / اِصْطَلَحَ → اصْتَلَحَ → صلح / اِصْطَبَرَ → اصْتَبَرَ → صَبَرَ / اِصْطَرَبَ → اصْتَرَبَ → ضَرَبَ → ضَلَمَ / اِطَّلَعَ = اِطَّلَعُ → اِطْتَلَعَ → طَلَعَ / اِضْطَرَّ → اضْتَرَّ → ضَرَّ / اِضْطَرَبَ → اضْتَرَبَ → ضَرَبَ → اِظْتَلَمَ → اِظْتَلَمَ = اِظْلَمَ = اِظْلَمَ ... gibi. Bu son iki kipin اِظْلَمَ / اِظْلَمَ biçimlerinde kullanılması caizdir.

Söz konusu mâzî fiillerin muzâri, emir, mastar, ism-i fail ve ism-i mef’ûl kiplerinde de aynı kural geçerlidir.

Muzâriye misâl: يَصْطَبِرُ → يَصْتَبِرُ ... gibi.

Emir kipine misâl: اِطَّلِعْ → اِطَّلِعْ ... gibi.

Mastar kipine misâl: اِضْطِرَابٌ → اِضْتِرَابٌ ... gibi.

İsm-i fail kipine misâl: مُظْلَمٌ = مُظْلِمٌ = مُظْلِمٌ → مُظْلَمٌ ... gibi.

İsm-i mef’ûl kipine misâl: مُصْطَفَى → مُصْتَفَى ... gibi.

İbn Cinnî hususta şöyle demiştir: “Onlar bir harfi bir harfe yaklaştırarak ses benzerliğini ve işin tek yönden olmasını murat ettiler...”⁴⁶⁹

⁴⁶⁷ Abbâs Hasan, *Age*, C. 4. , s. 761. ; el-Ezherî, *Age*, C. 2. , s. 367. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 302. ; el-Hamlâvî, *Age*, s. 175.

⁴⁶⁸ Mehmet Ali Sarı “İbdâl”, *Age*, C. XIX. , s. 264. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 375, 378. ; Salâh, *Age*, s. 84, 85.

⁴⁶⁹ İbn Cinnî, *el-Munsıf*, C. 2. , s. 324, 325. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 375.

ت harfî mahreç açısından ط harfinin; isti'lâ (belli harflerin telaffuzunda dil gövdesinin üst damağa yükselme özelliği) ve itbâk (yapışma, uyuşma anlamında olup dilin harfe göre farklı kısımlarının damağa yapışması hali) sıfatları bakımından ض / ص / ظ harflerinin kardeşi konumundadır. İşte mahreçle ilgili bu yakınlıktan dolayı ط harfî, ت harfinin yerini almıştır.⁴⁷⁰

Ayet-i kerîmelerden örnekler:

- ⁴⁷¹”وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا“ -

- ⁴⁷²”إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ“ -

- ⁴⁷³”فَاطَّلَعَ فَرَآهُ فِي سَوَاءِ الْجَبِيمِ“ -

- ⁴⁷⁴”وَمَنْ كَفَرَ فَأُمْتِغُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَى عَذَابِ النَّارِ“ -

Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın (ö. 609 [?]) şiirinden örnek (يظلم):⁴⁷⁵

هو الجواد الذي يعطيك نائله

عَفْوًا و يُظَلِّمُ أحيانًا فيظلم

“O öyle bir cömerttir ki kendi payını kendiliğinden verir sana

Bazen haksızlığa uğrar da bile bile katlanır bu haksızlığa.”

b) İlk harfi, “ز / ذ / د” harflerinden biri olan yani bu harflerden biriyle başlayan bir fiil, افتعال bâbına nakledildiğinde bâbın “ت” sı vüçûben “د” olur. Kesinlikle aslı üzere telaffuz edilmez.

ز ve ذ harfleriyle د harfî arasında mahreç yakınlığı ve cehr sıfatı (harfin, mahrecinden kuvvetle ve ses halinde çıkması) yönünden bir ilişki vardır. ت ve د harfleri benzer harflerdir ve aynı mahreçtedir. ت harfinde hems sıfatı, د harfinde cehr sıfatı

⁴⁷⁰ İbn Cinnî, *Sirru Smâati 'l-I'râb*, C. 1. , s. 217. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 376. ; Mehmet Ali Sarı “Harf”, DİA, İstanbul 1997, C. XVI. , s. 164, 165.

⁴⁷¹ Tâhâ 20/132.

⁴⁷² Âl-i İmrân 3/33.

⁴⁷³ Sâffât 37/55.

⁴⁷⁴ Bakara 2/126.

⁴⁷⁵ Sibeveyh, *Age*, C. 4. , s. 468. ; İbn Cinnî, *el-Munsif*, C. 2. , s. 329. ; el-Esterâbâdî, *Age*, C. 3. , s. 289. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 377.

vardır. Hems, gizli ve hafif ses, fısıltı anlamında olup harfin çıkışı sırasında mahreç tam kapanmayıp zayıf kaldığından nefesin mahreçten akmasıdır.⁴⁷⁶

Misâl: اذنان → ادْتَانَن → دانَ / ادْعَى = ادْدَعَى → ادْتَعَى → دعا / ادَّعَمَ = ادْدَعَمَ → ادْتَعَمَ → دَعَمَ
= اذَان → ذَكَرَ / ادْتَكَّرَ → ادْدَكَّرَ → ادْتَكَّرَ . Bu fiilin ادَّكَّرَ ve ادْتَكَّرَ şeklinde kullanımı da caizdir. / زَحَمَ →
اِرْتَحَمَ → اِرْتَادَ → اِرْتَادَ → اِرْتَادَ / اِرْتَادَ → اِرْتَادَ → اِرْتَادَ (Böyle kullanımı da caizdir.) ... gibi.

Söz konusu mâzî fiillerin muzâri, emir, mastar, ism-i fail ve ism-i mef'ûl kiplerinde de aynı kural geçerlidir.

Muzâriye misâl: يَدْعِي → يَدْعِي = يَدْعِي ... gibi.

Emir kipine misâl: ادْعِم → ادْعِم = ادْعِم ... gibi.

Mastar kipine misâl: اِرْتَحَمَ → اِرْتَحَمَ ... gibi.

İsm-i fail kipine misâl: مُدَّتِكِرٌ → مُدَّتِكِرٌ = مُدَّتِكِرٌ = مُدَّتِكِرٌ ... gibi.

İsm-i mef'ûl kipine misâl: مُرْتَادٌ → مُرْتَادٌ ... gibi.

“وَلَقَدْ تَرَكْنَاهَا آيَةً فَهَلْ مِنْ مُدْكِرٍ”⁴⁷⁷ ayet-i kerîmesindeki مُدْكِرٍ kelimesi افتعال bâbındaki ادْكِرَ fiilinin ism-i failidir ve konumuz için örnektir.

Şairin şu sözü, yine konumuz için bir şahittir (اددكار):⁴⁷⁸

تُنْجِي عَلَى السُّوْكِ جُرَاً مَقْضَبَا وَالْهَرْمُ تُدْرِيهِ ادْدِكَارَا عَجْبَا

“(O devenin dişleri) keskin bir kılıç gibi yükleniyor dikene

Kuru (ekşi / tuzlu) otları da ilginç bir şekilde saçıp savuruyor.”

c) Vâv ve yâ harflerinden biriyle başlayan (ilk harfi bu harflerden biri olan) bir fiil, افتعال bâbına sokulduğunda bu harfler, ت 'ya dönüşür ve birincisi sakin olan iki aynı harf bir araya geldiği için bu ت harfi, افتعال bâbının ت 'sına idgam edilir. Bu kaideyle

⁴⁷⁶ Sibeveyh, *Age*, C. 4. , s. 468. ; İbn Cinnî, *el-Munsyf*, C. 2. , s. 330. ; Mehmet Ali Sarı “İbdâl”, *Age*, C. XIX. , s. 264. ; Mehmet Ali Sarı “Harf”, *Age*, C. XVI. , s. 164. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 382, 383. ; Salâh, *Age*, s. 85.

⁴⁷⁷ Kamer 54/15.

⁴⁷⁸ el-Hamlâvî, *Age*, s. 192.

ilgili şu hususu belirtmek gerekir. و ve ي harflerinin ت 'ya dönüşmesi için bu iki harfin aslî olması, yani ء 'den kalbedilmiş olmaması gerekir. Bu şekilde gelen örnekler şâz kabul edilmektedir.

Örneğin ائْتَمَنَ → ائْتَمَنَ → ائْتَمَنَ = ائْتَمَنَ denilmez. Çünkü bu sîganın aslı ائْتَمَنَ 'dir. Dolayısıyla hemzeden dönüşmüş olan yâ harfi, tâ'ya çevrilmiştir. Yani buradaki yâ harfi aslî değildir. Aynı şekilde أَكَلَّ → أَكَلَّ / أَزَّرَ → أَزَّرَ / أَخَذَ → أَخَذَ / أَهَلَ → أَهَلَ fiilleri de şâzdır. Ancak Bağdat ekolü hemzeden dönüşmüş yâ'nın tâ'ya kalbedilmesine cevaz verirken, Basra ekolü cevaz vermemiştir. Basralıların cevaz vermemelerinin sebebi hemzeden dönüşmüş olan yâ'nın, tâ harfine kalbedilmesiyle iki i'lâlin peşpeşe gelmiş olmasıdır. Yani tek harf üzerinde değil, iki farklı harf üzerinde iki i'lâl gerçekleşmektedir. Zira bu durum onlara göre caiz değildir.⁴⁷⁹

Öte yandan Bağdat ekolünün görüşünü destekleyen hadis-i şerifler olduğunu görmekteyiz (مُنْزَرَةٌ / يَنْزُرُ):⁴⁸⁰

”إِذَا كَانَ قَصِيرًا فَلْيَنْزُرْ بِهِ“

”كَانَ يُبَايِرُ بَعْضَ نِسَائِهِ وَ هِيَ مُنْزَرَةٌ“

Ayrıca ائْتَمَنَ fiilinin aslının ائْتَمَنَ olduğu, أخذ kökünden gelmediği, dolayısıyla ائْتَمَنَ 'deki tâ'nın aslî olduğu görüşü de mevcuttur. Tıpkı ائْتَمَنَ fiilinde olduğu gibi.⁴⁸¹

Vâv (و) ile başlayan fiillere misâl:

اِئْتَمَنَ → اِئْتَمَنَ → اِئْتَمَنَ = اِئْتَمَنَ / اِئْتَمَنَ → اِئْتَمَنَ → اِئْتَمَنَ = اِئْتَمَنَ / اِئْتَمَنَ → اِئْتَمَنَ = اِئْتَمَنَ / اِئْتَمَنَ → اِئْتَمَنَ = اِئْتَمَنَ ... gibi.

Yâ (ي) ile başlayan fiillere misâl:

اِئْتَمَنَ → اِئْتَمَنَ → اِئْتَمَنَ = اِئْتَمَنَ / اِئْتَمَنَ → اِئْتَمَنَ → اِئْتَمَنَ = اِئْتَمَنَ / اِئْتَمَنَ → اِئْتَمَنَ = اِئْتَمَنَ / اِئْتَمَنَ → اِئْتَمَنَ = اِئْتَمَنَ ... gibi.

⁴⁷⁹ Sîbeveyh, *Age*, C. 4. , s. 334. ; İbn Cinnî, *Sirru Sinâati'l-İ'râb*, C. 1. , s. 147, 148. ; Mehmet Ali Sarı “İbdâl”, *Age*, C. XIX. , s. 264. ; Salâh, *Age*, s. 82. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 147, 149, 150, 151, 155.

⁴⁸⁰ el-Hamlâvî, *Age*, s. 191.

⁴⁸¹ Salâh, *Age*, s. 83.

Yukarıda mâzî kiplerini verdiğimiz fiillerde geçerli olan ibdâl, söz konusu fiillerin muzâri, emir, mastar, ism-i fail ve ism-i mef'ûl kiplerinde de geçerlidir.

Muzâriye misâl: يَتَّصِلُ → يَتَّسِرُ / يَتَّسِرُ → يَتَّسِرُ ... gibi.

Emir kipine misâl: اُتِّقْ → اِتَّسِرْ / اِتَّسِرْ → اِتَّسِرْ ... gibi.

Mastar kipine misâl: اِئْتِاقُ → اِئْتِاسَارُ / اِئْتِاسَارُ → اِئْتِاسَارُ ... gibi.

İsm-i fail kipine misâl: مُؤْتَصِلٌ → مُتَّسِرٌ / مُتَّسِرٌ → مُتَّسِرٌ ... gibi.

İsm-i mef'ûl kipine misâl: مُؤْتَعَدٌ → مُتَّعَدٌ / مُتَّعَدٌ → مُتَّعَدٌ ... gibi.

Konuyla ilgili ayet-i kerîme örnekleri:

- ⁴⁸²”وَالْقَمَرَ إِذَا اتَّسَقَ“ ayet-i kerîmesindeki اتَّسَقَ fiilinin aslı اُوْتَسَقَ idi. Vâv harfî tâ'ya kalbedildi. Sonra idgam edildi.

- ⁴⁸³”... وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا“ ayet-i kerîmesindeki يَتَّقِ fiili konumuz için örnek teşkil etmektedir.

- ⁴⁸⁴”ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ“ ayet-i kerîmesindeki الْمُتَّقِينَ kelimesi burada misâlimiz olmaktadır.

Arap şiirinden örnek:

Muallaka şairlerinden Ebû Amr Tarafe b. el-Abd'a (ö. 564 [?]) ait şu dizedeki aslı يَتَّلَجْنَ olan يَتَّلَجْنَ fiili.⁴⁸⁵

فإن القوافي يتَّلَجْنَ مَوَالِجَا
تَضَائِقُ عنها أن تَوَلَّجَهَا الإِبْرُ

“(Benim yergi şiirlerimin) kafiyeleri öyle yerlere dokunur saplanır ki, bu yergilerin muhatabı o kafiyelerden, iğnelerin saplanmasından daha çok muzdarip olur.”

⁴⁸² İnşikâk 84/18.

⁴⁸³ Talâk 65/2.

⁴⁸⁴ Bakara 2/2.

⁴⁸⁵ İbn Cinnî, *Sirru Sınâati'l-İ'râb*, C. 1. , s. 147. ; el-Ezherî, *Age*, C. 2. , s. 390. ; Gulâm Nebî, *Age*, s. 150.

1.2.4. İbdâl-i Lugavî İle İbdâl-i Sarfî Arasındaki Farklar

İki ibdâl arasında birtakım farklar vardır:⁴⁸⁶

- Lugavî ibdâlin genel bir kaidesi yoktur. Sarfî ibdâlin genel kaideleri vardır.

- Lugavî ibdâl semâî olanla sınırlı iken, sarfî ibdâl kıyasîdir, ölçeklidir.

- Lugavî ibdâl örneklerinin çoğu bazı Arap lehçelerinden veya kullanılmayan kiplerden kaynaklanır. Lugavî ibdâlde bir lafzın aslî ve fer'î iki formu da (biri daha yaygın veya daha fasih olarak) kullanılırken, sarfî ibdâlde bu formlardan biri kullanılmaz veya nadir kullanılır.

2. GENEL İ'LÂL / İBDÂL KAİDELERİ

1- Esasen i'lâl, kelimenin son harfinde gerçekleşir. Çünkü burası konum itibarıyla zayıftır ve değiştirme / hafifletme mahallidir.

2- Fiil, çekiminin çokluğundan dolayı isimden daha ağırdır. Bu yüzden i'lâlde asıl ve evlâ olan fiildir.

3- İllet harflerinin en ağırı vâvdır. Bunu yâ harfi izler. En hafifi ise elif'tir.

4- İkincisi sakin olan iki hemze peşpeşe gelirse, ikinci hemze ilk hemzenin harekesine uygun bir med harfine dönüştürülür. Fetha elif'le, damme vâv'la, kesra yâ ile uyumludur: ... إيمان → إئمان / أوتِي → أوتِي / آمَنَ → أَمَنَّ

5- İlk hemze meftûh veya mazmûm olur da ikinci hemze meftûh olursa, ikinci hemze vâv'a kalbedilir: ... أُوَيْدِم → أُوَيْدِم / أُوَيْدِم → أُوَيْدِم

6- İkincisi dammeli olan iki harekeli hemze peşpeşe gelirse, ikinci hemze vâv'a kalbedilir: ... أُوَيْدِم → أُوَيْدِم

7- Elif-i memdûdeyle biten isimler tesniye, cemî' müennes ve ism-i mensûb yapılırken bu isimlerin hemze'leri vâv'a çevrilir: Tesniyeye misâl: ... حَمْرَاوَان → حَمْرَاء

⁴⁸⁶ Gulâm Nebî, *Age*, s. 303, 304.

Cemî' müennese misâl: حَمْرَاءُ → حَمْرَاوَاتُ İsm-i mensûba misâl: صَحْرَاءُ → صَحْرَاوِيّ ...

8- Hemze kelimenin son harfî olup aslî veya zâid olan sakin vâv ya da yâ'dan sonra gelirse, olduğu gibi kalması da, mâkablinin harekesine uygun bir harfe dönüşmesi de caizdir: ... وَضُوٌّ = وَضُووٌ → وَضُووٌ / وَضُووٌ / وَضُووٌ ...

9- Kesra veya dammeden sonra kelimenin ortasında meftûh olarak gelen hemzenin olduğu gibi kalması da, hafifletilerek kendisine uygun illet harfine dönüşmesi de caizdir: ذِيَابٌ veya ذِيَابٌ ...

10- Harekeli bir harften sonra, kelimenin sonunda bulunan hemzenin olduğu gibi kalması da, hafifletilerek kendisine uygun illet harfine dönüşmesi de caizdir: يَفْرَأُ veya يَفْرَأُ ... يُحْطِي / يُحْطِي veya يُحْطِي / يُحْطِي ...

11- أَكَلَ / أَخَذَ / أَمَرَ gibi ilk harfî hemze olan (mehmûzu'l-fâ) fiillerin emrinde hemze vücûben hazfedilir: أَكَلَ → أَكَلْ / أَخَذَ → أَخْذِي / أَمَرَ → أَمْرَنْ ... Bu fiiller Arap kelâmında çok kullanıldığı için kurala uyulmayıp hemze hazfedilmiştir.

12- Mâzî fiil أَفْعَلٌ vezninde yani if'âl bâbında geldiği zaman, bu fiilin muzârisinden, ism-i fâil ve ism-i mef'ûlünden hemze hazfedilir: (أَكْرَمَ) → يُؤَكِّرُمْ → يُؤَكِّرُمْ / يُؤَكِّرُمْ → مُؤَكِّرُمْ → مُؤَكِّرُمْ (أَرْسَلَ) → مُؤَرْسَلٌ → مُؤَرْسَلٌ ...

13- رَأَى gibi nâkıs fiillerin muzâri ve emir sîgalarında hemze vücûben hazfedilir: يَرَى = يَرَا → يَرَا → يَرَا → يَرَأِي ...

14- Fiil ve mütemekkin (mu'rab, çekimli, üç harekeyi de kabul eden) isimlerde elif, aslî harf olamaz. Ancak zaid elif yahut vâv veya yâ'dan dönüşmüş elif olarak bulunur: بَابٌ / باعٌ / دَعَا / كِتَابٌ ...

15- Elif (müenneslik elifi) kelimenin sonunda zâid bir elif'ten sonra bulunduğu zaman hemze'ye dönüşür: حَمْرَاءُ (حَمْرَايَ) → حَمْرَاءُ ...

16- فَعَائِلٌ veznindeki muntehe'l-cümû' sîgasında cemî elifinden sonra gelen ve bu kelimenin müennes müfredinde üçüncü harf olarak bulunan zâid elif, hemze'ye kalbedilir: قَلَائِدُ → قَلَادُ → قَلَادَةٌ / رَسَائِلُ → رَسَائِلُ → رَسَائِلُ ...

17- Vâv ve yâ, kelimenin sonunda zâid bir elif'ten sonra bulunduğu zaman hemze'ye dönüşür. Burada zâid elif, kelimenin üçüncü veya daha sonraki harfi olmalıdır. Vâv'a misâl: دُعَاؤُ → دُعَاءُ / سَمَاؤُ → سَمَاءُ ... Yâ (ي) 'ya misâl: رِدَائِي → رِدَاءُ / بِنَائِي → بِنَاءُ ...

18- Vâv ve yâ'dan her biri, fiili i'lâl işlemi gören ve فَاعِلٌ - فاعِلَةٌ vezninde gelen ecvef isimlerin orta harfi olduğu zaman hemze'ye dönüşür. Vâv'a misâl: قَاوِلٌ → قَاوِلٌ → قَائِلٌ ... Yâ (ي) 'ya misâl: بَاعٌ → بَاعٌ → بَاعٌ ...

19- فَعَائِلٌ - مَفَاعِلٌ ve فَوَاعِلٌ gibi sîga-i münthe'l-cümû' veznindeki cemi' elifinden sonra gelen ve müfredinde üçüncü sırada zâid med harfi olarak bulunan vâv ile yâ, hemze'ye dönüşür. Vâv'a misâl: عَجَوُزٌ → عَجَاوُزُ → عَجَائِزُ ... Yâ'ya misâl: صَحِيفَةٌ → صَحِيفَةٌ → صَحَائِفُ ...

20- Vâv ya da yâ'dan biri, aralarında مَفَاعِلٌ vezninin zâid elif'i bulunan iki illet harfinin ikincisi olarak geldiğinde hemze'ye kalbedilir. Bu illet harflerinin ikisi de yâ olabilir: نَيَّافٌ → نَيَّافِيٌّ → نَيَّافِيٌّ gibi. İkisi de vâv olabilir: أَوَّلٌ → أَوَّلٌ → أَوَّلٌ / عَائِدَةٌ → عَائِدَةٌ → عَائِدَةٌ gibi. Yahut da biri yâ, diğeri vâv olabilir: سَيِّدٌ → سَيِّدٌ → سَيِّدٌ gibi.

21- İster harekeli ister sakin olsun iki vâv, kelimenin birinci ve ikinci harflerinde bir araya geldiğinde bu vâv'lardan ilki vücûben hemze'ye kalbedilir: وَوَاتِقٌ → وَوَاتِقٌ → وَوَاتِقٌ ...

22- Kesralı yâ, elif'le şeddeli yâ arasında bulunduğu zaman cevazen hemze'ye kalbedilir. Misâl: نِهَائِيٌّ - غَائِيٌّ - رَائِيٌّ → نِهَائِيٌّ - غَائِيٌّ - رَائِيٌّ ...

23- Vâv ya da yâ harekeli, bu harflerden önceki harf de meftûh ise bu illet harfleri elif'e çevrilir. Vâv'a misâl: قَوْلٌ → قَوْلٌ / دَعَا → دَعَا / خَوْفٌ → خَوْفٌ / بَابٌ → بَابٌ ... gibi. Yâ'ya misâl: مَيْلٌ → مَيْلٌ / بَيْعٌ → بَيْعٌ / نَيْبٌ → نَيْبٌ ... gibi.

24- Vâv ile yâ meftûh olur, bu harflerden önce de sakin ve sahih bir harf bulunursa vâv ile yâ'nın fethası bu harfe nakledilir ve kendileri elif'e kalbolunur. Vâv 'a misâl: يَخْوَفٌ → يَخْوَفٌ → يَخْوَفٌ / أَلْمَكُونُ → أَلْمَكُونُ → أَلْمَكُونُ / أَفْوَمٌ → أَفْوَمٌ → أَفْوَمٌ ... gibi. Yâ'ya misâl: الْمُسْتَطَابُ → الْمُسْتَطَابُ → الْمُسْتَطَابُ / اسْتَنْبَانٌ → اسْتَنْبَانٌ → اسْتَنْبَانٌ / أَفَادَ → أَفَادَ → أَفَادَ ... gibi.

25- İllet harfinin i'lâl edilmeyip olduğu gibi bırakılmasına “tashîh” denir.

26- Elif, meçhûl fiil ve ism-i tasgîr dammesinden sonra gelirse; daha kısa ifadeyle elif dammeden sonra gelirse vâv'a çevrilir. Misâl: قَاتَلَ → قَاتِلٌ / قَاتِلٌ → الْقَاتِبُ / قَاتِلٌ → الْقَاتِبُ ..

27- Elif, bazı cemi'lerin elif'inden önce bulunursa vâv'a dönüştürülür: → الْفَارِسُ → قَوَائِلُ / قَائِلَةٌ / الْفَوَارِسُ ...

28- Maksûr isimlerde nisbet yâ'sından önce üçüncü harf olarak bulunan elif, vâv'a kalbedilir: → نَوِيٌّ → نَوَى / عَصَوِيٌّ → عَصَا / هُدَوِيٌّ → هُدَى ...

29- İkinci harfî sakin olan dört harfli maksûr isimler nisbet yapılırken elif'in vâv'a dönüştürülmesi caizdir: → مُوسَى / مَعْنَوِيٌّ → مَعْنَى ...

30- Elif, cemi' kelimelerde ve bu kelimelerin ism-i tasgîrlerinde kesradan sonra bulunursa yâ'ya kalbolunur. Kısaca elif, kesradan sonra vâkî olursa yâ'ya çevrilir. Misâl: مَصْنَبًا (Müfret) → مَصَابِيحُ (Cemi'nin asıl hali) → مَصَابِيحُ (Cemi' kelimedede elifin yâ'ya dönüşmüş hali) / مِفْتَاحُ → مَصْنَبًا / مَصْنَبًا → مَصَابِيحُ / مَصَابِيحُ → مَصَابِيحُ / مَصَابِيحُ → مَصَابِيحُ / مَصَابِيحُ → مَصَابِيحُ ... gibi.

31- Elif, tasgîr yâ'sından sonra bulunursa aynı şekilde yâ'ya çevrilir: → كَتَبْتُ → كَتَبْتُ / عَلِيمٌ → عَلِيمٌ ...

32- İsm-in sonunda zâid olan elif'ler, tesniye ve müennes cemi' hallerinde yâ'ya kalbolunur. Başka bir ifadeyle elif, ism-i maksûrun tesniye ve müennes cemi' hallerinde dördüncü ve daha üst sırada bir harf olarak bulunursa yâ harfine kalbedilir: → الْخُبْلَى → بَشْرِيَّاتُ → بَشْرِيَّانِ → بَشْرِيَّاتُ / بَشْرِيَّاتُ → بَشْرِيَّاتُ ...

33- Elif, tasgîr yâ'sından sonra bulunursa aynı şekilde yâ'ya çevrilir: → عَلِيٌّ → عَلِيٌّ / عَلِيٌّ → عَلِيٌّ ... gibi elif'le biten harflere mütekellim yâ'sı veya başka herhangi bir zamir bitiştiginde ittifakla elif, yâ'ya dönüştürülür: → إِلَيْكَ / عَلِيٌّ ...

34- Vâv kelimenin sonunda bulunur, kendinden önceki harfin harekesi de kesra olursa yâ'ya çevrilir: → رَضِيَ → رَضِيَ / رَضِيَ → رَضِيَ / رَضِيَ → رَضِيَ / رَضِيَ → رَضِيَ / رَضِيَ ...

35- Vâv, i'lâl işlemleri uygulanmış ecvef fiilin mastarının orta harfi olup da kendisinden önceki hareke kesra, sonraki harf de elif ise yâ'ya kalbolunur. Bu mastar ister sülâsî olsun, ister gayr-ı sülâsî olsun fark etmez. Söz konusu mastarın fiili i'lâl görmüş olmalıdır: ... اِنْفِيَادٌ → اِنْفَوَادٌ → اِنْقَادَ / صِيَامٌ → صَوَامٌ → صَامٌ / قِيَامٌ → قَوَامٌ → قَامٌ ...

36- Vâv, müfredinin ilk harfi sahih olan cemi' kelimenin orta harfi olup kendisinden önceki harfin harekesi de kesra olursa yâ'ya çevrilir: دَارٌ → دَوَارٌ → دِيَارٌ / رَوْضٌ → رَوَاضٌ → رِيَاضٌ / ثَوْبٌ → ثَوَابٌ → ثِيَابٌ ... Müfret kelimeye orta harf olan vâv'ın sakın olması şartını da belirtmek gerekir.

37- Eğer vâv kelimenin dördüncü veya daha sonraki bir harfi olup da kendinden önceki hareke de fetha ise, yâ harfine çevrilir: ... يَرْضِيَانِ → يَرْضَوَانِ / اَعْطَيْتُ → اَعْطَوْتُ ...

38- Vâv harfi kelimenin ortasında mükerrer olmaksızın, kesradan sonra sakın halde bulunursa yâ harfine dönüştürülür. Daha kısa ifadeyle, kesradan sonra sakın olarak bulunan vâv harfi, yâ'ya kalbolunur: مِيعَادٌ → مِوَعَادٌ / مِيقَاتٌ → مِوَقَاتٌ / مِيزَانٌ → مِوَرَانٌ / مُطَبِّعٌ → مُطَوِّعٌ → مُطَوِّعٌ / يُخَوِّفُ → يُخَوِّفُ / يُخَوِّفُ ...

39- İsm-i tafdülin müennesi olan فُعْلَى vezninde gelen kelimeye elif'ten önce bulunan vâv, yâ harfine dönüştürülür: ... اَلْدُّنْيَا → اَلْدُّنْوَى / اَلْعُلْوَى → اَلْعُلْوَى ...

40- Bir kelimeye vâv ve yâ yan yana bulunur da, bunlardan ilki sakın olursa vâv yâ'ya dönüştürülür. Meydana gelen iki yâ'nın birincisi ikincisine idgâm edilerek şeddelenir. İlgili kelime مَرْمُويٌّ gibi ism-i mef'ûl kalıbında ise yâ'nın kesra ile münasebetinden dolayı önceki harf kesralanır: طَوِيٌّ → طَيِّبٌ / لَوِيٌّ → لَوِيٌّ / قَيِّمٌ → قَيِّمٌ / أَيَّامٌ → أَيَّامٌ / مَحْكُويٌّ → مَحْكُويٌّ / مَرْوِيٌّ → مَرْوِيٌّ / مَرْمِيٌّ → مَرْمِيٌّ / مَرْمُويٌّ / سَيِّدٌ → سَيِّدٌ / عَلِيٌّ → عَلِيٌّ ...

41- Vâv, ilk ve orta harfi dammeli olan cemî' فُعُول kalıbının son harfi ise, yâ'ya dönüştürülür. Bu maddeyi şöyle ifade etmek de mümkündür: Cemi' olan kelimenin sonunda ilki zâid iki vâv bulunursa, ikisi de yâ'ya çevrilir: عُصْبِيٌّ → عُصْبِيٌّ → عُصْبِيٌّ → عُصْبِيٌّ ... İlk harfin harekesinin damme olarak kalması veya kesralanması caizdir: ... (دَلِيٌّ) دُلِّيٌّ → دُلُوٌّ / عَصِيٌّ - عَصِيٌّ ...

42- Vâv harfî aslî olarak رَضِيَ (رَضَو) / قَوِيَ (قَوَو) gibi فَعَلَ vezninde olup orta harfi kesralı olan mazî fiilin “mef’ûl”ünün son harfî olarak gelirse, yâ harfine dönüştürülür: مَرَضُو (مَرَضُو) → مَرَضُوِي / مَقُوُو → مَقُوُوِي . Bundan sonra 41. Maddedeki kaide uygulanır: مَرَضُوِي / مَرَضُوِي → مَرَضُوِي / مَرَضُوِي → مَرَضُوِي / مَرَضُوِي ...

43- Yâ harfî sakin ve tek olup mâkabli dammeli olduğu zaman vâv’a çevrilir: ... يُوقِنُ → يُوقِنُ / مُوسِرٌ → مُوسِرٌ / يُوسِرُ → يُوسِرُ ...

44- Yâ harekeli olarak فَعَلَ vezninin son harfî olup, kendisinden önce de damme bulunursa vâv’a dönüştürülür: نَهَوُ → نَهَوُ / قَضُو → قَضُوِي ...

45- Yâ, ilk harfî fethalı olan ve isim olarak gelen (sıfat değil) فَعْلَى veznindeki kelimenin son harfî olursa vâv’a kalbolunur: قَنَوِي → قَنَوِي / تَقَوِي → تَقَوِي ...

46- Yâ, ilk harfî dammeli olan ve isim olarak gelen فُعْلَى veznindeki kelimenin orta harfî olursa vâv’a çevrilir: طَوْبِي → طَوْبِي / طَوْبِي → طَوْبِي ...

47- Vâv dammeli, yâ kesralı olarak kelimenin orta harfî konumundaysa ve bu harflerden önce de sakin sahih harf varsa vâv’ın dammesinin, yâ’nın kesrasının önceki sakin sahih harfe nakledilmesi vacip olur. Vâv’ın dammesinin nakline misâl: يَقُولُ → يَقُولُ → يَقُولُ ... gibi. Yâ’nın kesrasının nakline misâl: يَبِيْعُ → يَبِيْعُ → يَبِيْعُ / مُسْتَفِيْدٌ → مُسْتَفِيْدٌ → مُسْتَفِيْدٌ ... gibi.

48- Vâv sakin, mâkabli meksûr olduğu zaman, vâv harfî yâ harfine kalbedilir: أَصِيْبٌ → أَصِيْبٌ / أَصُوْبٌ → أَصُوْبٌ / قِيْلَ → قِيْلَ → قَوْلَ → قَوْلَ ...

49- Zâid olanın hazfedilmesi aslî olanın hazfedilmesinden evlâdır.

50- Vâv ve yâ dammeli veya kesralı olarak kelimenin sonunda bulunup, bunlardan önceki harf de damme veya kesrayla harekeli olursa, vâv ve yâ’nın harekeleri ağır kabul edildikleri için hazfedilir. Böylece bu harfler sakin kılınmış olur: يَدْعُو → يَدْعُو / يَزْمِي → يَزْمِي / إِلَى الْوَادِي → إِلَى الْوَادِي ...

51- Hareke bazen tahfif için hazfedilebilir. Harfler ise ancak açık bir illetten dolayı hazfedilebilir. Örneğin vâv ve yâ ictimâ-ı sakineyn veya cezm olma gibi durumlarda hazfedilebilir: أَعْرَضَ / أَعْرَضَ ...

52- İlet harfinin sakin kılınmasından sonra ictimâ-ı sakineyn meydana gelirse, iki sakinin bir araya gelmesini önlemek için sakin kılınan illet harfi hazfedilir. Bir başka ifadeyle, bir kelimedede i'lâl ve kalbten sonra iki sakin cem olsa alâmet olmayan sakin hazfedilir: يَزْمِي → يَزْمِيُونَ → يَزْمِيُونَ → يَزْمُونَ → يَزْمُونَ → يَزْمُونَ / يَزْمُونَ / لَمْ يَقُولُ → لَمْ يَقُولُ → لَمْ يَقُولُ (لَمْ يَقُولُ) → لَمْ يَبْعِغْ (لَمْ يَبْعِغْ) → لَمْ يَبْعِغْ → لَمْ يَبْعِغْ / لَمْ يَبْعِغْ → ...

53- Vâv sakin, mâkabli dammeli olursa, bu harf (vâv), hali üzere med edilir: يَزْمُونَ → يَزْمُونَ ...

54- Yâ sakin, mâkabli meksûr olursa, bu harf (yâ), hali üzere med edilir: يَزْمِي → يَزْمِي → يَزْمِي → يَزْمِي / يَزْمِي → يَزْمِي ...

55- Vâv ve yâ'nın i'lâlinde aslolan bu harflerle meddin elde edilmesidir.

56- Biri sahîh diğeri mu'tel olmasın diye, mâzîye uyarak muzari i'lâl edilir. يَقُولُ / يَقُولُ gibi örneklerde vâv ve yâ'nın hakkı, i'lâlin bu harfleri etkilememesidir. Çünkü vâv ve yâ'nın mâkabli sakin kılınmışsa, sahîh harf gibi amel ederler. Ne var ki mâzî fiilin i'lâl olması sebebiyle bu harfler i'lâlden etkilenmiştir.

57- Nakilli i'lâl mücerred olsun, mezîd olsun, vâvî olsun, yâî olsun evcef fiile özgüdür. Bu durum, fiilin if'âl ve istif'âl bâblarından muzâri, ism-i fail, ism-i mef'ûl, ism-i mekân ve mastar sîgalarının hepsinde geçerlidir.

58- Orta harfî, mâzî sîgasında meftûh, muzâri sîgasında meksûr olan - (يَفْعَلُ) vezninde gelen - sülâsî, malûm misâl-i vâvî fiilin muzâri, emir, nehiy ve mastar kiplerindeki ilk harf (vâv) hazfedilir. Mastar kipindeki vâv'ın hazfedilebilmesi için mastarın فَعْلَةٌ vezninde gelmesi ve mahzûf olan harfin yerine bedel olarak َ harfinin getirilmesi gerekir: وَعَدَ → (يُوعِدُ) → يُعِدُّ / (اَوْصَلَ) → صِلَ / (لَا تَوْجِدُ) → لَا تَجِدُ / (وَصَفَةٌ) → صَفَةٌ

59- Mastar fiilin i'lâl görmesinden dolayı i'lâl işlemi görür; fiilin sıhhatinden dolayı da sahîh olarak kalır. Çünkü fiiller ve mastarlar tek örnek gibi işlem görürler.

60- İki sakinin bir araya gelmesinden dolayı meczûm muzâri, emir ve nehiy kiplerinde ecvef fiilin orta harfi hazfedilir. Meczûm muzâriye misâl: لَمْ يَخْتَرْ → لَمْ يَخْتَارْ / Emir kipine misâl: أَقُولُ → أَقُولُ → أَقُلُّ → قُلُّ Nehiy kipine misâl: لَا تَقُومُ → لَا تَقُومُ → لَا تَقُمْ → لَا تَقُلُّ ...

61- Mâzî ve muzâri ecvef fiilin son harfi sakin olup harekeli merfû zamire bitiştiğinde bu fiilin orta harfi hazfedilir: قَوْلْتُ → قَالْتُ → قَالْتُ → قَالْتُ / يَبِيْعَنَّ → يَبِيْعَنَّ → يَبِيْعَنَّ

62- Meczûm muzâri, emir ve nehiy kiplerinde nâkıs fiilin son harfi hazfedilir. Meczûm muzâriye misâl: لَمْ يَغْزُوْ → لَمْ يَغْزُوْ (vâv'ın hazfi) / لَمْ يَزْمِ → لَمْ يَزْمِ (yâ'nın hazfi) / لَمْ يَخْشَى → لَمْ يَخْشَى (elif'in hazfi) / لَمْ يَدْعُ → لَمْ يَدْعُ ... gibi. Emir kipine misâl: اِرْمِ → اِرْمِ / اِرْمِ → اِرْمِ ... gibi. Nehiy kipine misâl: لَا تَعْفُوْ → لَا تَعْفُوْ ... gibi.

63- Cemî' müzekker salim olması durumunda ism-i maksûrun elif'i hazfedilir: مُصْطَفَوْنَ → مُصْطَفَاوْنَ → مُصْطَفَى / أَغْلَوْنَ → أَغْلَوْنَ → أَغْلَى ...

64- Fennî / عَصَا / هُدَى ... gibi ism-i maksûr olan kelimeler tenvinli geldiği zaman, o kelimenin elif'i lafzan hazfedilir. Fakat imlâ olarak kalır, hazfedilmez.

65- Tenvin, sakin nûn hükmündedir: غَارُوْ → غَارِيْ = غَارِيْنُ → غَارِيْنُ → غَارِنُ → غَارِنُ ...

66- Mankûs bir ismin başına lâm-ı tarif (ال) geldiğinde, o ismin sonundaki tenvin düşer. Yâ harfi de sakin olarak iade olunur: رَامِ → الرَّامِيْ / غَارِيْ → غَارِيْ / هَادِيْ → هَادِيْ ...

67- İki i'lâlden (aynı türden iki i'lâl) kaçınılması gerekir. Çünkü iki i'lâl, fiilin lafzının zarar görmesine ve karışıklığa sebep olur. Bunun nedeni de fiilin orta ve son harfinden her birinin (vâv ve yâ) elif'e, yani birbirini izleyen iki med harfine dönüşecek olmasıdır: هَوَى → هَايَ (هَآ) → هَا / نَوَى → نَايَ (نَآ) → نَا

68- Muzârinin orta harfinin i'lâli, mâzî sîgasındaki orta harfin i'lâline kıyas edilir.

69- Son harfi i'lâl edilmeyen kelimenin orta harfi i'lâl edilmez. Çünkü son kısım değişikliğe daha elverişlidir.

70- Fiilin mâzî ve muzâri sîgaları, bütünlüklerinin bozulmaması, birbirinden farklı sûrete bürünmemeleri için, harflerinin i'lâli bakımından tek lafız gibi kabul edilir.

71- Sülâsî kelimedede iki i'lâl bir arada olmaz.

72- Muzâri fiilin lafzının hafifletilmesi amacıyla bu fiilin mâzîsindeki orta harfin i'lâli terk edilir: Örneğin قَوِيَ – قَايِ fiilinin قَايِ – قَايِ olmaması gibi.

73- Muzâri fiilin i'rab alâmetleri fiile, fiilin i'lâlinden sonra dahil olmaktadır.

74- Zamirin delâletini korumak ve fiilin tesniye ve müfret kiplerinin karışmasını engellemek amacıyla iki sakinden birinin hazfî mümkün olmadığı zaman iki sakinden ilki harekelenir: بِحَيِّانٍ gibi.

75- Mu'tel olan nâkıs fiil, sahîh fiile kıyas edilir.

76- İbdâl daha genel, kalb daha özeldir. Dolayısıyla her i'lâl ibdâldir. Fakat her ibdâl i'lâl değildir.

77- Lugavî ibdâl türünde birbirine dönüşen harfler kelimelerin başında, ortasında veya sonunda olabilir: غين → خين / رسم → رشم / قضب → قضم ... gibi. Bu ibdâl semaîdir.

78- Lugavî ibdâl yirmi iki harfle yapılmakta ve bu harfler لَجِدِّ صَرَفَ شَكْسُ أَمْنٌ طَيِّ cümlesinde toplanmıştır.

79- “Ağız” anlamına gelen فُو kelimesi tek başına kullanıldığında yani açık bir isme veya zamire muzâf olmadığı zaman, vâv'ın yerine vücûben mîm harfî getirilir: فَمَّ . İzafet durumunda ise bu ibdâlin olması da olmaması da caizdir: هَذَا فُوكَ / هَذَا فَمَّكَ

80- İbdâl-i sarfî denilince daha çok افتعال bâbındaki harf dönüşümleri akla gelir. Bu ibdâl kıyasidir.

81- Zorunlu ibdâl olan sarfî ibdâlin birbirinin yerine geçen dokuz tane harfî vardır: هَدَأَتْ مَوَطِيَا → هَدَأَتْ مَوَطِيَا / هَدَأَتْ مَوَطِيَا / هَدَأَتْ مَوَطِيَا / هَدَأَتْ مَوَطِيَا / هَدَأَتْ مَوَطِيَا / هَدَأَتْ مَوَطِيَا / هَدَأَتْ مَوَطِيَا / هَدَأَتْ مَوَطِيَا / هَدَأَتْ مَوَطِيَا / هَدَأَتْ مَوَطِيَا

82- İlk harfi, “ص / ض / ط / ظ” harflerinden biri olan (ıtbâk harfleri) yani bu harflerden biriyle başlayan bir fiil, افعال bâbına nakledildiğinde bâbın “ت” sı “ط” harfine dönüşür: صَبَرَ → اصْتَبَرَ → اصْطَبَرَ / صلح → اصْتَلَحَ → اصْطَلَحَ / صَفَى → اصْتَفَى → اصْطَفَى ... gibi.

83- İlk harfi, “ز / ذ / د” harflerinden biri olan yani bu harflerden biriyle başlayan bir fiil, افعال bâbına nakledildiğinde bâbın “ت” sı vücûben “د” olur. Kesinlikle aslı üzere telaffuz edilmez: دَعَمَ → ادْتَعَمَ → ادْتَعَمَ = ادْعَمَ / دَعَا → ادْتَعَى → ادْتَعَى = ادْعَى / دانَ → ادْتَانَ → ادْتَانَ ... gibi.

84- Vâv ve yâ harflerinden biriyle başlayan bir fiil, افعال bâbına sokulduğunda bu harfler, ت 'ya dönüşür ve birincisi sakin olan iki aynı harf bir araya geldiği için bu ت harfi, افعال bâbının ت 'sına idgam edilir. Vâv (و) ile başlayan fiillere misâl: وَفَّقَ → اوْتَفَّقَ → اوْتَفَّقَ = انْتَفَّقَ / وَفَى → اوْتَفَى → اوْتَفَى = انْتَفَى → اوْتَصَلَ → اوْتَصَلَ = انْتَصَلَ / وَصَلَ → اوْتَصَلَ → اوْتَصَلَ = انْتَصَلَ ... gibi. Yâ (ي) ile başlayan fiillere misâl: يَسَرَ → ايْتَسَرَ → ايْتَسَرَ = انْتَسَرَ / يَبَسَ → ايْتَبَسَ → ايْتَبَسَ = انْتَبَسَ → ايْتَبَسَ = انْتَبَسَ / يَبَسَ → ايْتَبَسَ → ايْتَبَسَ = انْتَبَسَ ... gibi.

III. BÖLÜM

NİSÂ SÛRESİNDE İ'LÂL VE İBDÂL ÖRNEKLERİ

1. NİSÂ SÛRESİNDE İ'LÂL VE İBDÂL ÖRNEKLERİ

Bu bölümde Nisâ sûresindeki bütün ayetler i'lâl ve ibdâl açısından ele alınarak tahlil edilecektir. İlgili kavramların söz konusu olduğu kelimeler tespit edilerek bu kelimelerdeki i'lâl / ibdâl işlemleri bir tablo halinde gösterilecektir.

1.1. Nisâ Sûresinin Tanıtımı

Mushaftaki sıralamada dördüncü, iniş sırasına göre doksan ikinci sûredir. Mümtetine sûresinden sonra, Zilzâl'den önce inmiştir. Bakara, Enfâl, Âl-i İmrân, Ahzâb ve Mümtetine sûreleri Medine'de Nisâ'dan önce nâzil olmuştur. Sûrenin tek ismi vardır, o da “kadınlar” mânasına gelen en-Nisâ'dır. Sûre adını muhtevâsından almaktadır: Akrabalık bağında belirleyici rol oynayan ana rahmine atıfta bulunarak başlamış, kadın (ana rahmi) aracılığı ile birbirinin mirasçısı olan bazı yakınların miras hükümlerini düzenleyen bir âyetle son bulmuş, arada ise birçok âyet kadınlarla ilgili hükümler, açıklamalar ve değerlendirmeler getirmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in 114 sûresi içinde “er-ricâl” (erkekler) ismini taşıyan bir sûre bulunmadığı halde bu sûreye “en-Nisâ” (kadınlar) adı verilmiştir. Bu durum, kadınlar için bir onurlandırma, daha önce hep ikinci planda tutulmuş ve hakları verilmemiş kadınlarla ilgili –büyük ölçüde Medine döneminde gerçekleştirilen– inkılâbın bir sembolü ve işareti olarak da değerlendirilebilir.⁴⁸⁷

1.2. Nisâ Sûresinde İ'lâl ve İbdâl Örnekleri

Tez konumuzun uygulama bölümünü oluşturan Nisâ sûresi üzerinde çalışmamızı yaparken öncelikle i'lâl ve sarfî ibdâl kaidelerinin geçtiği kelimeleri tespit ettik. Daha sonra ilgili kelimenin aslını, aşama aşama dönüşüm hallerini, geçtiği ayetin numarasını ve gerekli açıklamaları i'lâl / ibdâl tabloları halinde ayrı ayrı gösterdik. Ayetlerde i'lâl /

⁴⁸⁷ Hayrettin Karaman vd. , *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB yay. , Ankara 2007, C. 2. , s. 7, 8.

ibdâl örneklerinin yer aldığı kelimeler, ayet numarasına göre verilmiştir. Tablolarda numarası verilmeyen ayetlerde ya i'lâl / ibdâl örneği yoktur ya da bu ayetlerde tekrar eden kelimeler vardır. Yani numarası belirtilmeyen ve tabloya alınmayan bu ayetlerde daha önce kaidesi belirtilmemiş hiçbir yeni kelime yok demektir. Dolayısıyla çalışmamızda aynı kökten gelen ve aynı i'lâl / ibdâl kaidelerine tabi olan kelimeleri – tekrarları - hariç tuttuk. Bununla birlikte birbirine benzeyen ve tekerrür eden örneklerin olabileceğini de göz ardı etmemek gerekir.

1.3. NISÂ SÛRESİNDE İ'LÂL ÖRNEKLERİ

Tablo 1

AYET NO	5.ADIM	4.ADIM	3.ADIM	2.ADIM	1.ADIM	ASLI	KELİME
1					وَقَيَّ	وَقَيَّ	وَقَيَّ
1		اتَّقُوا	اتَّقُوا	اتَّقُوا	اتَّقُوا	اتَّقُوا	اتَّقُوا
1					نِسَاء	نِسَاءُ	نِسَاء
1					كَانَ	كَوْنَ	كَانَ
2	آتُوا	آتُوا	آتُوا	آتُوا	آتُوا	آتُوا	آتُوا
3			خَفْنُمْ	خَفْنُمْ	خَافْنُمْ	خَوْفْنُمْ	خَفْنُمْ
3					أَلَّا تَقْسِطُوا	تَوْقِطُوا	أَلَّا تَقْسِطُوا
3					طَابَ	طَيَّبَ	طَابَ
3					مَثَى	مَثَى	مَثَى
3					أَدْنَى	أَدْنَى	أَدْنَى
3				تَعُولُوا	تَعُولُوا	تَعُولُوا	تَعُولُوا
4			طِبْنَ	طِبْنَ	طَابْنَ	طَيَّبْنَ	طِبْنَ
4					كَلُوا	أَكَلُوا	كَلُوا
5	تَوَاتُوا	تَوَاتُوا	تَوَاتُوا	تَوَاتُوا	تَوَاتُوا	تَوَاتُوا	تَوَاتُوا
5					السُّفَهَاءَ	السُّفَهَاءِ	السُّفَهَاءَ
5					قِيَاماً	قِيَاماً	قِيَاماً
5				أَكْسُوا	أَكْسُوا	أَكْسُوا	أَكْسُوا
5			قُولُوا	قُولُوا	أَقُولُوا	أَقُولُوا	قُولُوا
6	ابْتَلُوا	ابْتَلُوا	ابْتَلُوا	ابْتَلُوا	ابْتَلُوا	ابْتَلُوا	ابْتَلُوا
6					أَنْسَنُمْ	أَنْسَنُمْ	أَنْسَنُمْ

AYET NO	5.ADIM	4.ADIM	3.ADIM	2.ADIM	1.ADIM	ASLI	KELİME
6					كَفَى	كَفَى	كَفَى
9				لِيَحْشَنَ	يَحْشَى	يَحْشَى	لِيَحْشَنَ
9					خَافُوا	خَوْفُوا	خَافُوا
9				لِيَقُولُوا	لَيَقُولُوا	لَيَقُولُوا	لَيَقُولُوا
10					نَار	نُورٌ	نَار
10				يَصْلُونَ	يَصْلَاوُنَ	يَصْلِيُونُ	يَصْلُونَ
11				يُوصِيكُمْ	يُوصِيكُمْ	يُؤْصِيكُمْ	يُوصِيكُمْ
11			كُنْ	كَنْ	كَانَ	كَوْنٌ	كُنْ
11				لَمْ يَكُنْ	لَمْ يَكُونُ	لَمْ يَكُونُ	لَمْ يَكُنْ
11				آبَاءَ	أَبَاؤُ	أَبَاؤُ	آبَاءَ
11					أَبْنَاءَ	أَبْنَاؤُ	أَبْنَاءَ
11		تَذَرُونَ	تَذَرُونَ	تَذَرُونَ	تَذَرِيُونَ	تَذَرِيُونَ	تَذَرُونَ
12				يُوصِينَ	يُوصِينَ	يُؤْصِينَ	يُوصِينَ
12	تُوصُونَ	تُوصُونَ	تُوصُونَ	تُوصِيُونَ	تُوصِيُونَ	تُؤْصِيُونَ	تُوصُونَ
12					يُورَثُ	يُورَثُ	يُورَثُ
12					كَانُوا	كَوْنُوا	كَانُوا
12					شُرَكَاءَ	شُرَكَائِي	شُرَكَاءَ
12				يُوصَى	يُوصَى	يُؤْصَى	يُوصَى
13		مَنْ يُطِغْ	مَنْ يُطِيعُ	مَنْ يُطِيعُ	مَنْ يُطِوعُ	مَنْ يُطِوعُ	مَنْ يُطِغْ
13					يُدْخِلُهُ	يُؤْخِلُهُ	يُدْخِلُهُ
13					تَجْرِي	تَجْرِي	تَجْرِي
14				مَنْ يَعْصِ	مَنْ يَعْصِي	مَنْ يَعْصِي	مَنْ يَعْصِ
14				مَنْ يَتَعَدَّى	يَتَعَدَّى	يَتَعَدُّو	مَنْ يَتَعَدَّى

AYET NO	5.ADIM	4.ADIM	3.ADIM	2.ADIM	1.ADIM	ASLI	KELİME
14		مُهَيِّن	مُهَيِّن	مُهَوِّن	مُهَوِّن	مَوْهَوِّن	مُهَيِّن
15					يَأْتِيْنَ	يَأْتِيْنَ	يَأْتِيْنَ
15					يَتَوَفَّى	يَتَوَفَّى	يَتَوَفَّى
16	أَذُوا	أَذُوا	أَذُوا	أَذِيُوا	أَذِيُوا	أَذِيُوا	أَذُوا
16					تَابَا	تَوَبَا	تَابَا
17				يَتُوبُونَ	يَتُوبُونَ	يَتُوبُونَ	يَتُوبُونَ
18				السَّيِّئَاتِ	السَّيِّئَاتِ	السَّوْئِيَّاتِ	السَّيِّئَاتِ
18					قَالَ	قَوْلَ	قَالَ
18			تَبَّثُ	تَبَّثُ	تَابَتْ	تُوبَتْ	تَبَّثُ
18					الآنَ	الأَوْنَ	الآنَ
18				يَمُوتُونَ	يَمُوتُونَ	يَمُوتُونَ	يَمُوتُونَ
19					أَمَّنُوا	أَمَّنُوا	أَمَّنُوا
19					أَنْ تَرِثُوا	أَنْ تَوَرِثُوا	أَنْ تَرِثُوا
19					أَتَيْتُمُوهُنَّ	أَتَيْتُمُوهُنَّ	أَتَيْتُمُوهُنَّ
19					أَنْ يَأْتِيْنَ	أَنْ يَأْتِيْنَ	أَنْ يَأْتِيْنَ
19					عَسَى	عَسَى	عَسَى
20					أَرَدْتُمْ	أَرَادْتُمْ	أَرَدْتُمْ
20				مَكَانَ	مَكُونُ	مَكُونُ	مَكَانَ
20			مُبِينًا	مُبِينًا	مُبِينًا	مُؤْبِينًا	مُبِينًا
21					أَفْضَى	أَفْضَوُ	أَفْضَى
21				مِيثَاقًا	مِيثَاقًا	مُوثَاقًا	مِيثَاقًا
22					سَاءَ	سَوَاءَ	سَاءَ
23					بَنَاتِكُمْ	بَنَوَاتِكُمْ	بَنَاتِكُمْ

AYET NO	5.ADIM	4.ADIM	3.ADIM	2.ADIM	1.ADIM	ASLI	KELİME
23					رَبَابِكُمْ	رَبَابِكُمْ	رَبَابِكُمْ
23				تَكُونُوا	تَكُونُوا	تَكُونُوا	تَكُونُوا
23					حَالِلٌ	حَالِلٌ	حَالِلٌ
24					الْمُحْصَنَاتُ	الْمُؤْحَصَنَاتُ	الْمُحْصَنَاتُ
24					وَرَاءَ	وَرَاءَ	وَرَاءَ
24					مُحْصِنِينَ	مُؤْحَصِنِينَ	مُحْصِنِينَ
24		أَنْ تَبْتَغُوا	أَنْ تَبْتَغُوا	أَنْ تَبْتَغُوا	أَنْ تَبْتَغُوا	أَنْ تَبْتَغُوا	أَنْ تَبْتَغُوا
25					لَمْ يَسْتَطِعْ	لَمْ يَسْتَطِعْ	لَمْ يَسْتَطِعْ
25					الْمُؤْمِنَاتِ	الْمُؤْمِنَاتِ	الْمُؤْمِنَاتِ
25					بِإِيمَانِكُمْ	بِإِيمَانِكُمْ	بِإِيمَانِكُمْ
26		يُرِيدُ	يُرِيدُ	يُرِيدُ	يُرِيدُ	يُرِيدُ	يُرِيدُ
26				يَتُوبُ	يَتُوبُ	يَتُوبُ	يَتُوبُ
27				أَنْ تَمِيلُوا	أَنْ تَمِيلُوا	أَنْ تَمِيلُوا	أَنْ تَمِيلُوا
29				أَنْ تَكُونُ	أَنْ تَكُونُ	أَنْ تَكُونُ	أَنْ تَكُونُ
29				تَرَاضٍ	تَرَاضِيٍّ	تَرَاضِيٍّ	تَرَاضٍ
30		نُصَلِّيهِ	نُصَلِّيهِ	نُصَلِّيهِ	نُصَلِّيهِ	نُصَلِّيهِ	نُصَلِّيهِ
31					كَبَائِرَ	كَبَائِرَ	كَبَائِرَ
31				تَنْهَوْنَ	تَنْهَوْنَ	تَنْهَوْنَ	تَنْهَوْنَ
32				لَا تَتَمَنَّوْا	لَا تَتَمَنَّوْا	لَا تَتَمَنَّوْا	لَا تَتَمَنَّوْا
34				تَخَافُونَ	تَخَافُونَ	تَخَافُونَ	تَخَافُونَ
34				عِطْوًا	تَعْطُونَ	تَعْطُونَ	عِطْوًا
34			أَطْعَنَ	أَطَاعَنَ	أَطُوعَنَ	أَطُوعَنَ	أَطْعَنَ
34		لَا تَبْتَغُوا	لَا تَبْتَغُوا	لَا تَبْتَغُوا	لَا تَبْتَغُوا	لَا تَبْتَغُوا	لَا تَبْتَغُوا
34					عَلِيًّا	عَلِيًّا	عَلِيًّا

AYET NO	5.ADIM	4.ADIM	3.ADIM	2.ADIM	1.ADIM	ASLI	KELİME
36					لَا تُشْرِكُوا	لَا تُؤْشِرْكُوا	لَا تُشْرِكُوا
36				يُحِبُّ	يُحِبُّ	يُؤْحِبُّ	يُحِبُّ
36					مُخْتَلَاً	مُخْتَيْلاً	مُخْتَلَاً
37					آتَا	أَتَى	آتَا
38					يُنْفِقُونَ	يُؤْنِفُونَ	يُنْفِقُونَ
38					رِنَاءٍ	رِنَائِي	رِنَاءٍ
38					يُؤْمِنُونَ	يُؤَامِنُونَ	يُؤْمِنُونَ
38				مَنْ يَكُنْ	مَنْ يَكُونُ	مَنْ يَكُونُ	مَنْ يَكُنْ
40			يُؤْتِ	يُؤْتِي	يُؤْتِي	يُؤَاتِي	يُؤْتِ
41			جِئْنَا	جَأْنَا	جَاءَنَا	جَبَانَا	جِئْنَا
42				عَصَا	عَصَاوَا	عَصِيوَا	عَصَا
42					تُسَوَّى	تُسَوِّي	تُسَوَّى
43					الصَّلَاةِ	الصَّلَوَّةِ	الصَّلَاةِ
43				تَقُولُونَ	تَقُولُونَ	تَقُولُونَ	تَقُولُونَ
43			كُنْتُمْ	كَنْتُمْ	كَانْتُمْ	كَوْنْتُمْ	كُنْتُمْ
43					مَرَضَى	مَرَضِي	مَرَضَى
43					جَاءَ	جِيَا	جَاءَ
43					الْعَايِطِ	الْعَاوِطِ	الْعَايِطِ
43					لَمْ تَجِدُوا	لَمْ تُوجِدُوا	لَمْ تَجِدُوا
43					مَاءٍ	مَوَّةٍ	مَاءٍ
43					طَبِيْبًا	طَبِيْبِيَا	طَبِيْبًا
43					عَفْوًا	عَفْوَا	عَفْوًا
44		لَمْ تَرَ	تَرَى = تَرَا	تَرَا	تَرَا	تَرَائِي	لَمْ تَرَ
44	أَوْتُوا	أَوْتُوا	أَوْتُوا	أَوْتِيُوا	أَوْتِيُوا	أَوْتِيُوا	أَوْتُوا

AYET NO	5.ADIM	4.ADIM	3.ADIM	2.ADIM	1.ADIM	ASLI	KELİME
44		يَسْتَرْوُونَ	يَسْتَرْوُونَ	يَسْتَرْوُونَ	يَسْتَرْوُونَ	يَسْتَرْوُونَ	يَسْتَرْوُونَ
45					أَعْدَاءَ	أَعْدَاؤُ	أَعْدَاءَ
45					وَلِيًّا	وَلِيِّيًّا	وَلِيًّا
46					هَادُوا	هَوْدُوا	هَادُوا
46					رَاعِ	نُرَاعِي	رَاعِ
46				لِيًّا	لِيِّيًّا	لُوِيًّا	لِيًّا
46					قَالُوا	قَوْلُوا	قَالُوا
46			أَطَعْنَا	أَطَاعْنَا	أَطَوْعْنَا	أَطَوْعْنَا	أَطَعْنَا
47			آمَنُوا	أَمِنُوا	أَمِنُوا	تَوَامِنُونَ	آمَنُوا
48			يَشَاءَ	يَشَاءَ	يَشِيئًا	يَشِيئًا	يَشَاءَ
48					افْتَرَى	افْتَرَى	افْتَرَى
49		يُرْكُونَ	يُرْكُونَ	يُرْكِبُونَ	يُرْكِبُونَ	يُرْكِبُونَ	يُرْكُونَ
49					يُرْكِي	يُرْكُو	يُرْكِي
50			يَفْتَرُونَ	يَفْتَرُونَ	يَفْتَرِيُونَ	يَفْتَرِيُونَ	يَفْتَرُونَ
51					أَهْدَى	أَهْدَى	أَهْدَى
52					لَنْ تَجِدَ	لَنْ تَوْجِدَ	لَنْ تَجِدَ
53		يُؤْتُونَ	يُؤْتُونَ	يُؤْتِيُونَ	يُؤْتِيُونَ	يُؤْتِيُونَ	يُؤْتُونَ
54				آتَى	أَتَى	أَتَى	آتَى
54					أَلَّ	أَوَّلُ	أَلَّ
55					أَمَنَ	أَمِنَ	أَمَنَ
56					آيَاتٍ	أَيَّاتٍ	آيَاتٍ
56				لِيَذُوقُوا	لِيَذُوقُوا	لِيَذُوقُوا	لِيَذُوقُوا
57					نُدْخِلُ	نُودِخِلُ	نُدْخِلُ
58			أَنْ تُؤَدُّوا	أَنْ تُؤَدُّوا	أَنْ تُؤَدِّبُوا	أَنْ تُؤَدِّبُوا	أَنْ تُؤَدُّوا

AYET NO	5.ADIM	4.ADIM	3.ADIM	2.ADIM	1.ADIM	ASLI	KELİME
58					يَعِظُ	يُوعِظُ	يَعِظُ
59			أَطِيعُوا	أَطِيعُوا	أَطِيعُوا	أَطِيعُوا	أَطِيعُوا
59					تُؤْمِنُونَ	تُؤْمِنُونَ	تُؤْمِنُونَ
60					أَنْ يُضِلَّ	أَنْ يُضِلَّ	أَنْ يُضِلَّ
61		قِيلَ	قِيلَ	قَوْلَ	قَوْلَ	قَوْلَ	قِيلَ
61				تَعَالَوْا	تَعَالَوْا	تَعَالَوْا	تَعَالَوْا
62				أَصَابَتْ	أَصَابَتْ	أَصَابَتْ	أَصَابَتْ
62			مُصِيبَةً	مُصِيبَةً	مُصِيبَةً	مُصِيبَةً	مُصِيبَةً
62					جَاؤُوا	جَاؤُوا	جَاؤُوا
63				عِظَ	تَعِظَ	تَوَعِظَ	عِظَ
63		قُلْ	قَوْلَ	أَقُولَ	أَقُولَ	تَقُولَ	قُلْ
64				لِيُطَاعَ	لِيُطَاعَ	لِيُطَاعَ	لِيُطَاعَ
65					يَجِدُوا	يُوجِدُوا	يَجِدُوا
66					دِيَارَ	دِيَارَ	دِيَارَ
68			مُسْتَقِيمًا	مُسْتَقِيمًا	مُسْتَقِيمًا	مُسْتَقِيمًا	مُسْتَقِيمًا
69				النَّبِيِّينَ	النَّبِيِّينَ	النَّبِيِّينَ	النَّبِيِّينَ
69					الشَّهَادَةِ	الشَّهَادَةِ	الشَّهَادَةِ
71					خُدُوا	أَخُدُوا	خُدُوا
72				لَمْ أَكُنْ	لَمْ أَكُنْ	لَمْ أَكُنْ	لَمْ أَكُنْ
73				لَيَقُولَنَّ	لَيَقُولَنَّ	لَيَقُولَنَّ	لَيَقُولَنَّ
73				لَمْ تَكُنْ	لَمْ تَكُنْ	لَمْ تَكُنْ	لَمْ تَكُنْ
73			كُنْتُ	كُنْتُ	كَانْتُ	كَانْتُ	كُنْتُ
73				فَأَفُوزَ	فَأَفُوزَ	فَأَفُوزَ	فَأَفُوزَ
74			يَشْرُونَ	يَشْرُونَ	يَشْرُونَ	يَشْرُونَ	يَشْرُونَ

AYET NO	5.ADIM	4.ADIM	3.ADIM	2.ADIM	1.ADIM	ASLI	KELİME
74					الْحَيَاةَ	الْحَيِيَّةَ	الْحَيَاةَ
74					الدُّنْيَا	الدُّنْوَى	الدُّنْيَا
74				نُوتِي	نُوتِي	نُوتِي	نُوتِي
75				يَقُولُونَ	يَقُولُونَ	يَقُولُونَ	يَقُولُونَ
76					أَوْلِيَاءَ	أَوْلِيَايَ	أَوْلِيَاءَ
77			أَقِيمُوا	أَقِيمُوا	أَقِيمُوا	أَقِيمُوا	أَقِيمُوا
77					الرِّكَاءَ	الرِّكَوَّةَ	الرِّكَاءَ
77				يَخْشَوْنَ	يَخْشَاوْنَ	يَخْشِيوْنَ	يَخْشَوْنَ
78					يُذَرِّكُمْ	يُؤَدِّرْكُمْ	يُذَرِّكُمْ
78			إِنْ تُصِيبُهُمْ	إِنْ تُصِيبُهُمْ	إِنْ تُصِيبُهُمْ	إِنْ تُصِيبُهُمْ	إِنْ تُصِيبُهُمْ
78				يَكَادُونَ	يَكُودُونَ	يَكُودُونَ	يَكَادُونَ
80				أطاع	أطوع	أطوع	أطاع
80					تَوَلَّى	تَوَلَّى	تَوَلَّى
81					طَاعَةَ	طَوَعَةَ	طَاعَةَ
81					طَائِفَةَ	طَارِفَةَ	طَائِفَةَ
81				تَقُولُ	تَقُولُ	تَقُولُ	تَقُولُ
83				أَدَاعُوا	أَدَّيَعُوا	أَدَّيَعُوا	أَدَاعُوا
84					الْمُؤْمِنِينَ	الْمُؤْمِنِينَ	الْمُؤْمِنِينَ
85		مُقَيَّنًا	مُقَيَّنًا	مُقَوَّنًا	مُقَوَّنًا	مُقَوَّنًا	مُقَيَّنًا
86					تَحِيَّةَ	تَحِيَّةَ	تَحِيَّةَ
86		حَيُّوا	تَحَيُّونَ	تَحَيُّونَ	تَحَيُّونَ	تَحَيُّونَ	حَيُّوا
87					الْقِيَامَةَ	الْقَوَامَةَ	الْقِيَامَةَ
88		تُرِيدُونَ	تُرِيدُونَ	تُرُودُونَ	تُرُودُونَ	تُرُودُونَ	تُرِيدُونَ
88			أَنْ تَهْدُوا	أَنْ تَهْدُوا	أَنْ تَهْدُوا	أَنْ تَهْدُوا	أَنْ تَهْدُوا

AYET NO	5.ADIM	4.ADIM	3.ADIM	2.ADIM	1.ADIM	ASLI	KELİME
89					سَوَاءَ	سَوَايَا	سَوَاءَ
89				تَوَلَّوْا	تَوَلَّوْا	تَوَلَّوْا	تَوَلَّوْا
90					يَصِلُونَ	يُوصِلُونَ	يَصِلُونَ
90					شَاءَ	شَيَا	شَاءَ
90				أَلْقَوْا	أَلْقَوْا	أَلْقَيُوا	أَلْقَوْا
91					سَتَجِدُونَ	سَتَوْجِدُونَ	سَتَجِدُونَ
91		يُرِيدُونَ	يُرِيدُونَ	يُرِيدُونَ	يُرِيدُونَ	يُورِيدُونَ	يُرِيدُونَ
91		يَلْقُوا	يَلْقُوا	يَلْقُوا	يَلْقُوا	يُولْقُوا	يَلْقُوا
92					دِيَةٌ	وَدِيَةٌ	دِيَةٌ
92					عَدُوٌّ	عَدُوٌّ	عَدُوٌّ
92					صِيَامٌ	صَوْمٌ	صِيَامٌ
93					جَزَاءٌ	جَزَائِيٌّ	جَزَاءٌ
94					أَلْقَى	أَلْقَى	أَلْقَى
94			تَبَتَّعُونَ	تَبَتَّعُونَ	تَبَتَّعُونَ	تَبَتَّعِيُونَ	تَبَتَّعُونَ
95					يَسْتَوِي	يَسْتَوِي	يَسْتَوِي
97					تَوَفَى	تَوَفَى	تَوَفَى
97			كُنَّا	كُنَّا	كَانَا	كَوْنَا	كُنَّا
97					مَأْوَى	مَأْوِيٌّ	مَأْوَى
97				مَصِيرًا	مَصِيرًا	مَصِيرًا	مَصِيرًا
98			يَسْتَطِيعُونَ	يَسْتَطِيعُونَ	يَسْتَطِيعُونَ	يَسْتَطِيعُونَ	يَسْتَطِيعُونَ
98			يَهْتَدُونَ	يَهْتَدُونَ	يَهْتَدُونَ	يَهْتَدُونَ	يَهْتَدُونَ
100					سَعَةً	وَسَعَةً	سَعَةً
102			أَقَمْتَ	أَقَمْتَ	أَقَمْتَ	أَقَمْتَ	أَقَمْتَ
102				فَلْتَقُمْ	لِتَقُمْ	لِتَقُمْ	فَلْتَقُمْ

AYET NO	5.ADIM	4.ADIM	3.ADIM	2.ADIM	1.ADIM	ASLI	KELİME
102				فَلْيَكُونُوا	لِيَكُونُوا	لِيَكُونُوا	فَلْيَكُونُوا
102				لِتَأْتِ	تَأْتِي	تَأْتِي	لِتَأْتِ
102			لَمْ يُصَلُّوا	لَمْ يُصَلُّوا	لَمْ يُصَلُّوا	لَمْ يُصَلُّوا	لَمْ يُصَلُّوا
102				يَمِيلُونَ	يَمِيلُونَ	يَمِيلُونَ	يَمِيلُونَ
102					أَذَى	أَذِي	أَذَى
102					تَضَعُوا	تَوْضَعُوا	تَضَعُوا
104					تَهْنَأُوا	تَوْهِنُوا	تَهْنَأُوا
104					ابْتِغَاءً	ابْتِغَايَ	ابْتِغَاءً
104				تَرْجُونَ	تَرْجُونَ	تَرْجُونَ	تَرْجُونَ
105			أَرَاكَ	أَرَاكَ	أَرَاكَ	أَرَاكَ	أَرَاكَ
105					خَانِينَ	خَاوِينَ	خَانِينَ
107					يَخْتَانُونَ	يَخْتَوُونَ	يَخْتَانُونَ
108			يَسْتَخْفُونَ	يَسْتَخْفُونَ	يَسْتَخْفُونَ	يَسْتَخْفُونَ	يَسْتَخْفُونَ
108					يَرْضَى	يَرْضُو	يَرْضَى
108		مُحِيطًا	مُحِيطًا	مُحِيطًا	مُحِيطًا	مُحِيطًا	مُحِيطًا
109				يَكُونُ	يَكُونُ	يَكُونُ	يَكُونُ
112				يَرْمِ	يَرْمِي	يَرْمِي	وَمَنْ ... يَرْمِ
114					مَرَضَاتٍ	مَرَضَوَةٍ	مَرَضَاتٍ
115					الْهُدَى	الْهُدَى	الْهُدَى
115				نَوْلٍ	نَوْلِي	نَوْلِي	نَوْلٍ
117				يَدْعُونَ	يَدْعُونَ	يَدْعُونَ	يَدْعُونَ
119					لَأَمْرَهُمْ	لَأَمْرَهُمْ	لَأَمْرَهُمْ
119					فَلْيَبْتَئَنَّ	فَلْيَبْتَئَنَّ	فَلْيَبْتَئَنَّ
119					أَذَانٌ	أَذَانٌ	أَذَانٌ

AYET NO	5.ADIM	4.ADIM	3.ADIM	2.ADIM	1.ADIM	ASLI	KELİME
119				فَلْيَغَيِّرَنَّ	فَلْيَغَيِّرُونَ	فَلْيَغَيِّرُونَ	فَلْيَغَيِّرَنَّ
120					يَعِدُ	يُوعِدُ	يَعِدُ
120					يُمَيِّ	يُمَيِّ	يُمَيِّ
122				قِيلاً	قِيلاً	قَوْلًا	قِيلاً
123				يُجْزَى	يُجْزَى	يُجْزَى	يُجْزَى
125					مُحْسِنٌ	مُؤْحْسِنٌ	مُحْسِنٌ
125			اتَّخَذَ	اتَّخَذَ	اتَّخَذَ	اتَّخَذَ	اتَّخَذَ
127			يَسْتَفْتُونَ	يَسْتَفْتُونَ	يَسْتَفْتُونَ	يَسْتَفْتُونَ	يَسْتَفْتُونَ
127				يُفْتِي	يُفْتِي	يُؤْفْتِي	يُفْتِي
127				يُنَلِّي	يُنَلِّوُ	يُؤَلِّوُ	يُنَلِّي
127				تَقُومُوا	تَقُومُوا	تَقُومُوا	تَقُومُوا
128					خَافَتْ	خَوَفَتْ	خَافَتْ
128					يُصْلِحَا	يُؤْصِلِحَا	يُصْلِحَا
128					تُحْسِنُوا	تُؤْحْسِنُوا	تُحْسِنُوا
128			تَنْقُوا	تَنْقُوا	تَنْقُوا	تَنْقُوا	تَنْقُوا
129			تَسْتَطِيعُوا	تَسْتَطِيعُوا	تَسْتَطِيعُوا	تَسْتَطِيعُوا	تَسْتَطِيعُوا
129					تَذُرُوا	تُؤْذِرُوا	تَذُرُوا
129					تُصْلِحُوا	تُؤْصِلِحُوا	تُصْلِحُوا
130			يُغْنِي	يُغْنِي	يُغْنِي	يُؤْغْنِي	يُغْنِي
131					غَنِيًّا	غَنِيًّا	غَنِيًّا
133			يَسْنَأُ	يَسْنَأُ	يَسْنَأُ	يَسْنَأُ	يَسْنَأُ
133					يَذْهَبُ	يُؤْذْهَبُ	يَذْهَبُ
133				يَأْتِ	يَأْتِي	يَأْتِي	يَأْتِ
135			كُونُوا	تَكُونُونَ	تَكُونُونَ	تَكُونُونَ	كُونُوا

AYET NO	5.ADIM	4.ADIM	3.ADIM	2.ADIM	1.ADIM	ASLI	KELİME
135					أُولَى	أُولَى	أُولَى
135					الْهَوَى	الْهَوَى	الْهَوَى
135		تَلُّوْا	تَلُّوْنَ	تَلُّوْنَ	تَلُّوْیُونَ	تَلُّوْیُونَ	تَلُّوْا
135				تُعْرَضُوا	تُعْرَضُونَ	تُعْرَضُونَ	تُعْرَضُوا
139			یَبْتَغُونَ	یَبْتَغُونَ	یَبْتَغُونَ	یَبْتَغُونَ	یَبْتَغُونَ
140				یَخُوضُوا	یَخُوضُوا	یَخُوضُوا	یَخُوضُوا
141					تَكُونُ	تَكُونُ	تَكُنُ
142					قَامُوا	قَامُوا	قَامُوا
142			یُرَآوْنَ	یُرَآوْنَ	یُرَآئُونَ	یُرَآئُونَ	یُرَآوْنَ
146					تَابُوا	تَابُوا	تَابُوا
149	تَبَدُّوا	تَبَدُّوا	تَبَدُّوا	تَبَدُّوا	تَبَدُّوا	تَبَدُّوا	تَبَدُّوا
149		تَخَفُوا	تَخَفُوا	تَخَفُوا	تَخَفُوا	تَخَفُوا	تَخَفُوا
149					تَعَفُوا	تَعَفُوا	تَعَفُوا
150					نُؤْمِنُ	نُؤْمِنُ	نُؤْمِنُ
152				یُؤْتِي	یُؤْتِي	یُؤْتِي	یُؤْتِي
153					السَّمَاءُ	السَّمَاءُ	السَّمَاءُ
153		أر	تُورِي	تُورِي	تُورِي	تُورِي	أر
154			قَلْنَا	قَلْنَا	قَالْنَا	قَوْلْنَا	قَلْنَا
154			تَعْدُوا	تَعْدُونَ	تَعْدُونَ	تَعْدُونَ	تَعْدُوا
161					الرِّبَا	الرِّبَا	الرِّبَا
161			نُهِوا	نُهِوا	نُهِوا	نُهِوا	نُهِوا
162		الْمُقِيمِينَ	الْمُقِيمِينَ	الْمُقِيمِينَ	الْمُقِيمِينَ	الْمُقِيمِينَ	الْمُقِيمِينَ
162		الْمُؤْتُونَ	الْمُؤْتُونَ	الْمُؤْتُونَ	الْمُؤْتُونَ	الْمُؤْتُونَ	الْمُؤْتُونَ
165					مُنذِرِينَ	مُنذِرِينَ	مُنذِرِينَ

AYET NO	5.ADIM	4.ADIM	3.ADIM	2.ADIM	1.ADIM	ASLI	KELİME
171				تَعْلُوا	تَعْلُوا	تَعْلُوا	تَعْلُوا
171			انْتَهُوا	انْتَهُوا	انْتَهُوا	انْتَهُوا	انْتَهُوا
173					يُوفِي	يُوفِي	يُوفِي
173				يَزِيدُ	يَزِيدُ	يَزِيدُ	يَزِيدُ
175					يُدْخِلُ	يُدْخِلُ	يُدْخِلُ
175					يَهْدِي	يَهْدِي	يَهْدِي
176					يَرِثُ	يَرِثُ	يَرِثُ

1.4. NISÂ SÛRESİNDE İBDÂL ÖRNEKLERİ

Tablo 2

AYET NO	5.ADİM	4.ADİM	3.ADİM	2.ADİM	1.ADİM	ASLI	KELİME
1					اتَّقُوا	اوتَّقُوا	اتَّقُوا
9					لِيَتَّقُوا	ليوتَّقُوا	لِيَتَّقُوا
25			مُتَّخِذَاتِ	مُتَّخِذَاتِ	مُؤْتَخِذَاتِ	مُؤْتَخِذَاتِ	مُتَّخِذَاتِ
77				اتَّقَى	اتَّقَى	اوتَّقَى	اتَّقَى
89			تَتَّخِذُوا Muzarisi	اِتَّخَذُوا	اِئْتَّخَذُوا	اِئْتَّخَذُوا Mazi Aslı	تَتَّخِذُوا
92					نَ يَصَّدَّقُوا	أَن يَتَّصَّدَقُوا	أَن يَصَّدَّقُوا
118		لَا تَتَّخِذْنَ	يَتَّخِذْنَ Muzarisi	اِتَّخَذْنَ	اِئْتَّخَذْنَ	اِئْتَّخَذْنَ Mazi Aslı	لَا تَتَّخِذْنَ
119			يَتَّخِذْنَ Muzarisi	اِتَّخَذْنَ	اِئْتَّخَذْنَ	اِئْتَّخَذْنَ Mazi Aslı	يَتَّخِذْنَ
125				اِتَّخَذَ	اِئْتَّخَذَ	اِئْتَّخَذَ	اِتَّخَذَ
128				تَتَّقُوا	تَتَّقُوا	توتَّقُوا	تَتَّقُوا
137					اِرْزَادُوا	اِرْزَادُوا	اِرْزَادُوا

SONUÇ

Bu çalışma ile, Arap dilbilimi kaynakları açısından i'lâl ve ibdâl kavramlarını, bunların türlerini, harflerini, kurallarını, örneklerini, dilbilimcilerin bunlara ilişkin görüşlerini akademik olarak araştırıp incelemeye, bununla birlikte i'lâl ve ibdâl kaideleri açısından Nisâ sûresinin tahlilini yapmaya çalıştık.

Çalışma sonunda ulaşılan sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

İ'lâl ve ibdâl - özellikle i'lâl - Arap dilinde örneklerine çok sık rastlanan bir konu, dilsel özellik ve olgudur. Arapçanın sarfi inceliklerine vakıf olmak isteyen kişilerin bu konuları bilmeleri, büyük önem arz etmektedir.

İ'lâl ve ibdâl, Arapça kelimelerin telaffuzunda kolaylık, netlik, akıcılık ve güzellik sağlamaktadır. Örneğin *أَمَّنْ* demek *أَمَّنْ* demekten, *فَيْلٌ* demek *فُولٌ* demekten, *يَزْمِي* demek *يَزْمِي* demekten, *اتَّصَلَ* demek *اُتَّصَلَ* demekten, *اَزْدَادَ* demek *اَزْدَادَ* demekten daha hafif ve kolaydır. İ'lâl uğrayan kelimenin dönüşüm hallerini bilmek kelime-zihin ilişkisini güçlendirmekte, kelimenin sarfi kalıplara konulmasını kolaylaştırmaktadır. Bu durum başka örneklerle de müşahede edilebilir.

İ'lâl ve ibdâl ile ilgili kaideler muvacehesinde kıyas (kurala uygunluk), sema' (işitmeye dayalı olma), şâz (kural aykırı olma) kavramları önem arz etmektedir. Genel olarak kıyas asıldır. Fakat *اسْتَحْوَذَ* gibi sema'nın esas alındığı örneklerde de görüldüğü üzere kıyas her zaman asıl değildir. Arapçada kıyasın yanı sıra sema' da çok önemlidir. Hatta bazı durumlarda şâz olan, en doğru olanı işaret edebilmektedir.

İ'lâl / ibdâl işlemi uygulanması gereken bir kelimedede ilgili işlemler tatbik edilmemişse, burada vezinlerin karışması, iki i'lâlin peşpeşe gelmesi, istisna olmak gibi bir durum söz konusudur.

İ'lâl / ibdâlin uygulanma biçimleri, bunlarla ilgili bazı kuralların tespiti ve öne sürülen gerekçeler, ulema arasında ihtilafli hususlardır.

İ'lâl ve ibdâlin kendine özgü harfleri ve kuralları vardır. Bir kelimedede i'lâl / ibdâl olup olmadığını bilmek, şayet varsa o kelimenin hangi aşamalardan geçerek son haline ulaştığını idrak etmek, bu duruma açıklama getirmek, i'lâl / ibdâl kaidelerini iyi bilmekle doğrudan ilişkilidir. Örneğin i'lâl / ibdâl bilgisi gerektiren bir kelimenin kökü sözlükte aranırken, ilgili kaidelerin bilinmesi sayesinde daha hızlı ve doğru sonuca ulaşılabacaktır.

İlâl / ibdâl bilgisi, kelimelerle iç içe olmayı gerektirdiğinden dille olan ilişkimizi sağlamlaştıracak, bu sayede sarfî hataların önüne geçilecek, manânın doğru anlaşılması sağlanacaktır. Dolayısıyla bu malumat, sarf ilminin bilinçli bir şekilde öğrenilmesine katkıda bulunacaktır. Bu ilmin sahit ve yaygın bir şekilde öğrenilmesine / öğretilmesine çok ihtiyaç vardır. Çünkü yazılan eserlere bakılırsa, sarf ilmi gereken ilgiyi görmemiş, nahiv ilminin gölgesinde kalmıştır.

İ'lâl ve ibdâl, Kur'ân-ı Kerim ayetlerindeki kıraat farklılıklarının oluşmasına etki etmiş, Arap dilinin gelişmesi ve zenginleşmesinde pay sahibi olmuştur.

Nisâ sûresinde tekrarlar hariç üç yüz civarında i'lâl, on ibdâl örneği tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Akbal, R. , *Miftâhu'l-Ulûm Emsile Binâ Maksûd*, Yasin Yayınevi, İstanbul 2013.

Bâvezîr, Leylâ Abdullah Ali, *el-Fi'lü'n-Nâkıs Dirâse Savtiyye Sarfiyye fî Dav'i Nazariyyeti'l-Âmili'l-Fonoloji (el-Makta'î)*, (Doktora Tezi), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke 2005.

ed-Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd, *et-Teysîr fî'l-Kıraâti's-Seb'i*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Baskı, Beyrut, 1985.

Dervîş, Abdullah, *Dirâsât fî İlmi's-Sarf*, Mektebetü't-Tâlibi'l-Câmiî, 3. Baskı, Mekke 1987.

el-Endelûsî, Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, Kahire, 1910.

- *İrtişâfü'd-Darab Min Lisâni'l-Arab*, Matbaatü'n-Nesri'z-Zehebî, 1984.

el-Esterâbâdî, Radyüddîn Muhammed b. Hasan, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1975.

el-Eşmûnî, Ebu'l-Hasen, *Menhecü's-Sâlik ilâ Elfiyeti' İbni Mâlik*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1954.

el-Ezherî, Hâlid, *Şerhu't-Tasrîh ale't-Tevdîh*, Dâru'l-Fikr, Beyrut.

el-Fârâbî, Ebû İbrahim, *Dîvânü'l-Edeb*, Matbaatü'l-Emâne bi Mısır, Mısır, 1976.

el-Ferrâ, *Meânî'l-Kur'ân*, el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 2. Baskı, Mısır, 1980.

Fîrûzâbâdî, Muhammed, *Kâmusu'l-Muhît Tercümesi*, Çev. Mütercim Asım Efendi, Türkiye Yazma Eserler Kururlu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013.

el-Hamlâvî, Ahmed, *Şeze'l-Arf fî Fenni's-Sarf*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut.

Hasan, Abbâs, *en-Nahvü'l-Vâfi*, Dâru'l-Meârif, 7. Baskı, Mısır.

Hassân, Temmâm, *el-Lügatü'l-Arabiyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ*, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, Mısır, 1979.

İbn Cinnî, *el-Hasâis*, Dâru'l-Hüdâ li't-Tıbbâati ve'n-Neşr, 2. Baskı, Beyrut.

- *el-Muhteseb fî Tebyîni Vücûhi Şevâzzi'l-Kırâati ve'l-Îzâhı Anhâ*, Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l İslâmî, Kahire, 1966.

- *el-Munsif*, İdâre-i İhyâi't-Türâsi'l-Kadîm bi Vizâratı'l Meârifî'l-Umûmiyye, 1954.

- *Sirru Sinâati'l-İ'râb*, Dâru'l-Kalem, Şam, 1985.

İbn Kemal Paşa, *el-Fellâh fî Şerh-i Merahi'l-Ervâh*, 1937.

İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâr-ı Sadır, Beyrut.

İbn Mücahid, *es-Seb'a fî'l-Kırâât*, Dâru'l-Meârif, 2. Baskı, 1983.

İbn Usfûr, *el-Mümti' fî't-Tasrîf*, Dâru'l-Âfâkî'l-Cedîde, 4. Baskı, Beyrut, 1979.

İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut.

- *Şerhu'l-Mülûkî fî't-Tasrîf*, Matabiu'l-Mektebeti'l-Arabiyye, Halep, 1973.

Karaman, Hayreddin. Bekir Topaloğlu, *Arapça Dilbilgisi Sarf-Nahiv*, Ensar Neşriyat, 10. Baskı, İstanbul 2010.

Karaman Hayrettin. Çağrıcı Mustafa, Dönmez İbrahim Kâfi, Gümüş Sadrettin, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB yay. , Ankara 2007.

Kılıç, Hulûsi, “Sarf”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 2009, C. 36, s. 136.

Kur'an-ı Kerim.

el-Müberred, Muhammed b. Yezîd, *el-Muktedab*, Metâbiu'l-Ehrâmi't-Ticâriyye, 1978.

Nebî, Eneceb Gulâm b. Gulâm Muhammed, *el-İ'lâl ve'l-İbdâl ve'l-İdğâm fî Dav'i'l Kiraâti'l-Kur'âniyye ve'l-Lehcâti'l-Arabiyye*, (Doktora Tezi), Külliyyetü't-Terbiye li'l-Benât, Mekke 1989.

Nidâ, Isâm Abdülfettâh Muhammed, *Kavâidü't-Tevcih Fi's-Sarfî'l-Arabiyyi*, (Doktora Tezi), Külliyyetü Dâru'l-Ulûm, Kahire 2003.

Sarı, Mehmet Ali, “Harf”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 1997, C. 16, s. 164-165.

Sarı, Mehmet Ali, “İbdâl”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 1999, C. 19, s. 263-264.

Salâh, Şaban, *el-İ'lâl ve'l-İbdâl fî'l-Kelime'ti'l-Arabiyye*, Külliyyetü Dari'l-Ulûm, Kahire, 1983.

Sibeveyh, *el-Kitâb*, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 1975.

Şâhîn, Abdussabûr, *el-Menhecü's-Savtiyyü li'l-Bünyeti'l-Arabiyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1980.

Talû, Mehmet, *Arap Dili ve Edebiyatı Sarf ve Nahiv İlmi*, Kitaş Ltd. Ş. , İstanbul 2003.

Temiz, Bilâl. Uzunoğlu Vecihi, Eren Cüneyt, *Adım Adım Arapça / 2 Sarf*, Cantaş Yayınları, İstanbul 2010.

Tural, Hüseyin, *Temel Sarf Bilgileri*, Ensar Neşriyat, 1. Basım, İstanbul 2011.

Vehbe, Mecdî. Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemü'l-Mustalehâti'l-Arabiyye fi'l-Lugati ve'l-Edeb*, Mektebetü Lübnân.

ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrahîm, *Me'ânî'l-Kur'ân ve İ'râbuhû*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1988.

